

Тернопільський національний педагогічний університет  
імені Володимира Гнатюка

# **Магістерський науковий вісник**

**Випуск № 46**

**Тернопіль – 2026**

**УДК 001.891**  
**М.12**

**Магістерський науковий вісник. – Випуск № 46. – 2026. – 193 с.**

*Рекомендовано до друку науково-технічною радою Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка  
Протокол №5 від 20 травня 2026 р.*

*Видрук оригінал-макету у науковому відділі Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*

**УДК 001.891**  
**М.12**

© Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, 2026

## ФАКУЛЬТЕТ ІНОЗЕМНИХ МОВ

*Постолюк Христина  
Науковий керівник – викл. Дячук Наталія*

### **МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЗАСТОСУВАННЯ РОЛЬОВИХ ІГОР У ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ АНГЛОМОВНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ**

У сучасній парадигмі загальної середньої освіти мовна компетентність розглядається не лише як сукупність знань про граматичні структури та лексичні одиниці, а як комплексна здатність до ефективної взаємодії в іншомовному середовищі. Рольова гра виступає одним із найефективніших інноваційних методів, що дозволяє трансформувати навчальний процес із пасивного засвоєння теорії в активну симуляцію реальних життєвих обставин. Цей метод надає учням можливість приміряти на себе ролі інших осіб або діяти у межах заданих сценаріях, що сприяє глибшому розумінню предмета та розвитку критичного мислення [4].

Метою дослідження є дослідження особливостей використання рольової гри для формування англомовної комунікативної компетентності. Рольова базується на моделюванні міжособистісних відносин, що виражаються в процесі безпосередньої комунікації. Основним принципом методу рольової гри є мовленнєва діяльність, яка стимулює учнів до активної взаємодії та підвищує їхню внутрішню мотивацію до навчання. Говоріння як усна форма такої діяльності реалізується через передачу інформації у форматі діалогу або монологу. Діалогічне мовлення, що ґрунтується на обміні репліками, є найбільш природною формою соціальної взаємодії. Згідно з методичними концепціями С. Ніколаєвої, цей процес завжди має чітку мету та мотив, де предметом є думка мовця, а результатом – прогнозована або спонтанна реакція співрозмовника [1]. Для успішної реалізації діалогу вчитель має забезпечити атмосферу психологічного комфорту, що критично важливо для подолання «мовного бар'єру».

На відміну від традиційних методів, таких як лекції чи письмові завдання, рольове моделювання дозволяє не лише отримувати фактичні знання, а й змінювати ставлення та поведінку учня через практичний досвід. Науковці виділяють три основні групи переваг рольових ігор [4]:

психологічна залученість, тобто можливість висловити приховані почуття, обговорити особисті проблеми та зрозуміти мотивацію інших учасників;

зв'язок із реальністю розкривається у відтворенні поведінкових ліній, які будуть необхідні у майбутній професійній діяльності;

можливість багаторазового відпрацювання складних навичок;

зворотний зв'язок – отримання миттєвої реакції на свої дії від однокласників та вчителя, що сприяє швидкій корекції помилок.

Особливе значення рольова гра має для розвитку навичок міжособистісного спілкування, оскільки складність вербальної та невербальної поведінки неможливо звести до простих правил без живої практики. Метод допомагає учням навчитися швидко та адекватно реагувати у комунікативних ситуаціях, доводячи використання лексичних одиниць до автоматизму.

Сучасні дослідження 2025-2026 років вказують на надзвичайну ефективність гейміфікованих середовищ у навчанні граматики. Статистика свідчить, що впровадження ігрових елементів підвищує рівень володіння граматикою на 41,91%, тоді як традиційні методи забезпечують приріст лише на 13,41% [2]. Це пояснюється нейропластичністю мозку: емоційна залученість під час гри сприяє кращому кодуванню інформації у довготривалій пам'яті. Крім того, рольові ігри є потужним інструментом для розвитку емпатії та подолання упереджень, змушуючи учасників дивитися на світ із позиції представників інших соціальних груп.

У практичній діяльності рольова гра визначається як ситуативно-керований процес, що дозволяє засвоювати суспільний досвід через моделювання реалій спілкування. Учні розігрують певні ситуації («мікро-п'єси»), що сприяє розвитку їхнього інтелекту та готовності до психологічної взаємодії. Для досягнення педагогічної мети вчителю необхідно правильно розподілити ролі та поставити перед учнями проблемне завдання, розв'язання якого стимулює логічне мислення.

Ефективна рольова гра потребує ретельного планування та чіткої структури. Процес зазвичай поділяється на три стадії [4]:

Підготовча (презентація та відпрацювання) – на цьому етапі вчитель знайомить учнів із лінгвістичним змістом, ситуацією та правилами. Тут педагог виконує роль помічника та консультанта.

Основна (ігрова) – це власне реалізація сценарію, де учні діють вільно у межах заданих обставин. На цій стадії вчитель займає позицію мовчазного спостерігача, фіксуючи помилки, але не перериваючи комунікацію.

Фінальна (рефлексивно-оцінювальна) – обговорення результатів, аналіз успішних моментів та корекція типових помилок. Важливо починати аналіз із позитивних аспектів, щоб не демотивувати учнів.

Відповідно до складності мовленнєвих завдань, ігри поділяються на контрольовані (за зразком), напівконтрольовані (де вчитель виступає сценаристом, але дає певну свободу) та вільні (повна автономія учнів). Існують різні види рольових вправ: від простих діалогів у парах до складних групових сценаріїв, таких як переговори, міні-конференції чи професійні дискусії. Вибір конкретного типу залежить від рівня підготовки аудиторії та навчальних цілей [5]. Багатогранність рольової гри проявляється у її функціях. Навчальна функція формує вміння добирати мовні засоби. Виховна функція розвиває відповідальність та наполегливість.

Комунікативна функція створює сприятливий мікроклімат у класі, а розвиваюча та орієнтуюча функції стимулюють увагу та здатність учня швидко адаптуватися до нових обставин.

Незважаючи на значні переваги, метод має певні недоліки. Рольові ігри потребують значних часових ресурсів та простору. Існує ризик виникнення хаосу в класі, якщо інструкції не були достатньо чіткими. Також на успіх гри суттєво впливає “людський фактор”: відсутність одного ключового учасника може поставити під загрозу весь захід. Деякі учні можуть відчувати психологічний дискомфорт або страх виглядати смішними, що вимагає від учителя особливої тактовності та створення безпечної атмосфери [4].

Рольова гра є універсальним та багатогранним інструментом, що забезпечує перехід від теорії до живого використання мови. Вона не лише формує англомовну комунікативну компетентність, а й готує майбутніх фахівців до успішного функціонування у професійному середовищі, розвиваючи навички командної роботи, лідерства та прийняття рішень у кризових ситуаціях. Правильне поєднання ігрових технік із навчальними цілями дозволяє значно підвищити якість освіти та мотивацію учнів.

#### ЛІТЕРАТУРА

1. Ніколаєва С.Ю., Бігич О.Б., Бражник Н.О. Методика навчання іноземних мов у середніх навчальних закладах: навч.посіб./ за ред. К. І. Онищенко. К.: Ленвіт, 1999. 319с
2. Abdulkaki S., Khasawneh M., Tashtoush M. The effectiveness of gamified learning environments in promoting grammar mastery. *International Journal of Innovative Research and Scientific Studies*. 2025. Vol. 8, No. 2. С. 3375-3386.
3. Batourin O., Matvieiev A., Riazantsev S., Voitek O. Role-playing integration aspects into student officers' training. *International Scientific Journal «Grail of Science»*. 2021. No. 2-3. с. 430-432. URL: <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.02.04.2021.086> (дата звернення: 25.03.2026).
4. Lysenko O. A., Dankevych T. M. A role play as a modern means of teaching English. *Інноваційна педагогіка*. 2023. Вип. 65, т. 1. С. 75-78.
5. Role Playing. Center for Innovative Teaching and Learning, Northern Illinois University. 2012. URL: <https://www.niu.edu/citl/resources/guides/instructional-guide/role-playing.shtml> (дата звернення: 20.03.2026).

*Пелех Софія  
Науковий керівник – доц. Шуляк Ірина*

### **ЕВОЛЮЦІЯ ГЕНДЕРНО-НЕЙТРАЛЬНИХ ЗАЙМЕННИКІВ (ТНЕУ/ТНЕМ) В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ: ЛІНГВІСТИЧНИЙ ТА СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТИ**

**Вступ.** Гендерно-нейтральні займенники в сучасній англійській мові розвиваються у контексті переосмислення традиційних мовних норм та критики андроцентризму. Історично використання займенника he як універсального відображало соціальну модель, у якій чоловік розглядався як «норма», тоді як жінка – як відхилення. Така мовна практика формувала викривлене сприйняття соціальної реальності та сприяла закріпленню гендерної нерівності. Використання конструкції he or she лише частково вирішує цю проблему, оскільки зберігає бінарну модель гендеру та не враховує небінарні ідентичності. Крім того, порядок компонентів (he before she) часто відтворює ієрархічну структуру, що підкреслює домінування чоловічого

елементу [1, с. 2]. У цьому контексті гендерно-нейтральні займенники розглядаються як ефективний засіб подолання мовної дискримінації. Мета статті полягає у дослідженні еволюції гендерно-нейтральних займенників *they/them* в англійській мові з урахуванням лінгвістичних змін і соціокультурних чинників, а також у визначенні їхньої функціональної ролі в сучасному англомовному дискурсі.

Альтернативні форми, зокрема *hen* у шведській мові, демонструють можливість виникнення мовних інновацій як реакції на соціальний запит на інклюзивність. Водночас їх поширення залежить від рівня підтримки в суспільстві та поступово інтегрується у мовну практику [1, с. 3]. На відміну від новостворених форм, займенник *they* має перевагу як уже існуюча одиниця мови. Його граматична структура дозволяє використовувати його як у множині, так і в однині, що значно полегшує його функціонування у мовленні. Така гнучкість сприяє його поступовій нормалізації як гендерно-нейтрального займенника.

Поширення *they* пов'язане також із впливом інституцій та мовної політики. Міжнародні організації та професійні спільноти рекомендують використовувати гендерно-нейтральні форми замість універсального *he*, що сприяє закріпленню інклюзивної мовної практики та її поширенню в офіційній і публічній комунікації [1, с. 3].

У сучасному мовленні займенник *they* виконує кілька функцій одночасно: позначає невизначену особу, використовується як особистий займенник для небінарної ідентичності та забезпечує нейтралізацію гендерної ознаки. Така багатофункціональність свідчить про розширення його семантичного поля та адаптацію до різних комунікативних ситуацій [1, с. 13]. Наприклад, Американська психологічна асоціація та інші інституції рекомендують уникати використання *he* як універсального займенника і застосовувати *they* у відповідних контекстах [1, с. 3]. Разом із тим, дослідження демонструє, що інтерпретація займенника *they* змінювалася з часом. У ранніх дослідженнях він часто сприймався як форма з прихованим маскулінним змістом, що відображало домінуючі соціальні установки. Однак у подальшому спостерігається поступове зміщення до більш інклюзивного розуміння цього займенника.

У сучасному мовному вжитку *they* виконує кілька функцій одночасно: він може позначати невизначену особу, конкретного індивіда або людину з небінарною ідентичністю. Така багатофункціональність свідчить про розширення семантичного поля займенника та його адаптацію до різних комунікативних ситуацій [1, с. 13].

Використання займенника *they* виходить за межі суто мовного явища та відображає ширші соціальні процеси. За результатами соціолінгвістичного дослідження Perales, Ablaza та Elkin (2025), близько 88% небінарних респондентів використовують *they* як основний займенник [3, с. 9]. Це свідчить про тісний зв'язок між мовним вибором і гендерною ідентичністю. Водночас цей зв'язок не є абсолютним. Частина респондентів (близько 12%) не використовує *they*, надаючи перевагу формам *he/him*, *she/her* або іншим варіантам [3, с. 9].

Важливим чинником є рівень відкритості щодо гендерної ідентичності. Особи, які відкрито ідентифікують себе як небінарні, приблизно на 15% частіше використовують *they*, ніж ті, хто не афішує свою ідентичність [3, с. 8]. Це підтверджує вплив соціального прийняття, безпеки та ризику стигматизації на мовний вибір.

Використання *they* не обмежується небінарними особами. Хоча серед цисгендерних носіїв цей показник залишається низьким (близько 1%), у кількісному вимірі він може бути значним через чисельність цієї групи [3, с. 10].

Особливу роль у поширенні гендерно-нейтральних займенників відіграє феномен союзництва (*allyship*). Дослідження показує, що люди, які активно підтримують ЛГБТК+ спільноти, значно частіше використовують *they* навіть тоді, коли самі не є небінарними [3, с. 9]. У цьому випадку мовний вибір виконує символічну функцію – він стає формою соціальної підтримки та нормалізації інклюзивної мови.

Також важливими є соціально-демографічні фактори. Наприклад, релігійна ідентичність та належність до культурно й лінгвістично різноманітних груп (*CALD*) знижують ймовірність використання *they* [3, с. 8], що пояснюється тим, що в більш консервативних або традиційних середовищах гендерно-нейтральна мова може сприйматися як відхилення від усталених норм. Цікавим є і той факт, що навіть серед тих, хто використовує *they*, існують різні моделі його застосування. Дослідження розрізняє виключне використання (*they/them*) та так звані «rolling pronouns» (наприклад, *he/they* або *she/they*). При цьому лише близько половини небінарних осіб використовують *they* як єдиний займенник, тоді як інші комбінують його з бінарними формами [3, с. 9]. Загалом результати дослідження демонструють, що поширення *they* є не випадковим явищем, а наслідком комплексної взаємодії соціальних, культурних і психологічних факторів. Мова в цьому контексті виступає не лише засобом комунікації, а й інструментом соціальної навігації – способом вираження ідентичності, солідарності та належності до певних груп.

Окрему роль відіграє фактор віку та мовного досвіду. Дослідження фіксує тенденцію до вищої прийнятності *singular they* серед молодших мовців, тоді як старші учасники частіше оцінюють такі конструкції як менш природні. Це свідчить про те, що когнітивна обробка займенника не є сталою, а змінюється разом із мовною нормою та рівнем звикання до інноваційних форм [2, с. 3; с. 10].

**Висновки.** Отже, еволюція гендерно-нейтральних займенників *they/them* у сучасній англійській мові відображає ширші процеси взаємодії мовних змін і соціокультурних трансформацій. Поширення їхнього використання у функції однини свідчить про прагнення мовної системи до більшої інклюзивності та адаптації до нових соціальних реалій. Водночас збереження певних дискусій щодо нормативності такого вживання та можливих труднощів інтерпретації у формальних контекстах демонструє, що процес їхньої повної мовної інституціоналізації ще триває. У цьому контексті подальші дослідження можуть бути

спрямовані на аналіз функціонування гендерно-нейтральних займенників у різних типах дискурсу та на вивчення їхнього впливу на формування сучасних моделей інклюзивної комунікації.

#### ЛІТЕРАТУРА

1. Batista da Costa M., Tenenbaum H. R., Grandison A. “What do they mean?” a systematic review on the interpretation, usage and acceptability of “they” // *Frontiers in Psychology*. 2024. Vol. 15. Article 1253356. 19 p. DOI: 10.3389/fpsyg.2024.1253356.
2. Moulton K., Han C.-h., Block T., Gendron H., Nederveen S. Singular they in context // *Glossa: a journal of general linguistics*. 2020. Vol. 5, No. 1. Article 122. P. 1–13. DOI: 10.5334/gjgl.1012.
3. Perales F., Ablaza C., Elkin N. Who are “they”? Gender-neutral pronoun adoption by non-binary people and other gender groups // *Sex Roles*. 2025. Vol. 91. Article 26. P. 1–15.
4. Sheridan K., Harmon K. Me, He, She or Ze... Pronouns, like Gender, are Fluid! – p. 1–10.
5. Sun T., Webster K., Shah A., Wang W. Y. They, them, theirs: Rewriting with gender-neutral English // *arXiv preprint*. – 2021. – p. 10.
6. Velázquez-Lora L. A. Including them and all the rest: Gender-neutral pronouns in EFL class // *Journal of Language and Sexuality*. – 2022. – p. 13–20.

*Балянт Соломія  
Науковий керівник – доц. Шуляк Ірина*

### **ОСОБЛИВОСТІ ВІДТВОРЕННЯ ПРАГМАТИЧНОГО ЗНАЧЕННЯ В ПЕРЕКЛАДІ АНГЛОМОВНОГО ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ**

**Вступ.** Проблема відтворення прагматичного значення належить до ключових у сучасному перекладознавстві, оскільки переклад передбачає не лише передачу денотативного змісту тексту, а й відтворення його комунікативної інтенції та функціонального впливу на адресата. У цьому контексті переклад постає як складний інтерпретаційний процес, у якому перекладач має враховувати взаємодію мовних і позамовних чинників, зокрема культурний контекст, комунікативну ситуацію, прагматичні настанови мовця та очікування реципієнта. Як зазначають Б. Гатім і І. Мейсон, переклад неминуче пов’язаний із передачею прагматичного значення, оскільки будь-який текст функціонує в межах конкретного дискурсивного середовища та орієнтований на досягнення певного комунікативного ефекту [3].

Прагматичне значення є важливою складовою мовного змісту, що виходить за межі суто лексичного або граматичного значення. Воно пов’язане з намірами автора, його комунікативною метою та впливом на адресата. Як зазначає О. Селіванова, прагматика досліджує використання мовних одиниць у конкретних умовах спілкування, враховуючи інтенції мовця та реакцію слухача [2, с. 582]. Таким чином, прагматичне значення формується не лише в тексті, а й у процесі його сприйняття. Важливим є розмежування понять семантики і прагматики. Якщо семантика зосереджується на прямому, словниковому значенні мовних одиниць, то прагматика охоплює додаткові смисли, що виникають у контексті. За О. Павликом, прагматичний аспект передбачає врахування не тільки значення слів, але й їх функціонування у конкретній комунікативній ситуації [1, с. 192]. Це свідчить про те, що повне розуміння тексту можливе лише за умови врахування обох рівнів значення. Відповідно, формальна або

буквальна відповідність мовних одиниць не завжди гарантує збереження прагматичного потенціалу оригіналу, що зумовлює необхідність застосування перекладацьких стратегій, спрямованих на досягнення прагматичної еквівалентності між текстом оригіналу та текстом перекладу (Baker, 2018). Саме тому дослідження особливостей відтворення прагматичного значення в перекладі є важливим для розуміння механізмів забезпечення адекватної міжкультурної комунікації та збереження комунікативного ефекту вихідного тексту в умовах іншої мовно-культурної системи. Мета статті полягає у дослідженні специфіки відтворення прагматичного значення в перекладі та виявленні перекладацьких стратегій, що сприяють збереженню комунікативної інтенції автора і прагматичного потенціалу тексту оригіналу в умовах міжмовної та міжкультурної комунікації.

Не менш важливу роль у формуванні прагматичного значення відіграє адресат. Саме він інтерпретує текст, спираючись на власний досвід, знання та культурний контекст. Як підкреслюють дослідники, значення виникає у взаємодії між автором і читачем, а не існує як фіксована одиниця. Отже, перекладач повинен враховувати особливості цільової аудиторії для досягнення адекватного сприйняття тексту. Прагматичне значення тісно пов'язане з контекстом і ситуацією спілкування. Воно залежить від соціальних, культурних і комунікативних чинників, що визначають інтерпретацію висловлювання. У цьому аспекті важливим є врахування фонових знань адресата, які можуть суттєво впливати на розуміння тексту [7, с. 249]. Таким чином, контекст виступає ключовим елементом у формуванні прагматичного змісту.

Художній текст характеризується високим рівнем прагматичної насиченості, що проявляється у наявності імпліцитних смислів, таких як підтекст, натяк або іронія. За А. Бабалі, значна частина змісту художнього тексту передається не прямо, а через приховані значення, які потребують інтерпретації [5, с. 305]. Це ускладнює процес перекладу, оскільки перекладач має відтворити не лише явний зміст, але й приховані смисли.

Ще однією особливістю художнього тексту є його багатозначність і відкритість до інтерпретації. Один і той самий текст може по-різному сприйматися різними читачами залежно від їхнього досвіду та культурного контексту. Як зазначає О. Абуаладас, у художньому перекладі часто спостерігається зміна рівня експліцитності, що впливає на інтерпретацію тексту читачем [4, с. 640].

Емоційність і стилістична насиченість також є важливими характеристиками художнього тексту. Авторський стиль виступає носієм прагматичного значення, оскільки саме через нього передається емоційний вплив на читача. Дослідники підкреслюють, що перекладач повинен відтворити не лише зміст, але й стилістичні особливості тексту для збереження його прагматичного потенціалу [6, с. 30]. Основною проблемою перекладу прагматичного значення є неможливість його буквального відтворення. Різниця культурних контекстів призводить до різного сприйняття тексту, що створює ризик втрати іронії, гумору або емоційного ефекту. Як зазначає О. Павлика, перекладач змушений застосовувати різні трансформації для досягнення

адекватного комунікативного результату [1, с. 194]. Таким чином, переклад прагматичного значення є складним процесом, що вимагає гнучкого підходу та врахування численних чинників.

Прагматичні трансформації є ключовим інструментом у відтворенні прагматичного значення в перекладі художнього тексту, оскільки вони дозволяють адаптувати зміст до нової комунікативної ситуації. На відміну від буквального перекладу, який орієнтується на формальну відповідність, прагматичні трансформації спрямовані на досягнення функціональної еквівалентності. Однією з найпоширеніших трансформацій є додавання (*explicitation*), яке полягає у розгортанні імпліцитної інформації. У художньому тексті автор часто залишає частину змісту невираженою, покладаючись на здатність читача до інтерпретації. Однак у перекладі така стратегія може призвести до непорозуміння, тому перекладач змушений уточнювати зміст.

Протилежною стратегією є опущення, яке використовується у випадках, коли певні елементи не мають суттєвого значення для розуміння тексту або є надлишковими для цільової аудиторії. Така трансформація дозволяє уникнути перевантаження тексту і зберегти його природність. Водночас вона може призводити до втрати окремих смислових відтінків, що впливає на прагматичний ефект. Тому перекладач має ретельно оцінювати значущість кожного елемента. Конкретизація і генералізація також відіграють важливу роль у перекладі прагматичного значення. Конкретизація передбачає заміну більш загального поняття на конкретніше, що допомагає зробити текст зрозумілішим для читача. Натомість генералізація використовується для узагальнення змісту, коли конкретні деталі є незрозумілими або культурно специфічними. Обидві трансформації спрямовані на адаптацію тексту до нового контексту сприйняття [6, с. 30]. Особливе значення має адаптація реалій, яка передбачає заміну культурно специфічних елементів на більш зрозумілі для цільової аудиторії. Це можуть бути історичні, соціальні або побутові явища, які не мають прямих відповідників у мові перекладу.

Особливу складність становлять культурні коди та алюзії, які можуть бути незрозумілими для іншомовного читача. У таких випадках перекладач змушений обирати між збереженням оригінального елемента та його адаптацією. Проблема полягає в тому, що читач перекладу не має тих самих фонових знань, що й читач оригіналу, тому сприйняття тексту неминуче змінюється.

Важливим аспектом прагматичної адаптації є врахування культурного контексту. Кожен художній текст містить елементи, що відображають специфіку культури, до якої він належить, і ці елементи не завжди мають прямі відповідники в іншій мові. У таких випадках перекладач повинен обирати між збереженням оригінального елемента та його адаптацією до культури адресата. Саме це дозволяє забезпечити адекватне розуміння тексту та уникнути комунікативних бар'єрів [2, с. 584]. Не менш важливим є врахування рівня знань читача, зокрема його фонові інформації та досвіду. Значення тексту формується не лише автором, а й

адресатом, який інтерпретує його на основі власних знань. У зв'язку з цим перекладач повинен передбачити можливі труднощі сприйняття та, за потреби, адаптувати текст, щоб зробити його зрозумілішим для цільової аудиторії [6, с. 29]. Такий підхід забезпечує ефективну комунікацію між автором і новим читачем.

У цьому контексті перекладач виступає як посередник між культурами, який забезпечує передачу не лише мовного, а й культурного змісту. Його завдання полягає у відтворенні тексту таким чином, щоб він був зрозумілим і водночас зберігав основні характеристики оригіналу, що вимагає глибокого розуміння як вихідної, так і цільової культури, а також здатності до інтерпретації та адаптації тексту. Роль перекладача у цьому процесі є значно ширшою, ніж проста передача змісту. Він не лише перекладає, а й інтерпретує текст, визначаючи, які елементи слід зберегти, а які – трансформувати. Таким чином, перекладач безпосередньо впливає на зміст, стиль і загальне сприйняття твору. Це підтверджує, що переклад є творчим процесом, який передбачає активну участь перекладача у формуванні нового тексту.

Особливого значення набуває прагматична компетентність перекладача, яка включає здатність розуміти комунікативні наміри автора та відтворювати їх у перекладі. Вона передбачає знання мовних норм, культурних особливостей і стратегій комунікації. Без належного рівня такої компетентності неможливо досягти адекватного перекладу, оскільки значна частина смислів у художньому тексті є імпліцитною та потребує інтерпретації [6, с. 30]. Серед типових труднощів перекладу прагматичного значення особливе місце займають гумор і іронія. Вони часто базуються на грі слів, культурних асоціаціях або порушенні очікувань, що ускладнює їх передачу іншою мовою. У таких випадках буквальний переклад є неефективним, і перекладач змушений шукати функціональні відповідники, які відтворюють аналогічний ефект [4, с. 642].

Висновки. Отже, прагматичне значення є ключовим чинником адекватного перекладу художнього тексту. Переклад у цьому контексті виступає не як буквальне відтворення, а як функціональний процес, спрямований на збереження комунікативного впливу оригіналу. Основним завданням перекладача є забезпечення того, щоб перекладений текст викликав у читача подібну реакцію, що й оригінал, навіть якщо для цього необхідно змінити форму висловлювання.

## ЛІТЕРАТУРА

1. Павлик О. Прагматичні аспекти в перекладі // Актуальні питання гуманітарних наук. 2020. Вип. 31, т. 2. С. 191–196.
2. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля-К, 2006. 716 с.
3. Hatim, B., & Mason, I. *The Translator as Communicator*. London: Routledge. 1997.
4. Abualadas O. A. Conversational maxims in fiction translation: New insights into cooperation, characterization, and style // *Indonesian Journal of Applied Linguistics*. 2020. Vol. 9, No. 3. P. 637–645. DOI: <https://doi.org/10.17509/ijal.v9i3.23214>
5. Babali A. G. The ways of representing hidden meanings in English-language fiction discourse // *Amazonia Investiga*. 2023. Vol. 12, No. 69. P. 304–314. DOI: <https://doi.org/10.34069/AI/2023.69.09.27>

6. Karanevych M. I., Kutsa O. I. Reproduction of the pragmatic potential in fiction translation // Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiia". Serii: Filolohiia. 2019. Issue 5(73). P. 29–31.
7. Piddubna L., Abramova O. Pragmatic adaptation of an English-language fiction text when translated into Ukrainian // Aktualni pytannia humanitarnykh nauk. – 2025. Issue 83, Part 2. P. 248–251. [https://aphn-journal.in.ua/archive/83\\_2025/part\\_2/83-2\\_2025.pdf#page=248](https://aphn-journal.in.ua/archive/83_2025/part_2/83-2_2025.pdf#page=248)
8. Sehedo O. Current challenges of Ukraine's public diplomacy // Specialized and Multidisciplinary Scientific Researches. 2020. Vol. 5. P. 45–52.

*Марчевська Вікторія  
Науковий керівник – доц. Довбуш Ольга*

### **THE ARCHITECTURAL UNCANNY: FROM VICTORIAN MANORS TO POST-MODERN DOMESTIC HORROR**

Traditionally, houses are considered a place of refuge in all cultures and among all peoples, and are a symbol of safety and warmth. But Gothic literature presents this architectural structure from a completely different perspective. The home is portrayed as one of the most eerie elements and often features as the main antagonist. S. Freud offered a certain explanation for this somewhat unsettling phenomenon: “The uncanny is that kind of terror which goes back to the long-known, the familiar” [1, p. 298] and “The meaning of the hidden, the dangerous, which emerges in the previous number, develops even further, so that “heimlich” (secret) takes on the meaning that “unheimlich” (uncanny) otherwise has” [1, p. 302].

To this day, people still subconsciously fear old, abandoned houses, but nowadays architectural horror is not about walls and a sinister atmosphere, rather it is about skeletons in the closet – specifically, about trauma, sins or crimes. A. Vidler rightly noted the following about such places: “space was still an interior, but now the interior of the mind, one that knew no bounds in projection or introversion”. The horror begins where the line between the living and the dead becomes indistinct [4, p. 6]

The aim of this research is to track the evolution of the image of Gothic architecture from Victorian mansions to modern houses, specifically to identify the characteristics of Victorian Gothic architecture and analyse how these images evolve or disappear, and to show that haunted houses are actually a metaphor for the human psyche and its intrinsic nature.

To better illustrate the feeling of something disturbing and incomprehensible, S. Freud gives an example: “When one has lost oneself in a dense forest, perhaps caught in the fog, and now, despite all efforts to find a marked or familiar path, repeatedly returns to the one spot marked by a particular formation” [1, p. 311]. A person may realise that certain things are repeating themselves, but be unable to identify the reason behind it. This begins to confuse the individual's mind and leads to distress. Another good example is this hypothetical, yet entirely plausible situation, which the researcher highlights: “It is certainly an indifferent experience to receive a receipt with a certain number – say, 62 – for clothes left in a cloakroom, or to find that the assigned ship cabin bears this number. But this impression changes when these two seemingly indifferent occurrences come close together, so that the

number 62 appears several times on the same day, and when one should then even observe that everything bearing a numerical designation – addresses, hotel rooms, railway carriages, and the like - repeatedly contains at least the same number as a component” [3, p. 312].

The first thing to consider is the interior of the Gothic Victorian mansions described in the literature of the time, and to observe that most of them have a sense of “imprisonment”: one often encounters a maze of corridors from which it is difficult to find an exit, as well as locked or hidden rooms, which can be associated with the moral values of the era. High and unreachable structures were also popular during that time. A good example is a world classic such as Bram Stoker’s “Dracula”. In that sinister building, there is a sense of imprisonment and a tendency to make vertical features of the building scary: “The castle is on the very edge of a terrible precipice. A stone falling from the window would fall a thousand feet without touching anything...the castle is a veritable prison, and I am a prisoner” [3, p. 38]. This clearly illustrates isolation from the world, estrangement and seclusion.

The shift from the vertical horror (that portrays heights and abysses as the terrifying aspect) of the Victorian mansion to the horizontal horror (that is represented as identical streets, rows of houses from which there is no way out) of the post-modern domestic horror marks a significant evolution within the Gothic tradition. The uncanny no longer resides in the ruins of the walls, but in the sterile, monotonous architecture of modern housing estates, where a sense of “unease” arises from the realisation that one’s own home is no different from the neighbouring houses – and just as vulnerable to the darkness that lies inside.

Postmodern domestic horror extends this sense of the uncanny to the house itself, rather than its residents. It suggests that a house where a tragedy has occurred, and where people still live, seems to absorb the illnesses or sorrows of its owners. This characteristic is particularly evident when examining the facades and interiors, and how they have changed over time.

The primary distinction between interior design for creating a frightening atmosphere in Victorian Gothic and in Contemporary Gothic is that the former filled homes to excess: they seemed cluttered with memories and the past, making them difficult to navigate and therefore unsuitable for living. The latter, however, resorts to emptiness and “sterility”, where rooms have little furniture or decoration and often seem unrealistic and artificial (liminal), even though they are created from entirely ordinary materials. It is necessary to mention Bernice M. Murphy, who studied the modern concept of “The Haunted Suburbia”, which perfectly captures the atmosphere of artificiality and the sense of unreality. The author notes: “The apparent disparity between the outwardly placid, banal exterior of the modern suburban home and the sheer incongruity therein of any overtly supernatural incident actually renders disturbances of this kind more unnerving than if they had taken place in a damp old castle or picturesque ruin where such an event might have been anticipated” [2, p. 105]. Contemporary horror aims to show that terrifying events do not only occur in dark castles and abandoned buildings, but can also be found in the cute little house just over the fence of the reader.

Having reviewed this topic it can be stated that over the course of a hundred and fifty years the focus has shifted from ghosts in mansions and vertical horror, as was the case in the Victorian period, to “ghosts” within the human mind and horizontal horror. Despite the changes in the interior and décor of the house, readers are no less frightened; on the contrary, Victorian maximalism has now been replaced by a modern, implausible artificiality that offers no clear answers and only causes confusion. Contemporary horror proves that it is impossible to escape the uncanny – it changes, but always remains just as dark.

#### ЛІТЕРАТУРА

1. Freud S. Das Unheimliche [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.gutenberg.org/ebooks/34222> (дата звернення: 05.04.2026).
2. Murphy B. M. The Suburban Gothic in American Popular Culture [Електронний ресурс]. URL:
3. <https://www.scribd.com/document/904591410/The-Suburban-Gothic-in-American-Popular-Culture-Bernice-Murphy> (дата звернення: 05.04.2026).
4. Stoker B. Dracula [Електронний ресурс]. URL:
5. <https://www.gutenberg.org/files/345/345-h/345-h.htm> (дата звернення: 05.04.2026).
6. Vidler A. The Architectural Uncanny: Essays in the Modern Unhomely [Електронний ресурс]. URL:
7. <https://www.scribd.com/document/293090727/The-Architectural-Uncanny-Anthony-Vidler> (дата звернення: 05.04.2026).

*Логін Катерина  
Науковий керівник – доц. Шуляк Ірина*

#### ГЕНДЕР ЯК СОЦІОЛІНГВІСТИЧНА КАТЕГОРІЯ

У системі соціолінгвістичних координат категорія гендеру займає важливе місце в мовознавстві сучасного часу. Це пов'язано з тим, що мова не функціонує в вакуумі; навпаки, гендерна ідентичність мовця впливає на вибір мовних засобів, способи комунікації та інтерпретацію висловлювань. Гендер як соціолінгвістична категорія виходить за межі граматичного роду та розглядається як складний соціокультурний конструкт, який відображає взаємодію між індивідом, мовою та суспільством [5, с. 15]. Переосмислення мовних норм у світлі сучасних соціальних змін, демократизації суспільних відносин і розвитку інклюзивних комунікативних практик робить лінгвістичне дослідження важливим.

Мета статті полягає в тому, щоб проаналізувати гендер як категорію в соціолінгвістиці, простежити, як змінювалися наукові уявлення про гендер у лінгвістиці та визначити сучасні методи дослідження гендерної варіативності у мовленні.

Термін «гендер» походить від латинського *genus*, що означає «рід», «вид», «походження». У мовознавстві це поняття закріпилося за граматичною категорією іменників, яка показує, як імена поділяються на чоловічі, жіночі та середні роди. Однак семантичне наповнення терміна змінилося завдяки дослідженню феміністичної лінгвістики та соціології в другій половині 1900-х років. Розмежування термінів «стать» (*sex*) і «гендер» (*gender*) було ключовим у цьому процесі. Британська соціологиня Енн Оуклі в своїй роботі «*Sex, Gender and*

Society» (1972) чітко окреслила цю дихотомію, зазначивши, що тоді як стать визначається біологічними характеристиками людини (хромосоми, гормони та анатомія), то гендер розглядається як соціокультурний конструкт, який формується соціальними нормами, вихованням і комунікативними практиками [11, с. 158]. Цей розрив спонукав до створення гендерної лінгвістики як окремого виду досліджень.

Важливо зазначити, що сучасні дослідження відходять від твердої бінарності та розглядають гендер як різноманітність ідентичностей, включаючи небінарні, гендерфлюїдні та інші форми гендерного самовираження [3, с. 92]. Останні дослідження 2023 року підтверджують тенденцію до використання гендерно-інклюзивної лексики у сучасному дискурсі [8, с. 515]. Цей метод відповідає сучасним тенденціям розвитку соціальних наук і відображає зміни в суспільному розумінні гендеру.

У сучасній соціолінгвістиці гендер розглядається як змінна, яка змінюється віком, освітою, соціальним класом, етнічною приналежністю та сексуальною орієнтацією, а не як статична бінарна опозиція «чоловіче – жіноче» [13, с. 45]. Такий інтерсекційний метод дозволяє врахувати складність соціальної ідентичності мовця та уникнути спрощеного розуміння гендеру. У своїй фундаментальній роботі «Language and Gender» (2013) Пенелопа Екерт та Саллі Макконел-Гінет підкреслюють, що гендерні відмінності у мовленні не є універсальними; вони залежать від конкретного соціального контексту та спільноти практики [5, с. 78]. Дослідники стверджують, що оскільки гендери взаємообумовлюють і переплітаються в процесі комунікації, їх не можна розглядати окремо від інших соціальних категорій.

Еволюція розуміння гендеру в лінгвістиці пройшла кілька етапів, кожен із яких запропонував власне трактування цієї категорії та зробив вагомий внесок у розвиток галузі. Одним із перших підходів стала так звана дефіцитна модель (Deficit Model), концептуальні засади якої були представлені у праці \*Language and Woman's Place\* дослідниці Robin Lakoff (1975). Дослідниця вважала, що жіноче мовлення відображає підлегле становище жінок у суспільстві та відрізняється від чоловічої традиції [9, с. 54]. Лакофф виділила такі риси жіночого мовлення: використання підсилювачів (так, дуже), розділових питань, використання емоційних прикметників (миле, небесне) та уникнення неприємної лексики. Незважаючи на те, що деякі положення стали застарілими, це дослідження продовжує бути важливим для розуміння історії розвитку галузі та відкрило шлях до системного вивчення гендеру в мові [9, с. 23].

Наступним етапом у розвитку гендерних досліджень у лінгвістиці стала модель домінування (Dominance Model). Представники цього підходу, зокрема Don H. Zimmerman та Candace West, вважали, що гендерні відмінності у мовленні зумовлені передусім патріархальною структурою суспільства та асиметрією владних відносин між чоловіками і жінками [14, с. 130]. У важливій статті «Досягнення гендеру» (1987) Вест і Циммерман стверджували, що гендер не є постійною характеристикою особистості, а «виконується» соціальними взаємодіями, такими як мовленнєві практики. Емпіричні дослідження, проведені

протягом цього періоду, показали, що чоловіки частіше перебивають співрозмовників, контролюють зміну теми та частіше контролюють тривалість висловлювань у змішаних групах.

Подальший розвиток гендерної лінгвістики пов'язаний із моделлю відмінностей (Difference Model / Cultural Model). У праці *"\*You Just Don't Understand\*"* дослідниця Deborah Tannen запропонувала розглядати чоловіків і жінок як представників різних субкультур, кожна з яких характеризується власними комунікативними нормами та стилями мовленнєвої поведінки [12, с. 78]. Дослідниця визначила різницю між розмовами про повідомлення (чоловічий стиль, спрямований на передачу інформації та збереження статусу) і розмовами про повідомлення (жіночий стиль, спрямований на встановлення емоційного контакту та близькості). Зважаючи на те, що він простий і практичний, цей метод був широко поширений [4, с. 56]. Однак його критикували за надмірне узагальнення та ігнорування владиних відносин між гендерами.

Конструктивістський підхід (Constructivist Approach) втілює Джудіт Батлер, згадуючи перформативність гендеру у роботі *«Gender Trouble»* (1990) [2, с. 33]. Згідно з цією ідеєю, гендер є мовленнєвою практикою та повторюваними діями, а не внутрішньою сутністю особистості. Коли використовується цей метод, гендер можна розглядати як динамічний процес замість фіксованої категорії, що відкриває нові двері для лінгвістичних досліджень.

У лінгвістичних дослідженнях гендеру використовуються більш гнучкі методи, а не бінарні моделі. Гендерні стилі слід розглядати як ресурси, які мовці використовують залежно від обставин, а не як статичні категорії, як наголошує Дженніфер Коутс у третьому виданні праці *«Women, Men and Language»* (2015) [4, с. 89]. Питання ввічливості та гендерних стратегій комунікації детально аналізує С. Міллс, зазначаючи вплив соціальних норм на вибір мовних засобів [10, с. 45]. Це означає, що люди можуть використовувати різні способи спілкування в різних соціальних контекстах. Наприклад, жінка, яка займає керівні посади, може ефективно керувати людьми за допомогою «чоловічих» методів домінування, тоді як у родинному колі вона може повертатися до традиційних «жіночих» патернів. Крім того, Коттс зазначає, що відмінності між чоловіками та жінками в мовленні значно менші, ніж відмінності між людьми в одній гендерній групі [4, с. 112].

Пенелопа Екерт придумала ідею «спільноти практики» або «спільноти практики», яка є важливою частиною сучасного розуміння гендеру. Розглядаючи цю стратегію, можна уникнути надмірного узагальнення та розглядати гендерну поведінку в рамках певних соціальних груп [6, с. 465]. Згідно з цією теорією, приналежність до статті не є єдиною причиною визначення мовних варіантів; натомість участь у конкретних соціальних групах, які мають спільні цілі та практики. Наприклад, жінки-керівники можуть використовувати різні мовні стратегії, ніж жінки-домогосподарки. Це може статися не через їхню біологічну стать, а через різні соціальні ролі та очікування, пов'язані з їхньою професійною діяльністю [5, с. 145]. Цей підхід може пояснити, чому стиль чоловіка-науковця може бути ближчим до стилю жінки-науковця, ніж до

стилю чоловіка-робітника на заводі.

З кінця 1990-х років гендер як соціолінгвістична категорія активно досліджується в українському мовознавстві. У статті «Мова і суспільство» Лариси Масенко стверджується, що гендер у мові є «відображенням соціальних ролей чоловіків і жінок, закріплених у мовній картині світу» [1, с. 45]. Дослідниця підкреслює, що мовна система не є нейтральною, а відтворює соціальні ієрархії та стереотипи. Цю думку підтримує Н. Файркло, який у рамках критичного дискурс-аналізу стверджує, що мовні практики легітимізують владні відносини [7, с. 45]. Зокрема, проблема андроцентризму мови – тенденція сприймати чоловіка як норму, а жінку як відхилення. Це проявляється у використанні чоловічого роду як родового (загального чоловічого) та асиметрії у найменуванні професій [1, с. 67]. У сучасних дослідженнях української мови спостерігаються зміни у гендерній варіативності. Ці зміни пов'язані з зміною гендерних ролей у суспільстві та збільшенням обговорення фемінізму.

Отже, гендер як соціолінгвістична категорія є складним, багатогранним феноменом, який не обмежений біологічною статтю. Він діє як дискурсивний конструкт, який постійно відтворюється в комунікації, і як соціальна змінна, що впливає на вибір мовних засобів. У світлі останніх досягнень у галузі філології конструктивістський підхід є життєво важливим для сучасного філологічного дослідження, оскільки він дозволяє розглядати гендерну ідентичність як гнучку категорію, яка відтворюється в комунікації [4, с. 245].

Згідно з аналізом теоретичних джерел, лінгвістичне розуміння гендеру змінилося від дефіцитної та домінантної моделей до сучасних конструктивістських підходів. Дослідження в даний час відходять від бінарних моделей на користь більш адаптивних методів, які враховують інтерсекціональність гендеру разом з іншими соціальними змінними.

## ЛІТЕРАТУРА

1. Масенко Л. Т. Мова і суспільство: постколоніальний вимір. Київ : КМ Академія, 2004. 240 с.
2. Butler J. Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity. New York : Routledge, 1990. 203 p.
3. Cameron D. The Myth of Mars and Venus: Do Men and Women Really Speak Different Languages? Oxford : Oxford University Press, 2007. 186 p.
4. Coates J. Women, Men and Language: A Sociolinguistic Account of Gender Differences in Language. 3rd ed. London : Routledge, 2015. 368 p.
5. Eckert P., McConnell-Ginet S. Language and Gender. 2nd ed. Cambridge : Cambridge University Press, 2013. 348 p.
6. Eckert P., McConnell-Ginet S. Think Practically and Look Locally: Language and Gender as Community-Based Practice. Annual Review of Anthropology. 1992. Vol. 21. P. 461–488.
7. Fairclough N. Language and Power. London : Longman, 1989. 241 p.
8. Jones L. Gender-Inclusive Language in Contemporary Discourse. Journal of Sociolinguistics. 2023. Vol. 27, № 4. P. 512–530.
9. Lakoff R. Language and Woman's Place. New York : Harper & Row, 1975. 135 p.
10. Mills S. Gender and Politeness. Rev. ed. Cambridge : Cambridge University Press, 2018. 252 p.
11. Oakley A. Sex, Gender and Society. London : Maurice Temple Smith, 1972. 208 p.
12. Tannen D. You Just Don't Understand: Women and Men in Conversation. New York : William Morrow, 1990. 316 p.
13. The Handbook of Language, Gender, and Sexuality / ed. by S. Ehrlich, M. Meyerhoff, J. Holmes. 2nd ed. Wiley-Blackwell, 2014. 624 p.
14. West C., Zimmerman D. H. Doing Gender. Gender & Society. 1987. Vol. 1, № 2. P. 125–151.

**ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДІАЛЕКТУ ТА ЙОГО ФУНКЦІЙ У  
КОНТЕКСТІ МОВНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ**

В епоху глобалізації та стандартизації мовних процесів особливої актуальності набуває вивчення локальних мовних підсистем, зокрема діалектів, які виступають вагомими чинниками збереження та трансляції унікальної культурної та соціальної ідентичності. У сучасній соціолінгвістичній парадигмі мова розглядається не лише як засіб комунікації, а також як складний соціокультурний конструкт, що відображає належність індивіда до певної спільноти. Вивчення теоретичних засад функціонування діалектів дозволяє глибше зрозуміти механізми формування мовної ідентичності, що є критично важливим для аналізу сучасних медійних та перформативних форматів, таких як стендап-комедія, де британські та ірландські діалектичні форми стають ключовим елементом комічного ефекту та самопрезентації.

Проблема визначення статусу діалекту залишається однією з центральних у діалектології та соціолінгвістиці. Традиційно в мовознавстві виокремлюють дихотомію “стандартна мова – діалект”. За визначенням Д. Крістала (David Crystal), діалект – це регіональний або соціальний різновид мови, який відрізняється від інших різновидів тієї ж мови особливостями фонетики, лексики та граматики [3, с. 142]. На відміну від акценту, який стосується виключно вимови, діалект охоплює всі рівні мовної системи. П. Традгілл (Peter Trudgill) наголошує на тому, що з суто лінгвістичного погляду всі діалекти є рівноцінними і структурно повноцінними системами. Зневажливе ставлення до певних діалектів чи визнання їх “неправильними” зумовлене соціальними, а не лінгвістичними факторами, оскільки стандартна мова історично є лише одним із діалектів, який здобув соціальний та політичний престиж [7, с. 8–9].

У контексті дослідження англійської мови важливо враховувати концепцію діалектного континууму. На території Великої Британії та Ірландії існує складна мережа взаємопов'язаних мовних варіацій, де межі між сусідніми діалектами є розмитими. У сучасній лінгвістичній науці класифікація діалектів базується на двох основних параметрах: географічному просторі та соціальній структурі суспільства. Відповідно, виокремлюють два магістральні види діалектів.

Територіальні (географічні або регіональні) діалекти. Це різновиди мови, якими користується населення певної території. Згідно з дослідженнями Дж. Чемберса (J. K. Chambers), географічна ізоляція в минулому була головним фактором формування таких діалектів [1, с. 5]. До цієї групи належать, наприклад, ірландський варіант англійської мови (Hiberno-English), шотландський (Scots), а також численні регіональні діалекти Англії (Geordie, Scouse, Cockney та ін.). Кожен із них має унікальний корпус лексичних одиниць та граматичних конструкцій.

Соціальні діалекти (соціолекти). Цей термін запроваджений для позначення мовних особливостей, притаманних певним соціальним групам, виокремленим за віковими,

гендерними, професійними або класовими ознаками. Основоположник сучасної соціолінгвістики В. Лабов (William Labov) довів, що мовна варіативність прямо корелює із соціальною стратифікацією [6, с. 27].

Для аналізу перформативного дискурсу (стендапу) релевантним є перетин цих двох різновидів. Стендап-коміки часто використовують регіональні форми, які одночасно маркують їхнє соціальне походження (наприклад, використання робочого діалекту Північної Англії як маркера “людини з народу”).

Будучи повноцінною знаковою системою, діалект виконує низку базових і специфічних функцій. Спираючись на загальні функції мови за М. Галлідеем (M. Halliday), можна виокремити такі специфічні функції діалекту:

Комунікативна функція: діалект забезпечує повноцінний обмін інформацією всередині локальної чи соціальної групи.

Експресивно-емоційна функція: діалектні форми часто володіють вищим ступенем емоційності порівняно зі стандартизованою мовою. У стендапі ця функція реалізується для створення комічного ефекту, посилення іронії чи сарказму.

Делімітативна (розмежувальна) та інтеграційна функції: Це ключові функції в контексті соціолінгвістики. Діалект діє як маркер межі «свій – чужий». З одного боку, він об'єднує членів групи (інтеграція), створюючи почуття солідарності, з іншого – відокремлює їх від носіїв інших діалектів або стандартної мови [5, с. 138–139].

Прагматична (впливова) функція: У публічному дискурсі використання діалекту є стратегічним вибором для встановлення контакту з аудиторією (rapport building), скорочення соціальної дистанції або маніпуляції сприйняттям.

Мовна ідентичність визначається як усвідомлення індивідом своєї приналежності до певної етнічної, соціальної чи культурної групи через мову. Дж. Едвардс (John Edwards) стверджує, що мова є найважливішим маркером ідентичності, оскільки вона не просто відображає реальність, але й активно конструює соціальні зв'язки [4, с. 21].

Використання діалекту в публічному просторі є актом конструювання ідентичності. Згідно з теорією індексальності М. Сільверстайна (Michael Silverstein), мовні одиниці (зокрема фонетичні особливості чи діалектизми) “індексують” або вказують на соціальні характеристики мовця. Коли британський чи ірландський комік використовує яскраво виражені регіональні форми, він актуалізує стереотипи, культурні коди та історичний контекст, пов'язаний з його регіоном. Більше того, Н. Коупленд (Nikolas Coupland) у своїх працях із соціолінгвістики перформансу зазначає, що в сучасних медіа діалект часто використовується стилізовано. Мовець може навмисно “згущувати” або модифікувати свій діалект (dialect styling) для досягнення певного ефекту – наприклад, автентичності, бунтарства або комічного контрасту [2, с. 146]. В ірландському та британському стендапі діалект стає інструментом саморефлексії та

деконструкції культурних стереотипів, дозволяючи артикулювати мовну ідентичність на противагу глобалізованій “нейтральній” англійській мові.

Теоретичний аналіз поняття діалекту доводить, що він є не просто відхиленням від літературної норми, а складною, структурованою мовною системою, яка несе величезне соціокультурне навантаження. Географічні та соціальні діалекти виконують надзвичайно важливі інтеграційні та делімітативні функції, виступаючи базисом для формування мовної ідентичності. У сучасних формах комунікації, таких як перформативний дискурс стендапу, діалектні форми (зокрема ірландські та британські) свідомо використовуються як інструменти прагматичного впливу, самопрезентації та соціокультурної маніфестації, перетворюючи сцену на простір актуалізації та переосмислення національної та регіональної ідентичності.

### ЛІТЕРАТУРА

1. Chambers J. K., Trudgill P. *Dialectology*. 2nd ed. Cambridge : Cambridge University Press, 1998. 216 p. URL: <https://kostaskonstantinou.com/wp-content/uploads/2015/05/DIALECTOLOGY-J.-K.-CHAMBERS-AND-PETER-TRUDGILL.pdf> (дата звернення: 24.03.2026).
2. Coupland N. *Style: Language Variation and Identity*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007. 222 p. URL: [https://api.pageplace.de/preview/DT0400.9780511346286\\_A23677469/preview-9780511346286\\_A23677469.pdf](https://api.pageplace.de/preview/DT0400.9780511346286_A23677469/preview-9780511346286_A23677469.pdf)(дата звернення: 24.03.2026).
3. Crystal D. *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*. 6th ed. Blackwell Publishing, 2008. 555 p. URL: <https://ia600806.us.archive.org/27/items/ADictionaryOfLinguisticsAndPhonetics/A%20Dictionary%20of%20Linguistics%20and%20Phonetics.pdf> (дата звернення: 24.03.2026).
4. Edwards J. *Language and Identity*. Cambridge : Cambridge University Press, 2009. 326 p.
5. Holmes J. *An Introduction to Sociolinguistics*. 4th ed. Routledge, 2013. 512 p. URL: [https://lingua.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/03/Holmes\\_Janet\\_An\\_Introduction\\_to\\_Sociolinguistics.pdf](https://lingua.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/03/Holmes_Janet_An_Introduction_to_Sociolinguistics.pdf) (дата звернення: 24.03.2026).
6. Labov W. *The Language of Life and Death: The Transformation of Experience in Oral Narrative*. Cambridge : Cambridge University Press, 2013. 248 p. URL: <https://archive.org/details/languageoflifede0000labo> (дата звернення: 13.04.2026).
7. Trudgill P. *Sociolinguistics: An Introduction to Language and Society*. 4th ed. Penguin Books, 2000. 240 p. URL: <https://archive.org/details/sociolinguistics0000trud> (дата звернення: 24.03.2026).

*Манюк Юлія-Марія  
Науковий керівник – доц. Гарасим Тетяна*

### UNVEILING THE STYLE OF “THE BOOK THIEF” BY MARKUS ZUSAK

The novel “The Book Thief” by Markus Zusak is known worldwide for its peculiar narrative and expressive language. M. Zusak’s writing style is rich with poetic imagery and deep focus on a moral and emotional points of human experience. One of the most interesting features of the novel is unusual choice of a narrator – Death. It allows the author to show the world and events from a unique perspective.

The aim of this article is to analyze the key stylistic devices employed by the author and to demonstrate how they shape the overall atmosphere and meaning of the novel.

One of the notable stylistic devices is personification, i.e. ascribing some features and characteristics of a person to lifeless objects [1, p. 98], which is used to show that Death is not a cold, cruel and merciless creature, as it is traditionally depicted, but it is empathetic, genuine, capable of experiencing emotions and able to be exhausted because of its job. This idea is illustrated through several statements in the novel. For instance, the narrator emphasizes on its emotional capability by saying: “Even death has a heart” [2, p. 262] and “It kills me sometimes, how people die” [2, p. 494]. The personification of Death causes a paradox, creating oxymoron, where opposite meanings exclude each other [1, p. 120].

Furthermore, Death disagrees and does not accept classical attributes associated with its image: “I do not carry a sickle or scythe... I am all bluster. I am not violent. I am not malicious. I am a result” [2, p. 7]. So, we can see that Death doesn't want to be regarded as something/someone causing destruction and instead positions itself as a consequence of human actions. The writer implies that it is humanity who is responsible for all the suffering, cruelty, and violence. The example “I am haunted by humans” [2, p. 584] points out that Death is carrying the emotional weight from witnessing human suffering. The feeling of being chased especially escalates during the war, when the horrors of the Holocaust and the bombing of innocent people reach the peak.

Nature is also described through human-like action “Trees wore blankets of ice” [2, p. 7] creating more relatable image of the surrounding world.

As to the emotional and visual aspects of the novel, the authors' use of epithets is significant. Epithet is an attributive word, phrase or even sentence employed to characterize an object by giving it subjective evaluation [1, p. 100]. According to V.A. Kukharenko, we can divide the epithets into two groups: affective (emotive proper) and figurative (transferred) [1, p. 101]. Affective epithets are used to convey the emotional evaluation of the object by the speaker [1, p. 101]. One of the most prominent examples is the description of the death of Liesel's little brother as “spectacularly tragic moment” [2, p. 19]. It creates great emotional depth, focusing on the cruelty of a child's death during war.

However, most of M. Zusak's epithets are figurative, based on metaphors, metonymies and similes expressed by adjectives [1, p. 101]. With their help the author provides us a look of characters' psychological state, their emotions and morale. For example, Hans Hubermann's “silver eyes” [2, p. 34] or as being made of “kindness and silver” [2, p. 34] appear to be a symbol of benevolence, calmness and inner strength, while his wife, Rosa, is characterized like “the woman with the iron fist” [2, p. 37]; her figure is described as “a small wardrobe with a coat thrown over it” [2, p. 28] and her face having a “cardboard texture” [2, p. 28] creating an image of a strict and harsh woman. Moreover, the author uses highly original epithet – “Führer-shaped eyes” [2, p. 112] to describe the influence of Nazi ideology and how it brainwashed youth with propaganda.

The system of epithets is often followed by the use of similes, i.e. an explicit statement of partial identity (affinity, likeness, similarity) of two objects belonging to different semantic spheres [1,

p. 115]. For instance, the world covered in the snow is described as if it had been “pulled it on, the way you pull on a jumper” [2, p. 7].

Furthermore, during moments of tragedy, the author uses culinary comparisons: the sky during bombing is described as “like soup, boiling and stirring” [2, p. 13], while the soul of Liesel’s brother is “soft and cold, like ice cream, melting” [2, p. 21]. Another example of destruction is depicted as “bodies were stuck there, like driftwood after the flood” [2, p. 13] highlighting on the damage and mass loss of people, their helplessness towards the war. Thus, such similes combine innocence with a sense of loss and create an unsettling contrast.

The power of words is brought into life through similes: “Liesel would hold them in her hands like the clouds and she would wring them out; like the rain” [2, p. 85]. By this statement Zusak gives words physical weight, emphasizing on their ability to express emotions and shape reality.

Another remarkable stylistic device used by M. Zusak is metaphor, i.e. expressive renaming based on likeness, similarity or affinity (real or imaginary) of some features of two different objects [1, p. 97-98]. In the novel, the accordion that Hans Hubermann carried around is described as a living thing that breathes and interacts with the owner: “Papa’s right hand strolled the tooth-colored keys... Papa made the accordion live” [2, p. 39]. The description shows how significant this instrument is to Hans, who went through horrible experience with it, the thing which literally saved his life. Liesel reflects that “Sometimes I think my papa is an accordion. When he looks at me and smiles and breathes, I hear the notes” [2, p. 561] and remarks that even the human’s breath becomes similar to the movement of the accordion.

The music itself is valuable to the little girl, it turns into a symbol of safety, calmness, and emotional connection with the foster father. Furthermore, looking back on the tragedy of war has also left the mark on the instrument. After Himmel Street was bombed for the last time, the accordion, Liesel found amongst the ruins, is described as “An unhappy-looking accordion, peering through its eaten case [2, p. 529]. It becomes a symbol of losing the family, the home, and “the boy, who loves you” [2, p. 53].

In order to make the text deeper and richer the author uses irony that refers to a contrast or discrepancy between appearance and reality [1, p. 103]. The most obvious example of irony in the novel is Himmel Street: “Whoever named Himmel Street certainly had a healthy sense of irony. Not that it was a living hell. It wasn’t. But it sure as hell wasn’t heaven, either (Himmel from German means “heaven”)” [2, p. 26]. Irony reaches its peak when the street is demolished by bombs from the sky, completely contrasting the symbolic name.

Furthermore, the irony is employed through the symbolic role of Adolf Hitler’s “Mein Kampf”, the book that encourages hatred towards Jews surprisingly becomes a special survival tool for Max Vandenberg, a Jew himself. It serves as a cover-up during his journey and later as a space for creating his own stories, painting over Fuhrer’s text. He says: “It’s the best book ever... It saved

my life” [2, p. 236]. While Death, the narrator, highlights the absurdity and sadness of the situation with the words “Of all the things to save him... Mein Kampf. Of all the things to save him” [2, p. 172].

In conclusion, the style of “The Book Thief” by Markus Zusak is defined by the use of such stylistic devices as personification, epithets, metaphor, and irony creating a highly emotional and vivid narrative. These devices enhance and deepen the reader’s understanding of characters and their experiences, they are able to reveal the complexity of human nature and to point out the coexistence of beauty and horror.

#### REFERENCES

1. Жуковська В.В. Основи теорії та практики стилістики англійської мови: навч. посіб. Ж: ЖДУ ім. І. Франка, 2010. 240 с.
2. Zusak M. The Book Thief. Penguin Random House, 2016. 624 p.

*Дика Анна  
Науковий керівник – доц. Гарасим Тетяна*

#### **МОВНІ РАМКИ ВІЙНИ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ АНГЛОМОВНИХ НОВИНИХ ТЕКСТІВ У ПЕРІОДИ ДЖ. БАЙДЕНА ТА Д. ТРАМПА**

Війна в Україні стала однією з найбільш значущих тем у міжнародному новинному просторі останніх років. Англомовні ЗМІ не лише висвітлювали хід подій, а й активно формували інтерпретаційні рамки, які визначали, як аудиторія сприймає цей військовий конфлікт. У цьому контексті особливого значення набуває поняття «фреймінгу», оскільки воно пояснює, як ЗМІ створюють образ війни за допомогою лінгвістичних та риторичних засобів.

Особливо помітним є порівняння двох періодів президентства Джозефа Байдена (2021-2025) та Дональда Трампа (2025-2026). Політичні рішення та риторика обох американських політичних лідерів безпосередньо впливали на тон і зміст новинних репортажів, що дозволяє простежити, як змінювалися фрейми представлення війни в Україні.

Метою цієї статті є проведення лінгвістичного аналізу фреймінгів війни в Україні в англомовному новинному дискурсі та виявлення відмінностей у способах представлення подій під час президентських термінів Дж. Байдена та Д. Трампа.

Поняття «фрейму» у медійному дискурсі бере початок із досліджень Ервінга Гофмана, який у своїй праці “Frame Analysis” (1974) описав фрейми як «схеми інтерпретації», що допомагають людям осмислювати події та надавати їм значення [4, с. 10]. У журналістиці це поняття розвинув Роберт Ентман (1993), який продемонстрував, що фрейми визначають, які аспекти події висвітлюються, а які ігноруються, і яким чином формується загальна картина новин для аудиторії [2].

Виділяють кілька ключових рамок, які найчастіше використовуються у новинному дискурсі:

Ціннісна (моральна) рамка підкреслює боротьбу за свободу, права людини та демократію.

Конфліктна рамка висвітлює протистояння між сторонами та драматизує ситуацію.

Гуманітарна рамка надає історіям особистий характер, підкреслює страждання цивільного населення та викликає співчуття.

Економічна рамка зосереджується на фінансових витратах та економічних наслідках.

Прагматична рамка подає конфлікт як питання політики, торгу, компромісу й угоди.

Рамка безпеки зосереджується на захисті та військових питаннях [2, с. 52-53].

«Фреймінг» у ЗМІ – це процес конструювання реальності за допомогою лінгвістичних та риторичних засобів. Це явище пояснює, чому одна й та сама подія може бути представлена як «криза», «боротьба за свободу» або «політичний компроміс».

Під час президентства Джо Байдена англомовні ЗМІ здебільшого зосереджувалися на моральних і гуманітарних аспектах. У новинах підкреслюється боротьба України за демократію та свободу і використовується відповідна лексика, наприклад: “vladimir putin cannot tolerate Ukrainians’ aspirations to build a democracy on russia’s borders and has launched a war of aggression to prevent this from happening”; “Provide emergency assistance to human rights defenders and civil society organizations” [3].

У медійному просторі цього періоду важливе місце посідає риторика, пов’язана із рамкою безпеки. Наприклад, “President Joe Biden on Tuesday announced plans to supply new air defenses to Ukraine in a speech opening the NATO summit – providing much-needed support for the country at a critical juncture in its defense against Russia’s invasion” [1]. Такі формулювання акцентують увагу саме на оборонному характері дій України та формують сприйняття війни як боротьби за безпеку й виживання, а не як ескалації конфлікту.

У новинах простежується прагматична рамка, що підкреслює міжнародну взаємодію та спільну відповідальність. Зокрема, під час саміту G7 в Італії було висвітлено домовленості між Дж. Байденом та Володимиром Зеленським щодо довгострокової підтримки України. “Support for Ukraine was also a prime topic at this year’s G7 summit in Italy, where Biden and Zelensky signed an agreement that commits the US for 10 years to continued training of Ukraine’s armed forces, more cooperation in the production of weapons and military equipment, the continued provision of military assistance and greater intelligence sharing” [1]. Такий підхід демонструє війну як процес, у якому ключову роль відіграє міжнародна кооперація, а підтримка України постає результатом скоординованих дій союзників.

З приходом Д. Трампа дискурс продовжує розвиватися у прагматичному спектрі рамки, наприклад: “Earlier this year, Trump said he would allow russia to do “whatever the hell they want” with countries that don’t meet NATO defense-funding obligations” [1]. У новинах активно використовується лексика, що підкреслює саме цей підхід: “deal” “settlement”: “Trump upended years of steadfast U.S. support for Ukraine this week following a phone call with putin, when he said

the two leaders would likely meet soon to negotiate a peace deal. Trump later assured Zelensky that he, too, would have a seat at the table” [7]. Така мовна стратегія створювала враження, що війна в Україні розглядається не як боротьба за свободу чи демократію, а як предмет політичних домовленостей між великими державами.

У матеріалах Aljazeera детально висвітлюється «28-пунктовий план Трампа», який передбачає територіальні поступки та відмову від вступу України до НАТО. Подібна риторика формує «прагматичну» рамку де головним акцентом є можливість швидкого завершення війни шляхом поступок. Однак така інтерпретація викликає значну критику, адже вона виглядає занадто проросійською та ставить під сумнів принципи міжнародного права. Наприклад пункт 21, де вказується: “Crimea, Luhansk and Donetsk will be recognised as de facto russian, including by the US.; Kherson and Zaporizhia will be frozen along the line of contact, which will mean de facto recognition along the line of contact.; russia will relinquish other agreed territories it controls outside the five regions” [5].

У виданні Reuters акцентується на паузі у військовій допомозі. У текстах використовується лексеми “pause”, “blow”, що створюють образ тимчасової, але критичної проблеми для України: “US military aid pause is a blow to Ukraine, but it can sustain war effort for now” [6].

У новині наголошується, що затримка допомоги становить серйозний удар для української армії але не визначальним на даному етапі: “Washington’s suspension of military assistance will not lead to a sudden collapse of Ukraine’s defensive lines, but it could have a real impact on the war within months, undermining air defences and precision strike capabilities in particular” [6]. Така риторика підкреслює нерішучість США та демонструє прагматичний підхід до конфлікту, де підтримка розглядається як інструмент політичного торгу, а не як моральний обов’язок.

Таким чином, дискурс президентського періоду Д. Трампа набуває більш прагматичного характеру, адже він відображає політичну атмосферу у США, де війна в Україні перестала бути символом боротьби за цінності та дедалі більше сприймається як питання геополітичного балансу та внутрішньої політики. Це суттєво контрастує з попереднім періодом Дж. Байдена, коли медіа активно формували образ України як держави, що бореться за демократію та свободу, і закликали до міжнародної солідарності.

Отже, аналіз показує, що під час президентства Дж. Байдена в медійному дискурсі переважала ціннісна рамка, що наголошує на поняттях свободи, демократії та захисту, формує емоційно залучене бачення подій, спонукає аудиторію сприймати війну не як віддалений конфлікт, а як частину загальної боротьби за універсальні принципи. Відповідно, це посилює співчуття до України, виправдовує міжнародну підтримку та створює відчуття моральної відповідальності за дії. Натомість, за каденції Д. Трампа переважає прагматична рамка в новинному дискурсі, що зміщує акцент на інтереси, ресурси та доцільність дій. У цьому

випадку війна подається як один із факторів у системі міжнародних відносин, а не як моральний виклик. Таким чином, політичний контекст визначає не лише те, що говорять ЗМІ, а й те, як це подається. Різні мовні рамки формують різні емоційної реакції, ступені підтримки та загальне сприйняття війни на міжнародному рівні.

**ЛІТЕРАТУРА:**

1. Biden opens NATO summit by announcing new air defenses for Ukraine. URL: <https://edition.cnn.com/2024/07/09/politics/biden-nato-summit-ukraine-aid> (дата звернення: 01.04.2026)
2. Entman R. M. Framing: Toward Clarification of a Fractured Paradigm. *Journal of Communication*. 1993. Vol. 43, No. 4. P. 51–58.
3. The Invasion of Ukraine. URL: <https://freedomhouse.org/ukraine-invasion-2022> (дата звернення: 01.04.2026)
4. Goffman E. *Frame analysis: An Essay on the Organization of Experience*. Northeastern University Press, Boston. 1986. 586 p.
5. Trump's 28-point Ukraine plan in full: What it means, could it work? URL: <https://www.aljazeera.com/news/2025/11/21/trumps-28-point-ukraine-plan-in-full-what-it-means-could-it-work> (дата звернення: 01.04.2026)
6. US military aid pause is blow to Ukraine, not fatal for now. 4 March 2025. URL: <https://www.reuters.com/world/us-military-aid-pause-is-blow-ukraine-not-fatal-now-2025-03-04/> (дата звернення: 01.04.2026)
7. Zelenskyu to Vance: Ukraine wants 'security guarantees' as Trump seeks to end Ukraine-Russia war URL: <https://apnews.com/article/vance-rubio-munich-security-conference-ukraineab2d7379aaf6ca224cc51e1f9ade9edf> (дата звернення: 01.04.2026)

*Ямнюк Вікторія  
Науковий керівник – доц. Гарасим Тетяна*

**ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ОДИНИЦІ НА ПОЗНАЧЕННЯ ЗОВНІШНОСТІ ЛЮДИНИ В СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ: ЛІНГВОКУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ**

Фразеологія як галузь мовознавства має важливе значення для вивчення мовної картини світу, адже саме у фразеологічних одиницях найбільш виразно простежується взаємодія мови, культури та мислення. У сучасних лінгвістичних дослідженнях дедалі більшої ваги набуває лінгвокультурний підхід, який дає змогу розглядати мовні одиниці не лише як інструменти спілкування, а як носії культурно значущої інформації, сформованої під впливом історичного розвитку, суспільних норм і колективного досвіду носіїв мови. У цьому аспекті фразеологічні одиниці, що описують зовнішність людини, становлять особливий інтерес, оскільки вони відображають не тільки фізичні ознаки, а й оцінні уявлення, естетичні критерії й усталені культурні стереотипи, притаманні англомовному середовищу.

Актуальність дослідження визначається тим, що в сучасній англійській мові активно вживаються фразеологічні одиниці, за допомогою яких описується зовнішність людини в різних ситуаціях спілкування. Такі мовні засоби виконують не лише функцію називання, а й характеризуються яскравим емоційно-експресивним забарвленням, що дає змогу точніше передати ставлення мовця до описуваного об'єкта. Окрім цього, вивчення подібних фразеологізмів сприяє глибшому розумінню культурних кодів і системи цінностей

англомовного суспільства, що має важливе значення для ефективної міжкультурної комунікації.

Метою статті є всебічне дослідження фразеологічних одиниць сучасної англійської мови, що використовуються для опису зовнішності людини, з урахуванням їхніх семантичних характеристик, оцінного забарвлення та лінгвокультурної специфіки.

Фразеологічні одиниці становлять особливий різновид мовних знаків, для яких характерні сталість структури, відтворюваність у готовому вигляді та цілісність значення. Важливо підкреслити, що їхнє значення зазвичай не впливає безпосередньо зі значень окремих компонентів, а виникає внаслідок метафоричного або метонімічного переосмислення. На думку А. С. Дубрової, фразеологія виконує важливу функцію у відображенні культурного досвіду, оскільки в ній накопичуються традиційні уявлення, стереотипи та оцінки, які передаються від покоління до покоління [1, с. 209–212]. Особливо це проявляється у фразеологічних одиницях, що описують людину, адже саме вони найповніше репрезентують соціальні норми та культурні стандарти суспільства.

Опрацювання сучасного англомовного матеріалу дає підстави стверджувати, що фразеологічні одиниці, які використовуються для опису зовнішності людини, доцільно поділяти на кілька тематичних груп, кожна з яких вирізняється власними семантичними характеристиками та прагматичними функціями. Серед них особливо помітною є група фразеологізмів, що передають позитивну оцінку зовнішності людини. До цієї категорії можна віднести такі фразеологічні одиниці, як *as pretty as a picture* (гарний/гарна як картина), *easy on the eyes* (приємний/приємна на вигляд), *drop-dead gorgeous* (надзвичайно красивий/дуже вродливий), *good-looking* (привабливий/гарний). У зазначених виразах простежується тенденція до ідеалізації зовнішності, яка пов'язується з уявленнями про гармонійність, пропорційність і естетичну довершеність. Зокрема, фразеологізм *as pretty as a picture* базується на метафоричному зіставленні людини з художнім образом, що підкреслює найвищий ступінь привабливості. Водночас вираз *easy on the eyes* акцентує на приємності візуального сприйняття, що також відображає позитивну оцінку зовнішності.

Як зазначає мовознавець А. Кові, поряд із фразеологічними одиницями з позитивною оцінкою вагоме місце займають вирази з негативним значенням, які передають критичне, іронічне або навіть зневажливе ставлення до зовнішності людини [3, с. 8–12]. Спираючись на це теоретичне положення, для більш детального аналізу, ми розглянули такі вирази, як *as ugly as sin* (дуже потворний/вкрай негарний), *a face only a mother could love* (обличчя, яке може любити лише мати), *look like something the cat dragged in* (виглядати дуже неохайно/як щось, що притягнув кіт). Зазначені фразеологічні одиниці є показовими прикладами емоційно забарвленої лексики, яка використовується для посилення негативної характеристики зовнішності. Так, вираз *as ugly as sin* ґрунтується на асоціативному поєднанні потворності з уявленнями про моральне зло, що вказує на його культурну зумовленість [2, с. 76-78]. Це

узгоджується з тезою про те, що роль у фразотворенні відіграє людський фактор, тому що більшість таких одиниць пов'язані безпосередньо з людиною та її діяльністю [2, с. 77]. У свою чергу, фразеологізм *a face only a mother could love* передає іронічне ставлення до зовнішності людини, акцентуючи на її невідповідності загальноприйнятим естетичним нормам.

Окрему категорію становлять фразеологічні одиниці, які передають окремі риси зовнішності або фізичні параметри людини. До цієї групи належать такі вирази, як *skin and bones* (дуже худий/шкіра та кістки), *big-boned* (кремезний/ширококістковий), *baby-faced* (з дитячим обличчям/юний на вигляд), *long in the tooth* (немолодий/у віці). Загалом ці одиниці мають відносно нейтральний характер, однак у конкретному контексті можуть набувати певного оцінного відтінку. Так, фразеологізм *skin and bones* вказує на надмірну худорлявість і часто сприймається з негативною конотацією, тоді як *baby-faced* зазвичай асоціюється з молодістю і привабливістю, що надає йому позитивного забарвлення. Водночас вираз *long in the tooth* є образним способом позначення віку, демонструючи непрямий, метафоричний характер передачі значення, властивий фразеологічним одиницям загалом.

В англomовному середовищі традиційно позитивно оцінюються молодість, привабливість, здоровий вигляд і доглянутість, що можна побачити у значній кількості ідіоматичних виразів, поданих у праці Дж. Сейдл [5]. Водночас у багатьох таких одиницях простежується використання образів, пов'язаних із тваринним світом, предметами чи природними явищами, що свідчить про метафоричний спосіб осмислення дійсності [4]. Наприклад, у виразі *look like something the cat dragged in* (виглядати дуже неохайно/пом'ято й недоглянуто) використовується зооморфний образ, який підсилює негативне враження від зовнішності людини.

Окремо варто акцентувати увагу на оцінному компоненті фразеологічних одиниць, який становить важливу складову їхнього змісту. За спостереженням Р. Мун, фразеологізми виконують не лише функцію називання, а й мають виразний експресивний потенціал, завдяки чому мовці можуть передавати власне емоційне ставлення до описуваного об'єкта [4, с. 32–35]. У фразеологічних одиницях, що описують зовнішність людини, оцінний компонент може мати як позитивне, так і негативне забарвлення, причому він нерідко є суб'єктивним і значною мірою зумовлений культурним контекстом.

Отже, проведений аналіз фразеологічних одиниць сучасної англійської мови засвідчує їхню складну семантичну організацію та нерозривний зв'язок із культурним середовищем. Вони не обмежуються лише описом зовнішніх рис людини, а й відображають ціннісні орієнтири суспільства, водночас впливаючи на формування усталених стереотипів сприйняття.

#### ЛІТЕРАТУРА

1. Дуброва А. С., Трофімчук В. М. Дослідження особливостей перекладу англійських фразеологізмів. Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. 2014. № 74. С. 209–212.

2. Смаглій В. М. Аналіз особливостей англійських фразеологізмів і їхнього перекладу. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія. 2015. № 17 (2). С. 76–78.
3. Cowie A. P. *Phraseology: Theory, Analysis, and Applications*. Oxford: Oxford University Press, 1998. URL: <https://is.gd/3cdRzL> (дата звернення: 25.03.2026).
4. Moon R. *Fixed Expressions and Idioms in English*. Oxford: Clarendon Press, 1998. 350 p.
5. Seidl J. *English Idioms and how to use them*. O.: Oxford University Press, 1978. 268 p.

# ФАКУЛЬТЕТ ПЕДАГОГІКИ І ПСИХОЛОГІЇ

*Котик Надія*

*Науковий керівник – доц. Одинцова Галина*

## **ФОРМУВАННЯ ОРФОГРАФІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ ІНТЕРАКТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ**

Сучасна українська початкова школа зорієнтована на формування ключових компетентностей, серед яких комунікативна становить вагоме місце, оскільки передбачає мовно-мовленнєвий розвиток учнів. Орфографічна компетентність як складова комунікативної забезпечує правильність писемного мовлення та здатність школярів свідомо застосовувати норми правопису в різних комунікативних ситуаціях. У час підвищеного попиту на цифрові засоби у щоденному житті спостерігаємо зниження рівня грамотності учнів, тому пошук ефективних технологій покращення грамотного письма, без сумніву, зростає. Крім цього, діяльнісний підхід у здобутті початкової освіти актуалізує використання інтерактивних технологій з метою розвитку їхньої мовно-мовленнєвої особистості.

Мета статті полягає в обґрунтуванні можливостей інтерактивних технологій навчання у формуванні орфографічної компетентності молодших школярів.

Фундаментальні засади навчання орфографії в шкільному курсі мови відображено в працях українських лінгводидактів, зокрема Л. Варзацької, М. Вашуленка, О. Горошкіної, М. Пентилюк, Л. Симоненкової, І. Хом'яка, Г. Шелехової, Н. Шкуратяної, С. Яворської та інших, у яких обґрунтовано необхідність поєднання теоретичних знань із їхньою практикою орієнтованою спрямованістю щодо формування орфографічної грамотності школярів. Учені наголошують на доцільності організації освітнього процесу на засадах свідомості, системності та комунікативної спрямованості. Вони акцентують увагу на важливості свідомого засвоєння мовних явищ, розвитку орфографічної пильності та формуванні навичок самоконтролю в школярів.

Дослідники по-різному витлумачують орфографічну компетентність, однак сутність її зводиться до оволодіння здобувачами орфографічною грамотністю як «складника загальної мовної культури, який формується внаслідок вивчення теорії, свідомого засвоєння правописних правил і виконання системи тренувальних вправ, що забезпечують вироблення необхідних умінь і навичок» [3, с. 176]. Вона формується поетапно, починаючи з початкової школи.

В останніх дослідженнях підкреслюється, що формування орфографічної компетентності молодших школярів має системний характер і передбачає поетапне багаторазове опрацювання мовознавчого матеріалу відповідно до норм сучасної української

мови. Базові орфографічні знання та уміння здобувач початкової освіти одержує, опрацьовуючи змістові лінії «Взаємодіємо письмово» та «Досліджуємо мовні явища», передбачені для вивчення у Типових освітніх програмах за редакцією О. Савченко та Р. Шияна, зокрема: пояснює, що таке орфограма; розпізнає слова з орфограмами і перевіряє їх; перевіряє орфограми доречним способом (за допомогою орфографічного словника, шляхом добору споріднених слів або зміни форми слова, за правилом) у процесі письма та пояснює свій вибір; знаходить і виправляє орфографічні помилки, зокрема із застосуванням знань про апостроф, м'якість приголосних, будову слова, велику літеру, окремі граматичні форми, чергування звуків, співзвучні префікси і прийменники тощо [4].

Неабияку роль у процесі формування орфографічної компетентності молодших школярів поряд із традиційними формами навчання відіграють інтерактивні технології. Вони сприяють активізації освітнього процесу, підвищують мотивацію до навчання, а також, на думку Г. Шкурко, «забезпечують динамічну взаємодію, гейміфікований підхід і швидкий зворотний зв'язок» [5, с. 367].

Ефективність застосування інтерактивних технологій при опрацюванні орфографічного матеріалу в початковій школі визначається низкою чинників.

Структурованість уроку та чітке планування. Кожна інтерактивна вправа, введена у структуру уроку, має відповідати його меті й очікуваним результатам навчання. У процесі виконання таких завдань учні активно засвоюють знання шляхом групової, парної або колективної взаємодії, що відповідає актуальним вимогам сучасної школи і сприяє формуванню комунікативної та творчої активності школярів.

Урахування вікових та психофізіологічних особливостей учнів. Психолого-когнітивні особливості молодших школярів вимагають адаптації методичних прийомів навчання орфографії з урахуванням не лише мовних закономірностей, а й особливостей наочно-образного мислення (використання ілюстрацій, малюнків, таблиць та інших засобів візуального сприйняття), уваги (часта зміна видів діяльності), пам'яті (систематичне й варіативне повторення орфограм замість механічного запам'ятовування) тощо.

Диференційований підхід. Використання інтерактивних методів дає змогу диференціювати завдання залежно від рівня сформованості орфографічної компетентності учнів з використанням відповідно репродуктивних, тренувальних вправ чи творчих завдань. Важливим також є застосування індивідуального підходу до кожного учня з урахуванням його темпу роботи, типових помилок, прогресу в навчанні та інших факторів.

Інтеграція цифрових технологій. Використання таких онлайн-платформ, як LearningApps, Wordwall, Kahoot, Quizizz, сприяє гейміфікації навчання, формуванню оцінюванню та оперативному контролю знань учнів. Це підвищує мотивацію до вивчення нормативних написань та забезпечує доступність навчального матеріалу. Завдання з орфографії, які пропонують ці платформи для молодших школярів, найрізноманітніші:

виділити слова з помилкою, посортувати за орфограмами, вставити потрібні букви, обрати нормативний варіант, скласти пазли, виконати тести, вікторини тощо. Тут можна знайти готові завдання або генерувати свої, адаптувавши їх до рівня підготовки класу чи конкретного учня. Загалом, як зазначає Г. Одинцова, «за умови компетентного методичного супроводу з боку педагога чи батьків електронні ресурси покликані урізноманітнити сам процес засвоєння та поглиблення знань, активізувати пізнавальну діяльність учнів, забезпечити формування навичок самоосвіти, вміння працювати з різною інформацією, що є вкрай важливим для успішного майбутнього кожної людини» [1, с. 33].

Комплексний підхід. Ефективність інтерактивного навчання орфографії забезпечується поєднанням евристичних, диференційованих, проблемних та ігрових методів, які сприяють активізації пізнавальної діяльності учнів, формують почуття відповідальності та самоконтролю. Як зауважують І. Рибак та І. Шахіна, «інтерактивні технології дають можливість забезпечити глибину вивчення змісту. Учні освоюють усі рівні пізнання (знання, розуміння, застосування, аналіз, синтез, оцінку)» [2, с. 122]. У цьому контексті, крім уже згаданих, доречними будуть такі види завдань: «Коректор» (взаємо- і саморедагування); рольові ігри (наприклад, учень у ролі вчителя пояснює правопис відповідних орфограм); колективне складання алгоритмів правильного написання тої чи іншої орфограми; складання «хмари слів» / ментальної карти / пам'ятки на вивчену орфограму; словесні ключі, орфографічні проекти тощо. Використання групової, парної та колективної взаємодії дає змогу учням свідомо формувати орфографічну пильність та самоконтроль.

Отже, формування орфографічної компетентності молодших школярів засобами інтерактивних технологій є ефективним за умови комплексного застосування низки лінгводидактичних, цифрових, психолого-педагогічних чинників. Результативність такого навчання насамперед залежить від професійної майстерності педагога, його психолого-педагогічних та методичних умінь створити освітнє середовище успіху, де здобувачі відчувають задоволення від навчання та власну спроможність бути грамотним.

#### ЛІТЕРАТУРА

1. Одинцова Г. С. Використання відкритих електронних освітніх ресурсів у процесі вивчення мовно-літературної освітньої галузі в початковій школі. Наукові записки Малої академії наук України. 2025. № 1 (32). С. 28–35.
2. Рибак І., Шахіна І. Інноваційні технології навчання на уроках української мови в початкових класах. *Modern Information Technologies and Innovation Methodologies of Education in Professional Training Methodology Theory Experience Problems*. 2022. № 52. С. 120–124.
3. Словник-довідник з української лінгводидактики: навч. посіб. / кол. авторів за ред. М. І. Пентилюк. К. : Ленвіт, 2015. 320 с.
4. Типові освітні програми для 1–4 класів закладів загальної середньої освіти. URL: [https://osvita.ua/school/program/program-1-4/60529/#google\\_vignette](https://osvita.ua/school/program/program-1-4/60529/#google_vignette)
5. Шкурко Г. Інтерактивні технології викладання орфографії в контексті цифрового освітнього середовища. *Актуальні питання гуманітарних наук*. Вип. 94. Том 2. 2025. С. 365–371.

**РОЛЬ КАЗОК БРАТІВ ГРІММ У ФОРМУВАННІ КРЕАТИВНОГО МИСЛЕННЯ  
МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ**

Вступ. В умовах модернізації початкової освіти та реалізації компетентнісного підходу особливої значущості набуває проблема розвитку креативного мислення молодших школярів як важливої складової їх інтелектуального й особистісного становлення. При цьому формування у них здатності до нестандартного мислення, уяви, продукування нових ідей та гнучкого розв'язання навчальних і життєвих завдань потребує використання педагогічних засобів, які поєднують пізнавальний, емоційний і творчий потенціал. Одним із таких засобів є казка, що традиційно посідає важливе місце у дитячому досвіді та сприяє розвитку їхньої уяви, образного мислення й творчої інтерпретації художнього змісту. Особливий інтерес у цьому контексті становлять казки Братів Грімм, які вирізняються яскравими сюжетами, символічністю образів і багатством смислових інтерпретацій, що відкриває значні можливості для творчої діяльності учнів.

Аналіз наукових джерел (О. Барбукова [1], Т. Воробйова [2], В. Григор'єва [3], Л. Грицюк [4], О. Жигайло [5], Н. Котляренко [7], Г. Ліндсей, К. Халл, Р. Томпсон [8], О. Луюк [9], В. Рибалка [10], О. Чапюк [11] та ін.) показує, що в сучасній педагогіці і психології питання системного використання казок братів Грімм як засобу формування креативного мислення молодших школярів потребує подальшого теоретичного осмислення та методичного обґрунтування, що зумовлює актуальність дослідження аналізованої проблеми.

Мета статті – обґрунтування можливостей казок братів Грімм у формуванні креативного мислення дітей молодшого шкільного віку.

Основний текст. У сучасній психолого-педагогічній науці та практиці початкової освіти проблема розвитку креативності молодших школярів часто пов'язується із формуванням здатності до творчого переосмислення інформації, гнучкого мислення та інтенсивного продукування нових ідей, що потребує залучення змістовно насичених й психологічно значущих для здобувачів засобів навчання. В контексті таких ефективних засобів особливу увагу методистів привертає літературна казка, що має значний розвивальний потенціал у роботі з дітьми. Зокрема, казки братів Грімм посідають вагомe місце у світовій дитячій літературі та характеризуються багатством сюжетів, символічністю образів і глибиною морально-ціннісного змісту, що актуалізує осмислення їх педагогічного значення в контексті розвитку креативного мислення молодших школярів.

Узагальнення психолого-педагогічної літератури (О. Барбукова [1], Т. Воробйова [2], В. Григор'єва [3], Л. Грицюк [4], О. Жигайло [5] та ін.) дало змогу визначити креативне мислення молодших школярів як їх інтелектуально-творчу здатність, що виявляється у продукуванні оригінальних ідей, гнучкому й нестандартному розв'язанні навчальних завдань,

здатності до уявного комбінування образів, створення нових асоціацій та творчого переосмислення інформації. Таке мислення ґрунтується на активному розвитку уяви здобувачів, дивергентного мислення, допитливості та відкритості до нового досвіду, і формується у процесі їх пізнавальної діяльності, творчої взаємодії та емоційно насиченого сприймання дійсності. Відомо, що креативне мислення молодших школярів характеризується оригінальністю, гнучкістю, продуктивністю та здатністю генерувати різноманітні варіанти розв'язання проблемних ситуацій.

Охарактеризуємо виокремлені нами можливості казок братів Грімм у формуванні креативного мислення дітей молодшого шкільного віку.

1. Стимулювання розвитку уяви та фантазії молодших школярів завдяки образності, чарівним мотивам і незвичайним сюжетним подіям. Так, казки братів Грімм характеризуються насиченістю фантастичних образів, чарівних предметів і надзвичайних подій, що створює сприятливі умови для активізації уяви молодших школярів і розширення меж їхнього образного мислення. Зіткнення дитини з казковим світом, у якому можливі перетворення, магічні випробування та незвичайні пригоди, стимулює здатність до створення внутрішніх уявних образів, комбінування елементів реальності та фантазії, а також формування індивідуальних уявних сценаріїв розвитку подій. Наприклад, у казці «Білосніжка і сім гномів» дитяча уява активізується через образи чарівного дзеркала, отруєного яблука та загадкового лісу, тоді як у казці «Рапунцель» фантазію стимулює незвичайний мотив довгого чарівного волосся, яке слугує засобом зв'язку між світом людей і простором вежі.

2. Активізація дивергентного мислення учнів, оскільки казкові сюжети допускають різні інтерпретації подій, образів і вчинків персонажів. Особливістю казок братів Грімм є багатшаровість змісту, що дозволяє інтерпретувати події, мотиви поведінки персонажів та моральний сенс історій у різний спосіб, завдяки чому створюються умови для розвитку дивергентного мислення молодших школярів. У процесі обговорення цих казок діти можуть висувати альтернативні пояснення вчинків героїв, пропонувати різні варіанти розвитку подій або висловлювати власні припущення щодо причин конфлікту між персонажами. Наприклад, аналіз казки «Червона Шапочка» може спонукати учнів до різних трактувань поведінки головної героїні, образу вовка чи ролі мисливця, тоді як казка «Гензель і Гретель» відкриває можливість для роздумів про причини жорстокості мачухи або мотиви поведінки відьми.

3. Розвиток здатності дітей до творчого переосмислення змісту через переказ, зміну кінцівки, продовження історії або створення власних варіантів розвитку подій. Значний потенціал казок братів Грімм полягає у можливості їх творчого переосмислення, що передбачає активне включення молодших школярів у процес реконструкції та трансформації художнього тексту. У ході навчальної діяльності учні можуть не тільки відтворювати зміст казки, а й змінювати її структуру, пропонувати альтернативні фінали або створювати продовження історії, що стимулює творче мислення та здатність до сюжетного моделювання. Наприклад,

після ознайомлення з казкою «Попелюшка» можуть уявити інший варіант завершення історії, у якому героїня досягає успіху завдяки власним зусиллям, або ж продовжити сюжет, описуючи життя персонажів.

4. Формування асоціативного та образного мислення здобувачів, що виникає у процесі осмислення символічних образів і метафор казки. Казки братів Грімм містять значну кількість символічних образів, метафоричних мотивів і узагальнених персонажів, що сприяє розвитку асоціативного та образного мислення молодших школярів. У процесі осмислення казкових сюжетів діти навчаються співвідносити художні образи з відомими явищами, моральними якостями або психічними станами людини, що розширює їх можливості до встановлення асоціативних зв'язків. Наприклад, у казці «Спляча красуня» образ тривалого сну може асоціюватися з очікуванням або випробуванням. Завдяки осмисленню таких символів школярі розвивають здатність до образного узагальнення, гнучкого мислення та створення нових асоціативних зв'язків.

5. Стимулювання мовленнєвої творчості молодших школярів через складання власних казкових історій, діалогів і описів персонажів. Використання казок Братів Грімм створює сприятливі умови для розвитку мовленнєвої творчості молодших школярів, оскільки сюжетна структура казки та яскраві образи персонажів спонукають дітей до активного словесного самовираження. На основі прочитаних історій учні можуть створювати власні казкові оповіді, вигадувати діалоги між героями, описувати їхню зовнішність, характер і почуття, а також відтворювати події у формі творчого переказу. Наприклад, після ознайомлення з казкою «Румпельштильцхен» діти можуть скласти діалог між королем і дівчиною або придумати нову історію про таємничого героя.

6. Розвиток здатності до моделювання нових ситуацій і сюжетів, що спонукає молодших школярів до створення альтернативних казкових світів. Казки братів Грімм мають відкритий творчий потенціал, який дозволяє учням не лише відтворювати існуючі сюжети, а й конструювати нові сюжетні лінії та альтернативні казкові реальності. У процесі роботи з казковим текстом діти можуть змінювати місце дії, вводити нових персонажів або поєднувати елементи різних історій, створюючи власні оригінальні сюжети. Наприклад, школярі можуть уявити зустріч персонажів казок «Гензель і Гретель» та «Бременські музиканти» або створити нову пригоду для Рапунцель після її визволення з вежі.

7. Активізація емоційно-ціннісного переживання художнього тексту, яке сприяє творчому осмисленню молодшими школярами поведінки героїв і мотивів їх учинків. Зокрема, казки братів Грімм мають виразний емоційний і морально-ціннісний зміст, що сприяє емоційному залученню молодших школярів до процесу сприймання художнього тексту. Переживаючи події казки разом із героями, діти намагаються зрозуміти мотиви їхніх вчинків, співвіднести їх із власним досвідом і сформувані особистісне ставлення до подій. Наприклад, у казці «Гензель і Гретель» учні співпереживають героям, які опинилися у складних обставинах,

тоді як у казці «Попелюшка» емоційне залучення пов'язане з переживанням несправедливості та вірою у перемогу добра.

8. Формування у молодших школярів здатності до творчого розв'язання проблемних ситуацій, які часто виникають у казкових сюжетах. Казки Братів Грімм містять численні сюжетні ситуації, у яких персонажі змушені долати перешкоди, приймати нестандартні рішення та знаходити вихід із складних обставин, що створює сприятливі умови для розвитку здатності молодших школярів до творчого розв'язання проблем. У процесі аналізу таких ситуацій учні можуть пропонувати власні способи допомоги героям або обговорювати альтернативні варіанти дій персонажів. Наприклад, у казці «Кмітливий Ганс» або «Хоробрий кравчик» головні герої досягають успіху завдяки винахідливості та нестандартному мисленню, що може слугувати підґрунтям для проведення творчих обговорень і постановки проблемних завдань.

Виокремлені нами можливості казок братів Грімм у формуванні креативного мислення дітей молодшого шкільного віку узагальнено у табл. 1.

Таблиця 1. Можливості казок братів Грімм у формуванні креативного мислення дітей молодшого шкільного віку

Можливості казок	Коротка характеристика	Приклади казок
Стимулювання розвитку уяви та фантазії	Образність, чарівні мотиви та фантастичні події активізують уяву дітей і спонукають до створення внутрішніх образів.	«Білосніжка і сім гномів», «Рапунцель»
Активізація дивергентного мислення	Сюжети допускають різні інтерпретації подій і вчинків персонажів, що стимулює продукування альтернативних ідей.	«Червона Шапочка», «Гензель і Гретель»
Творчо-креативне переосмислення змісту	Учні можуть змінювати кінцівку, продовжувати історію або створювати власні варіанти сюжету.	«Попелюшка», «Бременські музиканти»
Формування асоціативного та образного мислення	Символічні образи казок сприяють встановленню асоціативних зв'язків і розвитку образного мислення.	«Спляча красуня», «Золотий гусак»
Стимулювання мовленнєвої творчості	Складання власних історій, діалогів та описів персонажів розвиває мовленнєву креативність.	«Румпельштильцхен», «Пані Метелиця»
Моделювання нових казкових сюжетів	Діти створюють альтернативні ситуації та нові пригоди героїв.	«Рапунцель», «Бременські музиканти»
Емоційно-ціннісне переживання тексту	Співпереживання героям сприяє творчому осмисленню їхніх вчинків.	«Гензель і Гретель», «Попелюшка»
Творче розв'язання проблемних ситуацій	Аналіз труднощів героїв стимулює пошук нестандартних способів їх подолання.	«Хоробрий кравчик», «Кмітливий Ганс»

Висновки. Отже, казки Братів Грімм мають значний психолого-педагогічний потенціал у формуванні креативного мислення молодших школярів, оскільки поєднують образність, символічність, емоційну насиченість і динамічність сюжетів, що створює сприятливі умови для

розвитку уяви, дивергентного та асоціативного мислення дітей. Робота з казковими текстами сприяє активізації творчої інтерпретації змісту, розвитку мовленнєвої творчості, формуванню здатності до моделювання нових сюжетних ситуацій і пошуку оригінальних способів розв'язання проблем. Крім того, емоційно-ціннісний зміст казок стимулює осмислення мотивів поведінки персонажів і формування власних суджень, що підсилює пізнавальну активність молодших школярів.

#### ЛІТЕРАТУРА

1. Барбукова О. Г. Розвиток креативного мислення у молодших школярів на уроках математики. Науковий пошук. 2012. № 3. С. 13-20.
2. Воробйова Т. В. Креативне навчання і навчання креативності : взаємо-зв'язок та відмінності. Науковий вісник ВНУ ім. Лесі Українки. Педагогічні науки. 2012. № 14. С. 146-150.
3. Григор'єва В. В. Методичні засади формування творчого мислення учнів початкової школи : монографія. Київ, 2010. 185 с.
4. Грицок Л. Методичні аспекти розвитку креативного мислення. Вісник НУ «Львівська Політехніка». 2010. № 674. С. 27-31.
5. Жигайло О. О. Психолого-педагогічні аспекти формування креативного мислення дітей молодшого шкільного віку. Проблеми сучасної психології. 2011. № 12. С. 393-401.
6. Казки Братів Грім / іл. Л. Цвергер; пер. М. Криховецька. Київ : Nebo Booklab Publishing, 2019. 194 с.
7. Котляренко Н. М. Творче мислення учнів: формування, розвиток, перспективи. Початкова школа. 2019. № 28. С. 2-5.
8. Ліндсей Г., Халл К., Томпсон Р. Творче і критичне мислення. Київ : Освіта, 1998. 137 с.
9. Лоюк О. В. Теорія і практика розвитку творчого мислення учнів у навчально-виховному процесі початкової школи : монографія. Умань : Сочінський М. М., 2016. 216 с.
10. Рибалка В.В. Психологія розвитку творчого мислення : навчальний посібник. Київ : ІЗМН, 1996. 236 с.
11. Чапук Ю. С. Молодший шкільний вік як сензитивний щодо розвитку творчого мислення: теоретичні аспекти. Innovative Solutions In Modern Science. 2016. №. 1. С. 118-123.

*Гавришук Оксана  
Науковий керівник – доц. Чайковська Ганна*

#### **ЕКОЛОГІЧНЕ ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗАСОБАМИ УКРАЇНСЬКОЇ КАЗКИ**

У сучасних умовах загострення екологічних проблем особливої ваги набуває питання екологічного виховання особистості, починаючи з раннього віку. Сучасні глобальні виклики, спричинені погіршенням стану довкілля, актуалізують необхідність виховання покоління, здатного усвідомлювати цінність природи, відповідально взаємодіяти з нею та розуміти власну роль у її збереженні. У зв'язку з цим система дошкільної освіти має забезпечити формування в дітей базових засад екологічної свідомості, яка є важливим компонентом загальної культури особистості.

Дошкільний вік розглядається як сприятливий (сензитивний) період для становлення ціннісних орієнтацій, розвитку емоційного ставлення до навколишнього світу та формування моральних якостей дитини. Саме в цей час закладаються передумови екологічного мислення, розвивається здатність до емпатії щодо живих організмів, виникає пізнавальний інтерес до

природних явищ. Дослідники наголошують, що результативність екологічного виховання значною мірою зумовлюється використанням таких педагогічних засобів, які відповідають віковим особливостям дітей і сприяють не лише засвоєнню інформації, а й її емоційному переживанню [2].

Одним із найбільш ефективних засобів впливу на особистість дитини є казка, яка органічно поєднує пізнавальний, виховний та емоційний компоненти. Українська народна й авторська казка, як носій культурних і національних цінностей, відображає ідею гармонійної взаємодії людини з природою, сприяє формуванню моральних орієнтирів і розвитку екологічної свідомості дітей [4].

Метою статті є теоретичне обґрунтування педагогічних умов застосування української казки у процесі екологічного виховання дітей дошкільного віку, а також з'ясування їх впливу на формування екологічної компетентності.

Екологічне виховання дітей дошкільного віку трактується як цілеспрямований і системно організований педагогічний процес, що передбачає формування уявлень про природне середовище, розвиток ціннісного ставлення до нього та готовності до екологічно доцільної поведінки. Відповідно до програми «Українське дошкілля», важливим завданням є формування у дітей елементарних знань про довкілля, розвиток екологічної культури та відповідального ставлення до природи [3].

Психічний розвиток дітей дошкільного віку має низку специфічних особливостей, серед яких емоційна чутливість, домінування образного мислення, схильність до наслідування та активна уява. Це зумовлює необхідність використання таких педагогічних засобів, які характеризуються виразною емоційністю та образністю. У цьому контексті казка виступає ефективним інструментом навчання і виховання, що забезпечує органічне поєднання знань, емоційного переживання та практичної діяльності.

Українські народні й авторські казки мають значний виховний потенціал у контексті екологічного розвитку дитини. У їх змісті відображено взаємозалежність людини і природи, акцентується увага на необхідності дбайливого ставлення до живого світу, засуджуються прояви жорстокості та байдужості. За твердженням О. В. Бихалової, казка сприяє формуванню у дітей досвіду екологічно доцільної поведінки завдяки емоційному переживанню ситуацій взаємодії людини з природним середовищем [2].

Результативність використання казки в екологічному вихованні дітей дошкільного віку забезпечується впровадженням цілісної системи взаємопов'язаних педагогічних умов, спрямованих на багатовимірний вплив на особистість дитини. Теоретичне осмислення проблеми дозволило виокремити такі педагогічні умови.

Першою умовою є обґрунтований і цілеспрямований добір казкового матеріалу з урахуванням вікових особливостей дітей та завдань екологічного виховання. Зміст казок повинен бути доступним для розуміння дошкільників і водночас містити виразні екологічні

ідеї, що сприяють формуванню уявлень про природу, її об'єкти й явища, а також правила поведінки у природному середовищі. Доцільним є використання як народних, так і авторських казок, у яких висвітлюються проблеми взаємодії людини з природою та відповідальності за її збереження. Виховні можливості художнього твору значною мірою визначаються його змістовим наповненням, що знаходить підтвердження у наукових дослідженнях [5].

Другою важливою педагогічною умовою є інтеграція казки у різні види діяльності дітей, що сприяє активізації процесу засвоєння знань. Обмеження використання казки лише її читанням не дозволяє повною мірою реалізувати закладений у ній виховний потенціал. Поєднання казкового матеріалу з ігровою, художньо-продуктивною та пізнавальною діяльністю забезпечує не лише закріплення отриманої інформації, а й її осмислення та практичне застосування. У процесі інсценізації, сюжетно-рольових ігор і виконання творчих завдань діти відтворюють і моделюють різні ситуації взаємодії з природою, що сприяє формуванню досвіду екологічно доцільної поведінки. Як зазначає Т.М. Дука, ефективність використання авторської казки істотно підвищується за умови її включення у різні види діяльності дітей [4].

Третьою педагогічною умовою є організація активної взаємодії дітей із текстом казки, що передбачає їх залучення до обговорення змісту, аналізу вчинків персонажів, висловлення власних міркувань і оцінних суджень. Такий підхід забезпечує не лише більш глибоке розуміння змісту твору, але й сприяє розвитку здатності оцінювати явища навколишнього середовища з позицій екологічної доцільності. У процесі діалогічного спілкування та проблемного обговорення формуються основи екологічного мислення, розвивається вміння встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, що підтверджується результатами сучасних наукових досліджень [1].

Четвертою педагогічною умовою є створення емоційно насиченого освітнього середовища, що забезпечує глибоке переживання змісту казки. Саме емоційна включеність виступає ключовим чинником формування ціннісного ставлення до природи, адже через співпереживання казковим персонажам діти засвоюють моральні норми та відповідні моделі поведінки. Емоційно забарвлений досвід сприяє переходу знань у внутрішні переконання та значною мірою визначає подальшу поведінку дитини. На цьому акцентує увагу Г. В. Беленька, підкреслюючи провідне значення емоційного компонента у виховному впливі казки [1].

Реалізація визначених педагогічних умов забезпечує формування екологічної компетентності дітей дошкільного віку як цілісного інтегративного утворення, що поєднує когнітивний, емоційно-ціннісний і діяльнісний компоненти.

Зокрема, обґрунтований добір змістово відповідного казкового матеріалу сприяє розвитку когнітивного компонента, оскільки забезпечує засвоєння дітьми системи знань про природу, її закономірності та взаємозв'язки. Образний характер подання інформації підвищує

рівень її усвідомлення, полегшує запам'ятовування та сприяє формуванню елементарних узагальнень.

Інтеграція казки у різні види діяльності забезпечує розвиток діяльнісного компонента, оскільки створює сприятливі умови для практичного застосування набутих знань і формування відповідних поведінкових умінь та навичок. У процесі різних видів діяльності діти не лише відтворюють засвоєну інформацію, а й набувають досвіду екологічно доцільної поведінки, що є одним із ключових показників сформованості екологічної компетентності.

Активна робота дітей із текстом казки забезпечує одночасний розвиток когнітивного та ціннісного компонентів, оскільки поєднує пізнавальну діяльність із процесом оцінювання. У ході такої взаємодії діти навчаються аналізувати різні ситуації, робити узагальнення, формулювати власні судження щодо проблем взаємодії людини з природою.

Емоційне осмислення змісту казки сприяє формуванню емоційно-ціннісного компонента екологічної компетентності. Саме на цьому рівні відбувається засвоєння (інтеріоризація) екологічних цінностей, утверджується позитивне ставлення до природного середовища та формується готовність до його збереження.

Узагальнення результатів проведеного дослідження, а також аналіз наукових джерел дають підстави стверджувати, що використання української казки у процесі екологічного виховання є ефективним засобом підвищення рівня екологічної компетентності дітей дошкільного віку. Це проявляється у зростанні пізнавального інтересу до природи, формуванні емоційно позитивного ставлення до неї та набутті початкового досвіду екологічно доцільної поведінки.

Отже, українська казка є дієвим педагогічним інструментом, що забезпечує комплексний вплив на розвиток особистості дитини та сприяє становленню її екологічної компетентності. Доцільність її системного використання у практиці дошкільної освіти є науково обґрунтованою і педагогічно виправданою.

## ЛІТЕРАТУРА

1. Беленька Г. В. Казка як засіб екологічної освіти і виховання. Освіта та розвиток обдарованої особистості. 2015. № 5. С. 14–18.
2. Бихалова О. В. Роль казки в екологічному вихованні дітей дошкільного віку. Таврійський вісник освіти. 2014. № 3 (47). С. 68–72.
3. Білан О. І. Програма розвитку дитини дошкільного віку «Українське дошкілля». Вид. 2-ге, зі зм. і доп. Тернопіль: Мандрівець, 2022. 216 с.
4. Дука Т. М. Використання авторської казки як ефективного засобу екологічного виховання дітей дошкільного віку. Збірник наукових праць Херсонського державного університету. Педагогічні науки. 2018. Вип. 85. С. 56–60.
5. Попова І., Кушмаунзе Т. Авторські казки як засіб формування природознавчої лексики у дітей старшого дошкільного віку. Сучасна дошкільна освіта: реалії та перспективи: зб. наук. пр. за матеріалами Міжнар. наук.-практ. конф., присв. Міжнар. Дню захисту дітей і Всесв. Дню батьків (м. Ізмаїл, 01 черв. 2023 р.). Ізмаїл: РВВ ІДГУ, 2023. С. 72–74.

**ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ СТРЕСОСТІЙКОСТІ У ВІЙСЬКОВИХ  
УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ**

Проблема стресостійкості у військових-учасників бойових дій, на даний час, є предметом дослідження в психології. Для учасників бойових дій стресостійкість є надто важливою, бо через великі навантаження під час бойових дій, може посилитись несприятливий вплив на фізичне та ментальне здоров'я військових. Детермінантою цього є специфіка та професійна діяльність військовослужбовців, а також досить тривалий вплив на їх психіку стрес-факторів, що знижують готовність виконання ними своїх службових обов'язків та погіршують функціональні можливості. Щоб зберегти та підвищити стресостійкість у військових, на думку психологів, потрібно знайти ресурси, щоб в майбутньому їм здолати згубні наслідки стресових ситуацій.

Таким чином, бойовий стрес у зонах воєнних дій отримують усі військовослужбовці. Стрес впливає на фізіологічні та психічні процеси, але у відповідь формуються нові емоційно-поведінкові навички і стереотипи поведінки, які є важливими для збереження життя військових. Тому це стало вибором напрямку дослідження, що полягає у вивченні особливостей прояву стресостійкості у військових-учасників бойових дій.

На даний час, особливості проявів стресостійкості військовослужбовців-учасників бойових дій досліджують чимало науковців. Результати цих досліджень відображено у великій кількості наукових праць. Сучасні дослідники вивчають стресостійкість людини і розкривають її у військовій діяльності. Зокрема, феномен стресостійкості людини досліджують за трьома напрямками: 1) взаємозв'язок стресостійкості та результатів професійної діяльності; 2) зміцнення стресостійкості; 3) особливості посттравматичних стресових розладів у військових.

Такі автори, як Н. Бочаріна, А. Серга ( 2023 р. ), О. Блінов, С. Бельмасов (2024 р.), Н. Іванова, Ю. Андрусишин (2023), Л. Тютюнник (2022 р.) розкривають стресостійкість у військовій справі. Вивчаючи психологічні детермінанти стресостійкості військовослужбовців під впливом психотравмуючих чинників, Н. Іванова зазначає, що пріоритетними психологічними детермінантами є: психологічна обізнаність щодо особливостей впливу умов війни на психіку особистості; здатність розпізнавати власні психоемоційні стани; вміння застосовувати психологічні прийоми оптимізації власної поведінки в умовах війни; усвідомлення продуктивних технологій формування ефективної поведінки; здатність протидіяти негативним інформаційно-психологічним впливам [1].

Зауважимо, що розвиток стресостійкості впливає на покращення співпраці та комунікації між військовими. Це є важливою умовою для підтримання командного духу і збереження їх морального стану, тому що психотравмуючі ситуації можуть призводити до дезадаптивної поведінки та розвитку низки психосоматичних і нервово-психічних розладів.

Низький рівень стресостійкості пов'язаний з нездатністю людини впоратися з труднощами. Тому, це може мати негативні наслідки в поведінковій, професійній, соціальній та психічній сферах особистості. Це може проявитися у вигляді посттравматичних стресових розладів та навіть суїцидальних тенденцій (В. Алешенко, М. Білова, С. Гончарук, О. Кононко, О. Хміляр). Коло даної проблематики досить обширне та різностороннє. В дослідженнях Estrada A. X. & Bowles, S a Ward, R. M., Carlson, K. J., Ericksona ґрунтовно висвітлені психологічні особливості стійкості до стресу і травм у військовій сфері. До того A.J., & Yalch, M. M. пропонують змістовну дискусію про значення позитивного впливу гумору, морального духу та згуртованості підрозділу на симптоми посттравматичного стресового розладу [3].

На думку Н. Бочаріної та А. Серги, стресорні фактори впливають на фізіологічні та психічні процеси, що відбуваються в людському організмі, обмежуючи його адаптаційні можливості. Тому виникає необхідність вивчення особливостей та оцінки психологічної оцінки осіб, що посилаються до зон особливого ризику [2].

Зазначене вище і зумовило мету статті, а саме: здійснити теоретичний аналіз особливостей прояву стресостійкості у військових-учасників бойових дій.

Основний виклад. Стресостійкість військовослужбовців насправді відображає функціональні характеристики значимих психічних процесів, особистісних якостей, а також, ступінь адекватності їх поведінки в конкретних ситуаціях. Відповідно, різні вчені по різному дивляться на природу стресостійкості особистості [9].

Наприклад, А. Куценко та Ю. Скарбовська відзначають, що стресостійкість – це цілісна характеристика особистості, що тримається на комплексі спадкових і вироблених психофізіологічних якостей, та складається з особистісного та поведінкового компонентів. Іншими словами, особа здатна витримувати вагомні інтелектуальні, вольові та емоційні навантаження, а також керувати власними емоціями, успішно реалізовувати життєдіяльність без негативних наслідків для здоров'я. Отож, стресостійкість військовослужбовців характеризується як спроможність утримувати психофізіологічну рівновагу та продуктивну активність в умовах психологічного тиску і небезпеки [5].

Важливим компонентом у розвитку стресостійкості військових є те, що вони розуміють власні проблеми та вміють з часом їх вирішити. Тому самосвідомість має вагоме значення у формуванні навичок стресостійкості у них.

На думку вчених, особливості стресостійкості військових залежать від особливостей розвитку таких трьох компонентів, як когнітивний, емоційний та поведінковий.

Когнітивний компонент полягає у тому, що чим вища самооцінка людини, тим, відповідно, і вища її стресостійкість, тому військовий впевнено виконує бойове завдання і долає складні життєві ситуації. Він конструктивно оцінює власні ресурси та потенціал, а в ситуації стресу обирає більш ефективну поведінку та копінг-стратегії. Як зазначають дослідники, у військових існують специфічні особливості стресостійкості і стратегій копінг-

поведінки. Досліджені матеріали дають підстави стверджувати, що професійна діяльність військового встановлює завищені вимоги до їх особистісних якостей та особливостей.

Наголосимо, що стресостійкість аналізується як одна із вагомих характеристик для професійної успішності. Тому, від ступеня її сформованості багато в чому залежить не лише результативність діяльності, а й ментальне здоров'я військовослужбовця. Відомі факти також дають підстави заявляти, що в людей з високим рівнем стресостійкості здебільшого виявляється конструктивна орієнтація у копінг-поведінці. До реформаційних копінг-стратегій відноситься: порівняння вниз (людина зіставляє себе з людьми, які знаходяться у більш важких ситуаціях); порівняння вгору (військовий відтворює у пам'яті свої здобутки в різних сферах життя); антиципація горя (це дає змогу психологічно налаштуватися до можливих тяжких випробувань). Військовий схвально ставиться до себе, інших та вирішує труднощі чи розв'язує проблеми самостійно [4].

В емоційному компоненті військовослужбовець адекватно аналізує свій емоційний стан, емоції побратимів та вміє керувати ними для ефективної взаємодії. Він самостійно знижує рівень психоемоційної напруги та спрямовує свою активність, щоб виконати бойове завдання в екстремальних умовах. Військовий, учасник бойових дій, здатний придушувати паніку, контролювати страх, має високу мотивацію, стійкість до втоми та вигорання, приймає виважені рішення в кризових ситуаціях. На думку вчених, важливими є значення сімейних обставин військовослужбовців та їх дія на емоційні стани, в тому числі, і схильність до самогубства учасників бойових дій [8].

Поведінковий компонент – це коли військовослужбовець здатний проявити витримку і успішно виконує поставлене перед ним завдання в стресових умовах, або вирішує конфліктну ситуацію. Учасник бойових дій здатний переносити тривалі фізичні навантаження, без сну чи їжі, без втрати працездатності, він швидко адаптується до нових, небезпечних умов. Щоб підтримати стабільний психоемоційний стан, потрібно вести рухливий та здоровий спосіб життя, систематично виконувати фізичні тренування, практику дихальних і релаксаційних технік, регулювання режиму сну та харчування [7].

Необхідно також враховувати, що у багатьох осіб, які перенесли психічну травму, проблеми у сфері ментального здоров'я з'являтимуться не одразу, а можуть з'явитися дещо пізніше, за якийсь час. У військовослужбовців причин для їх появи завжди вдосталь, але здебільшого прямим приводом виникнення цього стану стає загибель побратимів, або ж коли виникає необхідність, то військовий застосовує летальну зброю із відповідними наслідками. У військовослужбовців симптоми ПТСР (флешбеки, кошмари, уникання нагадувань, емоційне заціпеніння, дратівливість) здебільшого проявляються після повернення до мирного життя. Тому, дуже важливо виявити проблему та попередити віддалені наслідки [6].

Аналіз теоретичних джерел також виявив, що прояви низької стресостійкості включають роздратованість, депресивні стани, порушення сну, нездатність зосередитися, Магістерський науковий вісник. – № 46

виснаження, що може спровокувати бойові психічні травми. У такому випадку військовий не здатний виконувати бойові завдання. Підвищення стресостійкості передбачає психологічну підготовку, навчання методам саморегуляції та командну роботу. Саме прийомам підвищення стресостійкості та методам саморегуляції у військових буде спрямовано наше подальше емпіричне дослідження. Результати якого плануємо представити у наступній статті.

**Висновок.** Отже, стресостійкість у військових проявляється як здатність функціонувати, бути емоційно врівноваженим та виконувати бойові завдання в надзвичайних умовах. Основні особливості прояву стресостійкості у військових включають: когнітивний компонент: вміння швидко вирішувати в умовах браку часу, глибока зосередженість на виконанні завдань, критичне мислення; емоційно-вольовий компонент: здатність опановувати страх, агресію, тривожність, а також розвинене почуття відповідальності та самодисципліна; мотиваційний ресурс: наявність чіткої мети (захист країни, виконання наказу), висока патріотична свідомість; соціально-психологічний фактор: стресостійкість залежить від «бойового братерства», довіри до командира та міцності колективу; фізична витривалість: висока опірність організму до втоми, дефіциту сну та харчування, що дозволяє довше утримувати стадію опору стресу.

Таким чином, швидка адаптація до загроз, самодисципліна, копінг-стратегії, емоційна стриманість та патріотизм значною мірою залежать від зовнішньої підтримки, участі позитивного соціального оточення – колективу, родини, друзів, які забезпечують психологічну стабільність в умовах стресу.

## ЛІТЕРАТУРА

1. Блінов О.А. Зміцнення стресостійкості військовослужбовців самопомогою та взаємодопомогою. Європейський психологічний часопис. Вип.1 , 2024.С. 26-30.
2. Бочаріна Н. О., Серга А. В. Особливості стресостійкості військовослужбовців. Перспективи та інновації науки» (Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»). № 15(33), 2023. С. 637-653.
3. Гошовська Д., Гошовський Я. Специфіка мілітарної стресостійкості юнаків – учасників бойових дій: ревіталізаційний ракурс. Особистість і суспільство: методологія та практика сучасної психології. Матеріали XII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (12-16 травня 2025 року). 2025. С. 27-30.
4. Глушко С. Позитивне самоствавлення як психологічний чинник формування стресостійкості військових. Психологія розвитку та життєстійкості особистості: виклики та нові можливості. Збірник наукових матеріалів II Міжнародної науково-практичної конференції 24-25 квітня 2025р. 2025. С. 107-111.
5. Индика С., Белікова Н., Цьось А. Особливості стресостійкості військовослужбовців у контексті сучасних викликів і загроз в умовах воєнного стану. Фізична активність і якість життя людини: збірник тез доповідей VIII Міжнародної науково- практичної конференції. 2024. С.112-113.
6. Куценко А., Скарбовська Ю. Формування стресостійкості та психологічної готовності військовослужбовців до участі в бойових діях. «Молодий вчений». 2024. № 6. С. 120-123.
7. Мельничук Т., Лук'янчук В. Копінг-стратегії як чинник стресостійкості військових і цивільних в умовах війни. Організаційна психологія. Економічна психологія. 2025. №2. С.7-15.
8. Уніятів С. М. Сімейна ситуація як чинник стресостійкості військовослужбовців. Особистість, Суспільство, Закон. Харків. 2025. С. 269-271.
9. Фучеджі В.Д., Опря Є.В., Горячев П.І., Донець О.Ю., Пенкова І.К. Стресостійкість військовослужбовців та її корекція. Актуальні проблеми транспортної медицини. 2025. №1(79). С. 126-130.

**ТЕАТРАЛІЗОВАНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК ЗАСІБ  
САМОВИРАЖЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ЗВ'ЯЗНОГО МОВЛЕННЯ  
У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ**

Актуальність. Формування гармонійної особистості в дошкільному віці нерозривно пов'язане з розвитком комунікативної функції, оскільки саме мовлення виступає ключовим механізмом соціальної взаємодії та пізнання довкілля. У сучасній освітній парадигмі зв'язне мовлення розглядається не лише як лінгвістична компетенція, а й як засіб самопрезентації, через який дитина конструює власну ідентичність та вчиться артикулювати індивідуальний досвід [1]. У цьому контексті театралізовані форми активності набувають особливої дидактичної цінності: вони створюють безпечний ігровий простір, де дитина може експериментувати з мовленнєвими моделями, емоційними інтонаціями та соціальними ролями без ризику негативної оцінки. Ціннісний орієнтир сучасної дошкільної освіти полягає у визнанні унікальності дитячого досвіду.

Огляд наукових підходів. Проблематика розвитку мовлення засобами художньо-творчої діяльності перебуває у фокусі досліджень вітчизняних науковців. Праці В. Бенери, О. Білан, Н. Гавриш, Т. Піроженко та інших присвячені пошуку ефективних педагогічних стратегій оптимізації мовленнєвого розвитку [5]. У зарубіжному дискурсі особливу увагу приділяють створенню розвивального середовища, що фасилітує природне самовираження дитини, зокрема в рамках підходу Реджіо Емілія, який потребує адаптації до українського освітнього контексту [2].

Науковці диференціюють понятійний апарат досліджуваного феномену: Л. Артемова оперує терміном «театралізована гра», тоді як А. Богущ акцентує на «театралізованій діяльності» як системному явищі. О. Усова, аналізуючи динаміку дитячої взаємодії в ігровому процесі, виокремлює шість рівнів – від неорганізованої взаємодії до стійкої кооперації на основі спільних інтересів, що має практичне значення для побудови поетапної роботи з дошкільниками [5] та створенні умов для його повноцінної реалізації як фундаменту подальшої самореалізації [1].

Театралізована діяльність, інтегруючи вербальні та невербальні засоби комунікації, стає потужним ресурсом для розвитку мовленнєвої особистості, оскільки дозволяє дошкільникам засвоювати зразки грамотного, емоційно насиченого мовлення в контексті автентичних ігрових ситуацій [3; 4].

Мета дослідження. Теоретично обґрунтувати та емпірично верифікувати вплив театралізованої діяльності на розвиток зв'язного мовлення як інструменту самовираження дітей старшого дошкільного віку, зокрема з урахуванням різниці у тривалості відвідування закладів дошкільної освіти.

Основний матеріал дослідження Мовленнєвий розвиток у процесі театральної активності реалізується через інтеграцію когнітивних, емоційних та комунікативних компонентів. Участь у театралізованих сценаріях стимулює дошкільників до осмислення навколишньої дійсності через систему образів, звуків та рухів, що активізує аналітичне мислення та здатність до узагальнень. Необхідність чіткого промовляння реплік формує навички виразного, структурованого висловлювання, що для окремих дітей стає каталізатором ініціювання комунікації з однолітками та дорослими.

Відповідно до освітньої лінії «Дитина у світі культури» Базового компонента дошкільної освіти, успішність дитячої театральної діяльності визначається здатністю дитини творчо трансформувати художньо-мовленнєвий та музично-пластичний досвід у самостійних ігрових імпровізаціях, що відображає процес реалізації особистісного потенціалу через безпечно експериментування з різними формами самовираження [1].

Театральне середовище виконує також соціально-емоційну функцію: воно сприяє подоланню комунікативних бар'єрів, зниженню тривожності та формуванню впевненості у власних можливостях. Колективний характер театралізованих ігор стимулює дітей до спільного створення сценаріїв, розподілу ролей та узгодження дій, що розвиває навички кооперації та емпатії [4]. Робота над інтонаційною виразністю, дикцією та логікою мовлення паралельно збагачує словниковий запас та вдосконалює фонетичну культуру.

Емпіричне дослідження. Для верифікації теоретичних положень було проведено діагностичне дослідження на базі старшої групи закладу дошкільної освіти. У експерименті взяли участь 18 дітей віком 5-6 років, з яких 15 відвідували заклад з 2-3-річного віку (Група А), а 3 приєдналися лише у жовтні 2025 року (Група Б). Застосовано методику «Словникова мобільність» (авт. В. Клименко), що дозволяє оцінити обсяг, гнучкість та швидкість актуалізації лексики.

Дітям протягом тижня пропонували для ознайомлення казки «Котигорошко» та «Кирило Кожум'яка», після чого виконували серію завдань: ідентифікація персонажів за візуальними матеріалами, характеристика сезонних ознак у сюжеті, визначення моральної спрямованості дій головних героїв. Результати узагальнено в таблиці 1.

Таблиця 1. Результати словникової мобільності та розвитку зв'язного мовлення старших дошкільнят за методикою «Словникова мобільність»

Група дітей	Рівень словникової мобільності	Особливості мовлення
Група А (15 дітей) відвідують садок з 2-3 років.	Високий /Середній	Мають навички групової комунікації. У дітей словник збалансований, легко перемикаються між категоріями де є іменник чи дієслово.
Група Б (3 дітей) прийшли в садок у 5-6 років.	Середній/Нижче середнього/Адапти вний	Часто мають великий пасивний запас де діти розуміють слова і запитання, але низьку мобільність важко швидко згадати

## ФАКУЛЬТЕТ ПЕДАГОГІКИ І ПСИХОЛОГІЇ

		хто яку дію виконував у казці. Можливі паузи та використання жестів.
--	--	--

Аналіз даних засвідчив, що діти Групи А демонструють вищу швидкість обробки мовленнєвих завдань, схильність до розгорнутих відповідей та узагальнень. У представників Групи Б спостерігалось мовленнєве гальмування, пов'язане не з дефіцитом знань, а з обмеженим досвідом публічних виступів та коротким адаптаційним періодом.

Подальша практична робота включала розігрування казки «Кирило Кожум'яка» за ролями. Група А виявила високу експресивність, гнучкість у перевтіленні та мінімальний рівень сценічної тривожності. Діти Групи Б демонстрували ознаки соціальної напруженості: знижену гучність мовлення, перфекціоністські тенденції, страх помилитися. Рівень тривожності в цій підгрупі виявився в середньому на 35% вищим.

Для корекції виявлених бар'єрів застосовано поетапну методику «Трансформація ролі»: Невербальний етап (пантоміма, тіньовий театр) – зняття м'язової напруги через безсловесне самовираження, що знижує відчуття вразливості. Проективний етап (лялькотерапія) – делегування емоційних станів ляльці, що дозволяє безпечно виразити приховані переживання. Соціалізаційний етап (психодраматичні етюди) – інтеграція дітей-новачків у лідерські ролі для руйнування закріпленого статусу «тихої дитини».

Висновки: Театралізована діяльність виступає комплексним педагогічним інструментом, що одночасно розвиває зв'язне мовлення, емоційний інтелект та соціальні компетенції дошкільників. Ефективність її застосування посилюється за умов комунікативної спрямованості занять, мотиваційної підтримки та інтеграції різних видів художньої активності. Діти з обмеженим досвідом відвідування ЗДО потребують індивідуалізованого підходу, що передбачає поетапне включення у театралізовані форми роботи з акцентом на невербальні та проективні методи на початкових етапах.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у розробці цифрових інструментів супроводу театралізованої діяльності (інтерактивні сценарії, віртуальні лялькові театри) та вивченні довгострокового впливу таких практик на успішність адаптації дітей до шкільного навчання.

### ЛІТЕРАТУРА

1. Базовий компонент дошкільної освіти (нова редакція) /наук. кер. Т. Піроженко. Київ, 2021. 38 с.
2. В'юнник О. О. Педагогічні умови сприяння проявам самовираження дітей п'ятого року життя. Збірник наукових праць. 2025. № 44 (2). С. 56-61.
3. Мартиненко Г. В. Театралізована діяльність в дитячому садку. Харків : Основа, 2018. 127 с.
4. Олійник О. М. Театральна-ігрова діяльність в умовах дошкільного навчального закладу : навч.-метод. посіб. Кам'янець-Подільський : Волощук В. О., 2017. 163 с.
5. Довбня С. О., Зубко Н. П. Формула ігрових технологій як засобу виховання дітей старшого дошкільного віку. Дошкільна освіта в контексті ідей Нової української школи: збірник наукових праць / за заг. ред. Г. В. Беленької, В. І. Бондар, І. М. Шоробури. Хмельницький : ФОП Мельник А.А., 2020. С. 149-157.

*Любунь Софія  
Науковий керівник – проф. Радчук Галина*

## **ПРОБЛЕМА ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «МОЛОДІСТЬ» У ПСИХОЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ**

Вступ. Молодість виступає не лише хронологічною категорією, але й складним біопсихосоціальним феноменом, що потребує міждисциплінарного аналізу. Врахування підходу Всесвітньої організації охорони здоров'я щодо визначення вікових меж молодості забезпечує узгодженість дослідження з міжнародними науковими стандартами та дозволяє розглядати цей період як пролонгований етап переходу до зрілості. Особливої значущості набуває вивчення внутрішньої диференціації молодості, оскільки узагальнене трактування даного вікового інтервалу не відображає специфіки психологічних і нейробіологічних змін, що відбуваються на різних його етапах. У цьому контексті актуальним є звернення до нейробіологічних досліджень, які дозволяють уточнити механізми розвитку когнітивних та емоційно-регулятивних функцій особистості. Зокрема, дані щодо дозрівання префронтальної кори головного мозку свідчать про те, що процеси, пов'язані з виконавчим контролем, плануванням та регуляцією поведінки, завершуються значно пізніше, ніж передбачалося раніше. Це, у свою чергу, обґрунтовує необхідність більш детального аналізу молодості як періоду, в якому ще триває формування базових механізмів саморегуляції. Інтеграція нейробіологічних підходів у психологічні дослідження дає змогу пояснити нерівномірність розвитку емоційної стійкості та варіативність реакцій на стресові впливи в межах молодого віку. Отже, дослідження поняття молодості у сучасному науковому дискурсі є своєчасним і необхідним як з теоретичної, так і з прикладної точки зору.

Вагомий внесок у дослідження даної проблеми внесли такі науковці як: Н. Жигалкіна, Ф. Калабро, Б. Луна, В. Моргун, В. Мутрі, Г. Пасхін, В. Помилуйко, Б. Терво-Клемменс, С. Шарма, М. Ялбжиковська та ін.

Метою дослідження є теоретичне обґрунтування поняття молодості як особливого вікового періоду онтогенезу з урахуванням його біопсихосоціальних та нейробіологічних особливостей.

Виклад основного матеріалу. У сучасній науковій літературі поняття молодості не має єдиного, остаточно усталеного тлумачення, оскільки дослідники акцентують свою увагу на різних аспектах даного поняття залежно від предмета аналізу. Одні автори розглядають молодість переважно як віковий етап розвитку, інші – як період становлення особистісної та професійної зрілості, а ще інші – як проміжок активного формування соціальних ролей і життєвих стратегій. Таке розмаїття підходів є закономірним, адже молодість поєднує в собі біологічні, психологічні та соціальні зміни, які не можна повністю пояснити лише одним науковим підходом. Саме тому під час аналізу цього феномену важливо враховувати не тільки хронологічні межі, а й змістові характеристики розвитку особистості. У науковому дискурсі

молодість постає як динамічний і внутрішньо неоднорідний період, що охоплює різні темпи дозрівання та різні траєкторії життєвого становлення. З одного боку, вона пов'язана з набуттям автономності, відповідальності та професійної визначеності, а з іншого – із збереженням високої чутливості до стресу й змін. Отже, молодість слід трактувати як багатовимірне явище, яке потребує інтеграції різних дослідницьких підходів.

У межах нашої роботи ми спираємося на підхід Всесвітньої організації охорони здоров'я, відповідно до якого молодість окреслюється віковим діапазоном 18-44 роки [1]. Таке визначення є важливим, оскільки воно дозволяє розглядати молодість не як короткий перехідний відрізок між юністю та зрілістю, а як розгорнутий етап онтогенезу з власною внутрішньою структурою. Перевага цього підходу полягає в тому, що він відображає реальну тривалість процесів становлення дорослої особистості в сучасних соціальних умовах. Для багатьох людей саме у межах 18-44 років відбувається завершення освіти, професійне самовизначення, формування сімейних і соціальних ролей, а також накопичення досвіду самотійного життя. Водночас такий віковий діапазон охоплює неоднорідні за змістом етапи, у межах яких по-різному проявляються адаптаційні можливості, відповідальність і психологічна зрілість. Саме тому міжнародне визначення ВООЗ є зручним загальним орієнтиром, але воно потребує подальшого теоретичного уточнення. Воно дає змогу об'єднати в межах одного поняття кілька фаз розвитку, які відрізняються за рівнем нейробіологічного дозрівання, соціальної включеності та особистісної стабільності. З огляду на це звернення до позиції ВООЗ [1] є методологічно виправданим і забезпечує зіставність нашого дослідження з міжнародними підходами. Водночас саме широта цього діапазону зумовлює необхідність внутрішньої диференціації молодості [2; 3; 4].

Підходи окремих науковців також свідчать про те, що молодість не зводиться лише до календарного віку, а відображає якісні зміни у структурі особистості. В. Помилуйко пов'язує цей період із розвитком ключових компетентностей та виділяє в його межах етапи, що відрізняються за рівнем психофізіологічної стабільності, автономності та сформованості життєвих орієнтирів [3]. В. Моргун наголошує на становленні професійної ідентичності, зростанні здатності до командної взаємодії, ділового спілкування та практичного використання знань [4]. Такий підхід показує, що молодість є не лише часом вікових змін, а й періодом накопичення соціального досвіду та розвитку професійної самосвідомості.

Н. Жигалкіна та Г. Пасхін звертають увагу на триваюче дозрівання мозкових систем, які лежать в основі соціально-емоційного функціонування людини [2]. Подібні висновки підтримують С. Шарма та інші дослідники, які пов'язують молодий вік із поступовим зміцненням нейронних механізмів емоційної регуляції [4]. Ф. Калабро, Б. Луна, В. Мутрі, Б. Терво-Клемменс і М. Ялбжиковська підкреслюють значення взаємодії гіпокампа та вентромедальної префронтальної кори для формування більш складних когнітивних і регулятивних функцій [5]. У сукупності ці праці демонструють, що межі молодості доцільно

Магістерський науковий вісник. – № 46

розуміти через поєднання біологічного дозрівання, психологічної зрілості та соціального становлення. Саме тому ми враховуємо не одну, а кілька наукових перспектив, щоб уникнути надмірного спрощення цього поняття. Такий підхід дає змогу побачити молодість як період поступового переходу від становлення до відносної стабілізації.

Під молодістю ми розуміємо біопсихосоціальний період онтогенезу, у межах якого біологічне дозрівання, психологічне становлення та соціальна інтеграція відбуваються одночасно й взаємопов'язано. Такий підхід дозволяє уникнути звуження поняття лише до вікової межі або лише до професійного становлення. Молодість у нашому розумінні – це час інтенсивного формування ідентичності, життєвих пріоритетів, системи цінностей і способів взаємодії із соціальним середовищем. Важливо, що в цей період особистість не тільки набуває нових компетентностей, а й вчиться узгоджувати власні потреби з вимогами соціальної реальності. Саме тому молодість характеризується підвищеною динамічністю, гнучкістю та водночас підвищеною чутливістю до стресових впливів. У цьому віці особливо виразно проявляється зв'язок між нейробиологічним дозріванням і психологічною саморегуляцією. Отже, біопсихосоціальний підхід дає змогу побачити молодість як цілісний, але внутрішньо неоднорідний етап розвитку.

З урахуванням широти вікового діапазону молодості та неоднакових темпів розвитку особистості, доцільно виокремити в її межах чотири підперіоди: 18–21 рік, 22–26 років, 27–33 роки та 34–44 роки. Такий поділ дає змогу точніше відобразити поступовий характер змін, які не відбуваються одномоментно, а розгортаються хвилеподібно. Перший етап охоплює завершальні фази нейробиологічного дозрівання, коли ще зберігається висока емоційна реактивність і лише формуються стійкі механізми самоконтролю. Другий етап характеризується посиленням зв'язків між системами пам'яті та виконавчого контролю, що сприяє більш зваженому прийняттю рішень і кращому плануванню поведінки. Третій етап пов'язаний із відотною стабілізацією когнітивних функцій і зміцненням особистісної позиції, коли накопичений досвід починає більш виразно впливати на життєві стратегії. Четвертий етап відображає перехід до більш усталеної форми дорослості, за якої соціальні ролі та внутрішні настанови набувають більшої стійкості. Запропонована періодизація враховує не тільки хронологію, а й особливості мозкового дозрівання, пов'язані з розвитком префронтальної кори та інтеграцією регулятивних систем [2; 5].

Висновок. Узагальнюючи результати теоретичного аналізу, слід зазначити, що поняття молодості у науковому дискурсі постає як багатовимірна та складно структурована категорія, яка не може бути зведена виключно до хронологічних меж. Різні наукові підходи демонструють, що молодість доцільно розглядати як період інтенсивних змін, у межах якого відбувається взаємодія біологічних процесів дозрівання, психологічного становлення та соціальної інтеграції особистості. Аналіз праць сучасних дослідників засвідчує, що молодість характеризується нерівномірністю розвитку когнітивних, емоційних і поведінкових механізмів,

що значною мірою зумовлено тривалим дозріванням префронтальної кори та інтеграцією нейронних систем. Це, у свою чергу, визначає специфіку формування саморегуляції, адаптаційних стратегій і стійкості до стресу. Запропонований підхід до розуміння молодості як біопсихосоціального періоду дозволяє інтегрувати різні наукові позиції та більш повно відобразити її змістові характеристики. Таким чином, сучасний науковий дискурс розглядає молодість як динамічний і неоднорідний етап онтогенезу, що має ключове значення для формування особистісного потенціалу та подальшої життєвої реалізації.

#### ЛІТЕРАТУРА

1. Дудко В. І. Молоді здоров'я. Енциклопедія Сучасної України, Том 21. URL: <https://esu.com.ua/article-69332?utm> (дата звернення: 08.02.2026).
2. Пасхін Г. І., Жигалкіна Н. В. Особливості психологічного та емоційного дозрівання чоловіків та жінок юнацького віку. Габітус. Вип. 60. 2024. С. 90-95.
3. Помилукайко В. Ю. Характеристика вікових стадій дорослості з урахуванням можливостей розвитку ключових компетентностей особистості. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Психологічні науки. Вип. 5. Т. 2. 2016. С. 50-55.
4. Моргун В.Ф. Превентивно-профілактичний психологічний супровід професійної орієнтації на основі багатовимірної теорії особистості. Психологічні перспективи. Вип. 16. 2010. С. 205–216.
5. Development of Hippocampal–Prefrontal Cortex Interactions through Adolescence / F. J. Calabro et al. Cerebral Cortex. 2019. Vol. 30, no. 3. P. 1548–1558. URL: <https://doi.org/10.1093/cercor/bhz186> (date of access: 20.02.2026).

*Костецька Дарина  
Науковий керівник – доц. Андрійчук Іванна*

### ПСИХОЛОГІЧНІ УМОВИ ГАРМОНІЗАЦІЇ ПОДРУЖНІХ ВЗАЄМИН ЗАСОБАМИ СІМЕЙНОЇ МЕДІАЦІЇ

Вступ. Сучасна українська сім'я перебуває у стані перманентної трансформації, що зумовлена як глобальними соціокультурними змінами, так і специфічними макросоціальними чинниками, зокрема військовим станом, економічною нестабільністю та вимушеною міграцією. Ці складні процеси неминуче призводять до загострення внутрішньосімейних конфліктів, які за відсутності належної підтримки часто завершуються деструктивними розлученнями. Психологічна деструкція подружніх взаємин має пролонгований негативний вплив на ментальне здоров'я не лише безпосередніх партнерів, а й дітей, що потребує пошуку нових шляхів врегулювання суперечок. Традиційні методи вирішення спорів, зокрема судова практика, орієнтовані переважно на правовий аспект розірвання шлюбу, залишаючи поза увагою глибинний психологічний зміст суперечки та емоційні потреби сторін. У цьому контексті надзвичайно актуалізується потреба в сімейній медіації як інноваційному методі, що дозволяє оптимізувати взаємини через відновлення конструктивного діалогу, взаєморозуміння та поваги.

Питання сімейної медіації та конфліктологічного супроводу родини перебувають у центрі уваги багатьох сучасних науковців. Теоретичне підґрунтя медіації як гуманного методу

розв'язання спорів закладено в фундаментальних працях зарубіжних авторів, таких як М. Дойч [10], Л. Паркінсон [11] та К. Роджерс. Психологічні аспекти стабільності шлюбу та динаміку подружніх конфліктів у вітчизняному науковому просторі активно досліджували Т. Кравчинська [2], Г. Савченко [3] та В. Постовий. Водночас, попри значну кількість теоретичних розробок, залишаються недостатньо висвітленими конкретні внутрішні та зовнішні психологічні умови, що забезпечують перехід подружжя від конфронтаційного типу взаємодії до партнерського саме в межах медіаційного процесу. Це і становить вихідні передумови нашого дослідження, спрямованого на виявлення механізмів психологічної стабілізації родини.

Метою даної статті є наукове обґрунтування та детальний аналіз психологічних умов, що сприяють ефективній оптимізації подружніх взаємин засобами сімейної медіації, а також розкриття механізмів психологічного впливу на когнітивну, емоційну та поведінкову сфери партнерів для досягнення тривалої гармонізації стосунків.

Виклад основного матеріалу. Сімейна медіація представляє собою конфіденційний та добровільний процес, у якому нейтральна третя сторона допомагає конфліктуючим сторонам самостійно знайти рішення, що максимально задовольняє інтереси обох сторін. Для досягнення реальної оптимізації взаємин у цьому процесі необхідно забезпечити реалізацію цілої низки взаємопов'язаних психологічних умов. Ключовою умовою виступає когнітивна трансформація та рефреймінг конфлікту. Подружжя, перебуваючи у стані гострої кризи, зазвичай схильне до звуження сприйняття, де партнер бачиться виключно як джерело проблем або ворог. Медіатор використовує техніку рефреймінгу для переформулювання претензій у конструктивні потреби, що дозволяє партнерам побачити не «винного», а «спільну проблему». Відокремлення особистості партнера від його поведінки дозволяє значно знизити рівень персоналізованої агресії та відкрити шлях до діалогу [4].

Не менш важливою умовою є емоційна деескалація та створення так званого безпечного контейнера для почуттів сторін. Подружні конфлікти завжди характеризуються надвисоким рівнем афективної напруги, образи та страху. Психологічною умовою успіху медіації за таких обставин стає емоційна валідація, тобто визнання та прийняття почуттів кожного з партнерів без оціночних суджень. Медіатор створює простір, де емоції можуть бути виражені безпечно, що знижує рівень емоційного затоплення та повертає партнерам здатність до раціонального мислення. Важливим елементом цього процесу є робота з прихованими інтересами, які часто маскуються за жорсткими позиціями щодо фінансів чи побуту. Оптимізація взаємин відбувається тоді, коли медіатор допомагає подружжю спуститися під воду та виявити справжні психологічні потреби в безпеці, повазі чи любові [9].

Оптимізація взаємин також неможлива без фундаментальної трансформації комунікативних моделей та врахування гендерних аспектів спілкування. Психологічною умовою успіху є навчання подружжя використанню Я-повідомлень замість звичних звинувачень. Медіатор виконує роль перекладача, допомагаючи партнерам почути істинний

сенс слів один одного, зважаючи на те, що чоловіки частіше орієнтовані на інструментальні рішення, а жінки на емоційний зв'язок [3]. Розвиток рефлексії та здатність до децентрації дозволяють партнерам вийти за межі власного егоцентризму та побачити свою взаємодію з боку. Використання техніки мета-дзеркала допомагає подружжю усвідомити власний внесок у розвиток конфлікту, що є ознакою глибокої психологічної трансформації стосунків [5].

Окрему увагу слід приділити медіації як інструменту відновлення довіри в умовах травми та хронічного стресу. Враховуючи фактор воєнного стану, подружні конфлікти часто обтяжуються зовнішнім тиском, що вимагає від медіатора особливої чутливості до психоемоційного стану сторін [8]. Оптимізація взаємин у таких випадках відбувається через поступове виконання малих, конкретних домовленостей, що крок за кроком відновлюють фундамент довіри. Важливою етичною умовою є нейтральність та безсторонність медіатора, що гарантує партнерам рівноправність та повертає їм суб'єктність, тобто здатність самостійно приймати відповідальні рішення щодо свого майбутнього. Психологічний ефект повернення відповідальності партнерам є ключовим індикатором дорослішання стосунків та успішного завершення медіаційного процесу [2].

Для досягнення стійкого результату медіатор повинен враховувати тип подружнього конфлікту. У випадку ситуативних суперечок основною умовою є навчання партнерів навичкам спільного вирішення проблем. Якщо ж конфлікт має ціннісний характер, головною умовою стає розвиток толерантності до інакшості партнера. У ситуаціях системних криз, що тривають роками, медіація часто виконує роль «емоційного містка», що дозволяє партнерам безпечно вийти з патологічних патернів взаємодії, які вони успадкували зі своїх батьківських родин [6].

Особливу увагу в контексті системних криз слід приділити роботі з трансгенераційними сценаріями. Психологічною умовою успішної медіації тут виступає деконструкція несвідомих установок, які партнери привносять у шлюб із власних батьківських родин. Медіатор допомагає подружжю усвідомити, що багато конфліктних реакцій є не проявом ворожості партнера, а автоматичним відтворенням запозичених моделей поведінки. Використання елементів генограми в межах медіаційної сесії дозволяє візуалізувати ці зв'язки та об'єктивувати проблему, перетворюючи її з «особистої провини» на «спадковий патерн», який піддається корекції.

Важливою умовою стабілізації взаємин є формування у подружжя навичок емоційного контейнування. У ситуаціях системних криз партнери часто втрачають здатність витримувати емоційну напругу один одного, що призводить до негайної ескалації. Медіація створює прототип «зовнішнього контейнера», де медіатор спочатку бере на себе функцію переробки токсичних емоцій, а згодом навчає цій здатності партнерів. Це передбачає розвиток емоційного інтелекту, зокрема здатності ідентифікувати власні тригери та вчасно застосовувати техніки саморегуляції. Таким чином, медіація трансформується з інструменту досягнення угоди на простір психологічного дорослішання особистості в межах шлюбу [1].

Ще однією поглибленою умовою є робота з динамікою влади та контролю в парі. Часто системний конфлікт підтримується прихованою боротьбою за домінування. Медіаційний процес, заснований на принципі паритетності, вимагає від медіатора активного балансування сил. Це досягається через техніку «емпатійного відображення» потреб слабшої сторони та обмеження домінуючих проявів іншої. Психологічний ефект полягає у вирівнюванні суб'єктності партнерів, що є обов'язковим для укладання стійкої та справедливої угоди, яка не буде саботуватися в майбутньому [10].

Окремим аспектом, що потребує глибокого психологічного опрацювання, є динаміка влади та контролю в парі. Часто системний конфлікт підтримується прихованою боротьбою за домінування, що робить сторони нерівними у процесі переговорів. Психологічною умовою успішної оптимізації взаємин тут виступає активне балансування сил медіатором. Це досягається через обмеження домінуючих проявів однієї сторони та емпатійну підтримку суб'єктності іншої, що забезпечує паритетність у прийнятті рішень. Тільки за умови психологічної рівності партнерів укладена медіаційна угода сприймається як справедлива і, відповідно, стає стійкою у часі [11].

Критичне значення для довгострокового результату має також подолання психологічних бар'єрів, таких як «ілюзія неможливості змін» та «девальвація позитивних намірів». У тривалих конфліктах партнери схильні знецінювати будь-які конструктивні кроки іншої сторони, приписуючи їм маніпулятивний підтекст [7]. Медіатор працює над відновленням адекватного сприйняття реальності, фіксуючи та підсилюючи кожен позитивну зміну в комунікації. Це дозволяє поступово замінити деструктивний цикл взаємодії на конструктивний, де кожна мала домовленість стає фундаментом для відновлення базової довіри. У такий спосіб медіація забезпечує не лише розв'язання поточного спору, а й екологічний вихід із кризи, що особливо важливо для збереження батьківської співпраці у випадках, коли подружні стосунки припиняються. Формування чіткої межі між подружньою роллю, яка завершується, та батьківською роллю, яка залишається незмінною, є фінальною психологічною умовою успішного завершення медіаційного впливу.

Нарешті, критичною умовою оптимізації взаємин є екологічність виходу з медіаційного процесу. Навіть якщо результатом є рішення про цивілізоване розлучення, психологічний успіх медіації полягає у формуванні «співпраці заради майбутнього» (особливо за наявності спільних дітей). Медіатор допомагає партнерам провести межу між їхньою подружньою роллю, яка завершується, та батьківською роллю, яка залишається незмінною. Це вимагає глибокої роботи над проживанням почуття втрати та гніву, що дозволяє уникнути перетворення дитини на інструмент маніпуляцій. У такий спосіб медіація забезпечує довгострокову психологічну стабільність всієї сімейної системи [8].

Ефективність оптимізації взаємин у процесі медіації оцінюється не лише за фактом підписання фінальної угоди, а й за суб'єктивним відчуттям полегшення у кожного з партнерів.

Психологічна умова «виходу з глухого кута» забезпечується саме за рахунок того, що медіація пропонує третій шлях, а саме шлях співпраці, де немає тих, хто програв. Це докорінно змінює внутрішній клімат сім'ї, роблячи його більш екологічним та підтримуючим.

Висновки. Таким чином, проведений аналіз дозволяє стверджувати, що сімейна медіація виступає потужним засобом оптимізації подружніх взаємин, ефективність якого визначається сукупністю складних психологічних умов. Ключовими серед них є когнітивне переструктурування конфлікту, емоційна валідація сторін, трансформація комунікативних стратегій та активізація рефлексивних ресурсів кожного з партнерів. Забезпечуючи перехід від деструктивної конфронтації до конструктивного співробітництва, медіація створює умови для збереження цілісності родини або цивілізованого розлучення, мінімізуючи травматичний вплив на всіх учасників процесу. Перспективи подальших наукових розвідок у цьому напрямі ми вбачаємо у дослідженні особливостей онлайн-медіації для пар, що перебувають у вимушеній розлуці, та розробці спеціалізованих програм психологічної підтримки для сімейних медіаторів.

#### ЛІТЕРАТУРА

1. Березинська О. С. Психологічна готовність подружжя до медіації. Актуальні проблеми психології. 2024. Т. 7, вип. 12. С. 89–96.
2. Ващенко І. В. Конфліктологія та теорія переговорів : навч. посіб. Київ : Либідь, 2024. 288 с.
3. Данилюк І. В. Етнопсихологічні особливості сімейного консультування та медіації в Україні. Київ : Гнозис, 2023. 240 с.
4. Ковальчук Ю. А. Емоційний інтелект як чинник успішної медіації. Психологічні перспективи. 2023. № 41. С. 15–24.
5. Кравчинська Т. С. Психологічні особливості сімейних конфліктів у кризові періоди. Психологія і суспільство. 2023. № 2. С. 112–118.
6. Марченко В. П. Роль нейтральності медіатора у вирішенні сімейних конфліктів. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Психологія». 2024. № 72. С. 56–63.
7. Слободяник Н. В. Комунікативні техніки в роботі сімейного медіатора. Львів : Світ, 2022. 210 с.
8. Ткаченко О. М. Психотерапевтичні аспекти сімейної медіації. Київ : Наукова думка, 2024. 190 с.
9. Юрійчук О. В. Подолання комунікативних бар'єрів у подружній парі. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. 2025. № 18. С. 34–42.
10. Deutsch M. The Resolution of Conflict: Constructive and Destructive Processes. New Haven : Yale University Press, 2021. 448 p.
11. Parkinson L. Family Mediation: Appropriate Dispute Resolution in a Family Context. London : Family Law, 2020. 512 p.

*Криворучко Олександра  
Науковий керівник – доц. Андрійчук Іванна*

#### **САМООЦІНКА ЯК ЧИННИК КОНФЛІКТНОЇ ПОВЕДІНКИ СПОРТСМЕНІВ СТАРШОГО ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ (НА ПРИКЛАДІ КОМАНДНИХ ВИДІВ СПОРТУ)**

Вступ. Командні види спорту є унікальним соціально-психологічним середовищем, у якому підлітки-спортсмени щоденно стикаються з інтенсивною міжособистісною взаємодією,

конкурентним тиском та необхідністю злагодженої колективної діяльності. Саме в цьому середовищі самооцінка особистості як стрижнева характеристика Я-концепції набуває особливого значення, безпосередньо впливаючи на характер взаємин усередині команди, стиль взаємодії з тренером та опонентами, а також на схильність до виникнення та ескалації конфліктних ситуацій.

Старший підлітковий вік характеризується активним формуванням ідентичності, підвищеною чутливістю до оцінок оточуючих та нестабільністю емоційно-вольової сфери. У поєднанні зі специфікою спортивного середовища, де постійна оцінка результатів, ризики програшу, боротьба за місце в складі команди та ці вікові особливості створюють підвищений ризик виникнення конфліктів. Водночас роль самооцінки як регулятора конфліктної поведінки в підлітків-спортсменів досі залишається недостатньо вивченою у вітчизняній психологічній науці, що визначає актуальність даного дослідження.

Проблема дослідження набуває практичного виміру у зв'язку з тим, що деструктивні конфлікти в командах не лише знижують спортивні результати, а й негативно позначаються на психічному здоров'ї підлітків, формуючи дисфункціональні моделі міжособистісної взаємодії, які переносяться у позаспортивне життя. Відтак, вивчення зв'язку між самооцінкою та конфліктною поведінкою відкриває перспективи для розробки профілактичних і корекційних програм психологічного супроводу спортивних команд.

Проблематика самооцінки та її ролі в регуляції поведінки особистості знаходиться в центрі уваги як зарубіжних, так і вітчизняних психологів. Теоретичні засади вивчення самооцінки закладено у фундаментальних працях У. Джеймса, К. Роджерса та М. Розенберга, які розглядають самооцінку як глобальне позитивне або негативне ставлення особистості до себе. Вікові аспекти формування самооцінки в підлітковому віці досліджено у роботах І. Беха, Г. Костюка, які підкреслюють її динамічний, соціально детермінований характер.

У галузі спортивної психології значний внесок у розуміння психологічних детермінант поведінки спортсменів зробили Р. Мартенс [7], Ю. Ханін [8] та О. Кокун [2], досліджуючи зв'язок між психологічними станами та ефективністю спортивної діяльності. Проблемам конфліктів у спортивних командах присвячено роботи В. Платонова [5] та І. Волкова [4], які описують основні чинники та динаміку міжособистісних конфліктів у спорті. Водночас питання взаємозв'язку самооцінки та стратегій конфліктної поведінки саме у старших підлітків-спортсменів командних видів спорту залишається недостатньо вивченим і потребує подальшого дослідження.

Метою статті є теоретичне обґрунтування та систематизація взаємозв'язків між рівнем самооцінки та типами конфліктної поведінки спортсменів старшого підліткового віку в умовах командних видів спорту, а також розкриття механізмів психологічної регуляції міжособистісних конфліктів у спортивній команді через призму Я-концепції підлітка.

Виклад основного матеріалу. Самооцінка як психологічний феномен є складним, багаторівневим конструктом, що відображає узагальнене ставлення особистості до себе та включає когнітивний (уявлення про себе), афективний (емоційне ставлення до себе) та поведінковий (готовність діяти відповідно до образу «Я») компоненти. На відміну від ситуативної самооцінки, що варіює залежно від конкретних обставин, стійка (диспозиційна) самооцінка виступає відносно постійною особистісною характеристикою, що опосередковує сприйняття та інтерпретацію соціальних ситуацій [3]. В умовах спортивної діяльності самооцінка постійно піддається «перевірці» через систему зовнішніх оцінок, результатів змагань, суджень тренера, думки партнерів по команді.

У старшому підлітковому віці самооцінка набуває якісно нових характеристик. По-перше, вона стає більш диференційованою: підліток починає розрізняти оцінку своїх спортивних здібностей, зовнішності, соціальної привабливості та морально-вольових якостей. По-друге, формується здатність до рефлексії власної самооцінки, яка дає змогу критично аналізувати власне ставлення до себе [1]. По-третє, зростає значущість оцінки ровесників порівняно з оцінкою дорослих, що робить командне середовище особливо важливим «дзеркалом» для формування «Я-образу» підлітка-спортсмена.

Конфліктна поведінка у спортивній команді визначається як сукупність дій та реакцій спортсмена в ситуації реального або сприйнятого зіткнення інтересів, цілей, потреб чи цінностей з іншими членами команди, тренером або суперниками. Відповідно до моделі К. Томаса та Р. Кілмана [6], у конфліктній ситуації особистість може обирати одну з п'яти стратегій: суперництво, співробітництво, компроміс, уникнення або пристосування. Вибір стратегії визначається не лише ситуативними чинниками, а й стійкими особистісними диспозиціями, провідне місце серед яких займає самооцінка (Табл.1).

Таблиця 1 Взаємозв'язок типів самооцінки та конфліктної поведінки спортсменів-підлітків у командних видах спорту

Рівень самооцінки	Тип конфліктної поведінки	Провідні стратегії (за Томасом–Кілманом)	Характерні прояви у команді
Завищена (неадекватна)	Домінантно-агресивний	Суперництво	Авторитаризм, ігнорування партнерів, боротьба за лідерство
Висока (адекватна)	Конструктивно-асертивний	Співробітництво, компроміс	Відстоювання позиції, пошук спільного рішення
Занижена (невпевнена)	Підпорядковано-пасивний	Уникнення, пристосування	Придушення невдоволення, ризик реактивної агресії
Нестабільна (флюктууюча)	Непередбачуваний (змішаний)	Непослідовне чергування стратегій	Різкі перепади поведінки

Спортсмени із завищеною, неадекватно-позитивною самооцінкою схильні сприймати конфліктні ситуації як загрозу своєму статусу та інтерпретувати дії партнерів крізь призму конкуренції. Домінуюча стратегія таких підлітків у конфлікті є суперництво: вони прагнуть «виграти» конфлікт так само, як прагнуть виграти у змаганнях, нехтуючи стосунками заради підтвердження власної переваги [4]. Парадоксально, що підліток із завищеною самооцінкою водночас відзначається підвищеною вразливістю до критики: будь-яке заперечення чи незгода з боку партнерів може спровокувати непропорційно гостру конфліктну реакцію.

Адекватна висока самооцінка, натомість, забезпечує підліткові-спортсменові стабільне базове відчуття власної цінності, яке не потребує постійного зовнішнього підтвердження. Такі спортсмени здатні конструктивно реагувати на критику, визнавати помилки без відчуття катастрофи для «Я» та шукати взаємовигідні рішення в конфліктних ситуаціях. У командному середовищі вони частіше виступають неформальними лідерами, що згуртовують команду навколо спільної мети, а не навколо власної персони [2]. Їхній провідний стиль конфліктної взаємодії - асертивний: чітке висловлювання своєї позиції при повазі до позиції іншого.

Занижена самооцінка створює особливий тип конфліктної вразливості. Підліток із заниженим уявленням про себе схильний уникати відкритих конфліктів, побоюючись осуду та відторгнення, однак це уникнення є лише поверховим вирішенням проблеми. Неопрацьоване невдоволення накопичується та реалізується у формі пасивно-агресивних реакцій (ігнорування, саботаж, скарги за спиною) або вибухових реакцій за механізмом «накопиченого афекту» [4]. У спортивному контексті такі підлітки особливо чутливі до сприйнятої несправедливості в розподілі ігрового часу чи уваги тренера, що стає частим тригером конфлікту.

Нестабільна самооцінка, характерна для перехідного підліткового віку, породжує найбільш непередбачувані моделі конфліктної поведінки. Самооцінка таких спортсменів надмірно залежить від ситуативних результатів: успішна гра або похвала тренера тимчасово піднімають її, поразка чи критика - різко знижують. Відповідно, їхня конфліктна поведінка не є стійкою: в одній ситуації вони можуть виявляти агресивне суперництво, в іншій - повне пристосування та капітуляцію [2]. Такі підлітки потребують особливої психологічної підтримки, спрямованої на формування внутрішніх критеріїв самооцінки, незалежних від зовнішнього результату.

Механізм впливу самооцінки на конфліктну поведінку реалізується через низку психологічних процесів. По-перше, самооцінка визначає атрибуцію конфліктної ситуації: підлітки з низькою самооцінкою схильні до зовнішньої, ворожої атрибуції (інші навмисно шкодять або принижують), що підвищує конфліктну реактивність. По-друге, самооцінка впливає на рівень толерантності до фрустрації: чим стабільніша і вища самооцінка, тим більший «запас міцності» має особистість перед конфліктними провокаторами. По-третє, самооцінка регулює вибір стратегій подолання конфліктного напруження [4].

Теоретична модель взаємозв'язку самооцінки та конфліктної поведінки спортсменів-підлітків може бути представлена як динамічна система, що функціонує на трьох рівнях. На рівні когнітивної обробки самооцінка визначає оцінку загрози та атрибуцію намірів іншого. На рівні емоційної регуляції - інтенсивність та якість афективної реакції на конфліктну ситуацію. На рівні поведінкового репертуару та вибір конкретних стратегій конфліктної взаємодії. Усі три рівні взаємозалежні та утворюють єдину систему психологічної регуляції конфліктної поведінки [3].

Практичне значення розуміння цього зв'язку полягає у можливості цілеспрямованого психологічного впливу на конфліктну поведінку через роботу із самооцінкою спортсмена. Програми психологічного супроводу спортивних команд мають включати діагностику рівня самооцінки, розвиток адекватного самосприйняття, формування навичок конструктивного вирішення конфліктів та розвиток командної згуртованості [5].

Висновки. Проведений теоретичний аналіз дозволяє стверджувати, що самооцінка є одним із ключових психологічних чинників, що детермінують характер конфліктної поведінки спортсменів старшого підліткового віку в командних видах спорту. Виявлено чіткий взаємозв'язок між типом самооцінки (завищена, адекватна висока, занижена, нестабільна) та провідними стратегіями конфліктної взаємодії у спортивній команді. Механізм впливу самооцінки на конфліктну поведінку реалізується через когнітивну атрибуцію ситуації, емоційну реактивність та поведінковий репертуар підлітка-спортсмена. Практичне значення отриманих результатів полягає у можливості їх використання при розробці програм психологічного супроводу спортивних команд. Перспективи подальших досліджень вбачаємо у емпіричному вивченні взаємозв'язку самооцінки та конфліктної поведінки у спортсменів командних видів спорту, розробці валідного діагностичного інструментарію та апробації програм корекції конфліктної поведінки через розвиток адекватної самооцінки.

#### ЛІТЕРАТУРА

1. Бех І. Д. Виховання особистості. Київ : Либідь, 2022. 448 с.
2. Кокун О. М. Психологія спортивних досягнень. Київ : МП Леся, 2023. 340 с.
3. Коробка Л. М. Самооцінка та «Я-концепція» в юнацькому та підлітковому віці. Соціальна психологія. 2024. № 2. С. 41–49.
4. Лазос Г. П. Психологічне консультування у спорті. Київ : Інститут соціальної та політичної психології, 2023. 198 с.
5. Платонов В. М. Система підготовки спортсменів у олімпійському спорті. Київ : Олімпійська література, 2021. 808 с.
6. Thomas K. W., Kilmann R. H. Conflict Mode Instrument: Profile and Interpretive Report. Mountain View : CPP, Inc., 2022. 12 p.
7. Martens R. Sport Psychology. Champaign : Human Kinetics, 2023. 380 p.
8. Hanin Y. L. Emotions in Sport. Champaign : Human Kinetics, 2022. 344 p.

## **ШКІЛЬНА МЕДІАЦІЯ ЯК ЗАСІБ КОРЕКЦІЇ ПОВЕДІНКОВИХ СТРАТЕГІЙ СТАРШИХ ПІДЛІТКІВ**

Період старшого підліткового віку є одним із найбільш конфліктогенних етапів розвитку особистості. Саме в цей час відбувається інтенсивне формування самооцінки, становлення ідентичності, зростає потреба у самостійності, що нерідко супроводжується емоційною нестабільністю, імпульсивністю та труднощами у виборі ефективних поведінкових стратегій. Шкільне середовище, яке є ключовим простором соціалізації підлітків, часто стає осередком різних форм конфліктів - міжособистісних, внутрішньогрупових та конфліктів типу «учень-учитель».

Зростання рівня агресивності, булінгу, комунікативних бар'єрів та емоційного вигорання серед старших підлітків підсилює потребу у пошуку ефективних, ненасильницьких методів врегулювання суперечностей. Традиційні дисциплінарні підходи не завжди сприяють формуванню відповідальної та конструктивної моделі поведінки. Саме тому актуальним стає впровадження шкільної медіації, яка не лише дозволяє врегулювати конфлікти, а й формує у підлітків важливі життєві навички: вміння слухати, висловлювати власні потреби, співпрацювати, шукати компроміси та нести відповідальність за прийняті рішення. Шкільна медіація також створює безпечний простір для діалогу, знижує рівень агресії та тривожності, сприяє розвитку емоційного інтелекту й соціальних компетентностей. Вона є дієвим інструментом корекції деструктивних поведінкових стратегій, які часто закріплюються у підлітковому віці й впливають на подальший життєвий шлях особистості.

Дослідження медіації як засобу корекції поведінкових стратегій старших підлітків є надзвичайно актуальним у сучасних умовах шкільної освіти, адже воно відповідає потребам створення безпечного соціально-емоційного середовища, формування культури миру та профілактики конфліктної поведінки.

Мета статті – теоретично обґрунтувати результативність шкільної медіації як засобу корекції поведінкових стратегій старших підлітків у конфліктах.

Питання медіації як соціально-психологічної технології комунікації висвітлено у численних наукових дослідженнях як вітчизняних, так і зарубіжних учених різних галузей знань. Вагомий внесок у розвиток і вивчення інституту медіації зробили українські науковці, зокрема В.М. Баранова, Р.О. Безпальча, Є.О. Борисова, С.В. Васильчак, В.В. Землянська, Г.І. Єрмоменко, у працях яких ґрунтовно розкрито різні аспекти цієї проблеми. Наукові здобутки у цій сфері мають істотну теоретичну та практичну цінність. Разом із тим, сучасні соціальні реалії актуалізують необхідність посилення уваги до прикладного аспекту медіації як важливої умови формування гармонійно розвиненої особистості [1].

Проблема конфліктної поведінки старших підлітків є однією з актуальних у сучасній психологічній науці. Підлітковий вік характеризується інтенсивними змінами розвитку особистості, підвищеною емоційністю та прагненням до самоствердження. Саме у цей період зростає кількість міжособистісних конфліктів у взаємодії з однолітками та дорослими [2; 4]. Дослідники наголошують, що причинами конфліктної поведінки є недостатній рівень комунікативних навичок, труднощі емоційної саморегуляції та особливості соціального середовища [1; 6].

Особливості конфліктної поведінки старших підлітків зумовлені прагненням до незалежності та формуванням власної позиції. У цьому віці підлітки часто вступають у конфлікти через суперництво, боротьбу за статус у групі або незгоду з думкою інших [2; 4]. Водночас характер конфліктної поведінки залежить від рівня самооцінки, сформованості соціальних навичок та досвіду взаємодії з однолітками.

Поведінкові стратегії підлітків у конфлікті можуть бути конструктивними або деструктивними. До конструктивних належать співробітництво, компроміс та діалог, тоді як деструктивні включають агресію, суперництво та уникнення [4]. Дослідження показують, що підлітки частіше використовують суперництво або уникнення, що свідчить про недостатній розвиток навичок конструктивної взаємодії [3].

Гендерні особливості також впливають на поведінку у конфлікті. Хлопці частіше демонструють суперництво та відкриту агресію, тоді як дівчата схильні до компромісу або уникнення конфлікту [2]. Це пояснюється особливостями соціалізації та виховання, а також різним рівнем розвитку комунікативних навичок.

Як показує аналіз літератури, ефективним засобом врегулювання конфліктної поведінки є медіація. Використання медіації у шкільному середовищі сприяє формуванню навичок діалогу, відповідальності та взаєморозуміння між підлітками [1; 3]. Участь у медіації дозволяє підліткам навчитися слухати один одного та знаходити взаємоприйнятні рішення [5].

Теоретичний аналіз дослідження Андрійчук І. та Свідерської Г., яке зосереджено на вивченні підліткової поведінки, аналізі ефективності медіації як технології врегулювання конфліктів у школі переконливо доводить ефективність шкільної медіації в умовах сьогодення. Як зазначено у публікації, проблема конфліктної поведінки підлітків в умовах війни набуває особливої актуальності. Воєнний контекст зумовлює специфічні форми прояву девіантної поведінки у підлітковому віці. Основними чинниками виникнення конфліктності є емоційні та психологічні труднощі, спричинені війною, зокрема підвищений рівень стресу, тривожності, страху та депресивних станів. Підлітки часто відчують втрату безпеки, переживають загрозу життю, втрату близьких людей, змушені адаптуватися до умов вимушеного переміщення, змін у соціальному оточенні та ускладнень у комунікації. Такі обставини можуть призводити до психологічної травматизації та відповідних поведінкових реакцій. Окрім цього, дестабілізація

соціально-економічних умов життя внаслідок війни підсилює ризики виникнення конфліктної поведінки та інших деструктивних проявів серед підлітків [1, с. 1096].

Козельська Н. детально розглянула медіацію як ефективний засіб вирішення конфліктів, який має значні переваги над традиційними методами (суд, примус, конфронтація). Завдяки медіації конфліктуючі сторони мають змогу спільно шукати рішення, враховуючи інтереси обох, а не лише домінуючих позицій, що сприяє довготривалому консенсусу та збереженню стосунків [5].

Дослідження Головні В. О. зосереджене на результативності та ефективності медіації як засобу вирішення суперечок між учнями, батьками та вчителями - як альтернативи традиційним методам покарання чи “вигорання” конфліктів. Медіація виступає як потужний засіб профілактики жорстокості серед учнів, оскільки запобігає ескалації конфліктів, булінгу, агресії та створює атмосферу довіри, відповідальності і взаємоповаги. Автор також зазначає, що традиційні педагогічні підходи недостатні: вони не дають системних інструментів для роботи з конфліктами, тоді як медіація – дає [3].

Як відомо, конфліктна поведінка старших підлітків зумовлена психологічними особливостями віку та соціальним середовищем. Використання медіації та соціально- психологічних тренінгів сприяє формуванню конструктивних стратегій поведінки та зниженню рівня конфліктності [1; 3; 6].

Соціально- психологічний тренінг є ефективним засобом корекції конфліктної поведінки. А саме тренінги спрямовані на розвиток комунікативних навичок, емпатії та емоційної саморегуляції [6]. Використання таких програм сприяє зниженню агресивності та формуванню конструктивних стратегій поведінки.

Висновки. У процесі проведеного теоретичного дослідження було комплексно розглянуто проблему корекції поведінкових стратегій старших підлітків у конфліктних ситуаціях засобами шкільної медіації. Аналіз наукової літератури дозволив встановити, що підлітковий вік є періодом підвищеної конфліктності, емоційної нестабільності, пошуку автономії та формування власної соціальної позиції. Конфлікти у шкільному середовищі часто виникають через труднощі у спілкуванні, недостатній рівень саморегуляції, відсутність конструктивних моделей поведінки та брак навичок вирішення суперечок. Саме тому проблема формування конструктивних стратегій поведінки в конфлікті є надзвичайно актуальною.

У результаті аналізу теоретичних джерел встановлено, що шкільна медіація є однією з найбільш ефективних сучасних технологій запобігання й вирішення конфліктів. Її основними принципами є добровільність, рівність сторін, конфіденційність, неупередженість та орієнтація на відновлення взаємин. Медіація сприяє розвитку у підлітків емпатії, уміння слухати, здатності брати відповідальність за власні емоції й дії, формує навички конструктивного діалогу та співпраці.

**ЛІТЕРАТУРА**

1. Андрійчук І., Свідерська Г. Медіація як засіб врегулювання конфліктної поведінки старших підлітків. Перспективи та інновації науки. 2025, № 9(55). С.1095-1108.
2. Барановська О., Іващенко А. Гендерні особливості поведінки підлітків у конфліктних ситуаціях. Перспективи та інновації науки. 2022. № 10(15). С.388-400.
3. Головня В. О. Медіація як засіб профілактики жорстокості серед учнів основної школи. Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. 2015. № 7 (296). Ч. 2. С. 18–25.
4. Дмитрієв Д. С. Типи поведінки підлітків у конфліктних ситуаціях. Актуальні проблеми психології в закладах освіти. 2022. №6. С. 246-252.
5. Козельська Н. В. Розвиток медіаторства як ефективного засобу вирішення конфлікту. 2020. <https://dspace.znu.edu.ua/jspui/bitstream/12345/4453/1/%D0%9A%D0%BE%D0%B7%D0%B5%D0%BB%D1%8C%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0%20%D0%9D%D0%B0%D1%82%D0%B0%D0%BB%D1%96%D1%8F.pdf>
6. Мухіна Н. О. Соціально-психологічний тренінг як засіб корекції спілкування підлітків. Педагогіка вищої та середньої школи. 2010. Вип. 30. С. 395-400.

*Лукачик Андрій*

*Науковий керівник – проф. Шпак Марія*

**СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ РОЗВИТКУ РЕЗИЛЬЄНТНОСТІ  
СТУДЕНТІВ В УМОВАХ ВІЙНИ**

В умовах повномасштабної війни, що супроводжується високим рівнем соціальної нестабільності, емоційного напруження, невизначеності майбутнього та численними психотравмуючими впливами, проблема розвитку резильєнтності студентської молоді як важливого ресурсу збереження її психічного здоров'я, навчальної активності та соціальної інтеграції набуває особливої значущості. Студентська молодь, яка перебуває на етапі особистісного зростання та професійного становлення, змушена адаптуватися до складних і стресогенних умов воєнного часу, поєднуючи освітню діяльність із подоланням стресових переживань, пов'язаних із небезпекою, вимушеним переміщенням, втратою звичних соціальних контактів та порушенням відчуття безпеки. У зв'язку з цим, особливого значення набуває вивчення соціально-психологічних чинників резильєнтності, які визначають здатність молоді людини зберігати емоційну рівновагу, ефективно реагувати на труднощі та підтримувати життєстійкість навіть за умов тривалого стресу.

Аналіз наукових праць вчених-психологів (Л. Адаменко [1], Г. Афузова [6], С. Богдановський [4], Н. Гусак [5], Г. Дубчак [3], О. Милославська [4], О. Шевченко [7] та ін.) дає підстави стверджувати, що у сучасній психології проблема розвитку резильєнтності студентської молоді в умовах війни розглядається як багатовимірна, оскільки охоплює сукупність зовнішніх соціальних впливів та внутрішніх психологічних ресурсів, що забезпечують адаптацію особистості до кризових обставин. Дослідники наголошують, що соціальна підтримка, психологічна допомога, освітня активність, розвиток навичок емоційної саморегуляції, оптимізм, толерантність до невизначеності, наявність смисложиттєвих орієнтацій та включення у соціально значущу діяльність становлять підґрунтя розвитку

психологічної стійкості молоді в умовах війни, що актуалізує необхідність їх теоретичного осмислення.

Мета статті – теоретично обґрунтувати соціально-психологічні чинники розвитку резильєнтності студентської молоді в умовах війни.

У сучасному психологічному дискурсі резильєнтність студентської молоді все частіше осмислюється не лише як індивідуальна здатність до відновлення після стресових або травматичних впливів, а як складне інтегративне утворення, що виникає на перетині особистісних ресурсів, соціальної взаємодії, освітнього середовища та культурно-ціннісних орієнтацій. Саме тому аналіз основних факторів розвитку резильєнтності сучасних студентів має ґрунтуватися на розгляді не ізольованих окремих психологічних рис чи суспільних умов, а цілісної системи взаємопов'язаних соціальних і психологічних чинників, які забезпечують підтримання емоційної стійкості особи у кризових ситуаціях.

Охарактеризуємо виокремлені нами на основі теоретичного аналізу наукових джерел соціально-психологічні чинники розвитку резильєнтності студентської молоді в умовах війни.

1. Соціальна підтримка – базовий чинник збереження психологічної стійкості студентів. Особливе значення у розвитку резильєнтності студентської молоді має підтримка з боку родини, друзів, одногрупників, викладачів і фахівців психологічної служби, оскільки саме вона створює емоційно безпечний простір, у межах якого особистість може переживати стресові події без руйнівного відчуття самотності. В умовах війни соціальна підтримка виконує не лише компенсаторну, а й превентивну функцію, оскільки допомагає знижувати рівень тривожності, зменшує ризик соціальної ізоляції та формує у сучасних студентів переживання захищеності, причетності й довіри до оточення. Особливо важливим є те, що підтримуючі взаємини не обмежуються лише спілкуванням із близькими, а охоплюють і освітнє середовище, в якому студент може отримати не тільки академічну, а й емоційну підтримку.

2. Освітнє середовище – відіграє важливу роль у розвитку резильєнтності студентів, оскільки навчання в умовах війни виступає одним із небагатьох відносно стабільних елементів життєвого світу молоді людини. Стимулювання позитивної мотивації учіння, доступності онлайн-освіти та зв'язку з університетським довіллям підтримує у студентів відчуття життєвої впорядкованості, особистісної значущості та орієнтації на майбутнє.

3. Міжособистісні взаємини та групова ідентичність – ресурси подолання соціальної ізоляції студентів. Позитивні міжособистісні стосунки, засновані на довірі, взаєморозумінні, емоційній підтримці і співпереживанні, є важливим чинником емоційного відновлення студентської молоді. Участь здобувачів у житті академічної групи, залучення до університетської спільноти формують відчуття приналежності до певного колективу, знижують переживання ізоляції та підсилюють психологічну стійкість завдяки усвідомленню того, що труднощі долаються не індивідуально, а спільно в просторі колективної єдності.

4. Волонтерська діяльність і громадянська активність – джерело життєвого сенсу та ціннісних орієнтацій здобувачів. Так, під час війни важливим ресурсом розвитку резильєнтності студентства є участь у волонтерських ініціативах, громадських проєктах і суспільно корисній діяльності, яка дає можливість молоді не лише підтримувати інших, а й переживати власну дієздатність і значущість. Такі форми активної допомоги іншим сприяють розвитку комунікативних, організаційних і лідерських якостей, підвищують самооцінку та укріплюють віру в можливість позитивних соціальних змін.

5. Психологічна підтримка, копінг-стратегії та навички емоційної саморегуляції – механізми подолання стресу. Значне місце у структурі чинників розвитку резильєнтності посідають психологічне консультування, тренінгова робота, а також оволодіння конструктивними способами реагування на стрес. Використання студентами таких копінг-стратегій, як фізична активність, медитація, дихальні вправи, релаксаційні техніки, ведення щоденника емоцій, когнітивно-поведінкові методи, сприяє зниженню тривожності, стабілізації психоемоційного стану та розвитку здатності до усвідомленого контролю власних емоцій. Саморегуляція дає змогу студентів зберігати продуктивність і психологічну рівновагу в умовах емоційного напруження.

6. Внутрішньоособистісні ресурси – психологічна основа резильєнтності. До важливих внутрішньоособистісних чинників розвитку резильєнтності у студентській молоді належать самоповага, впевненість у власних силах, оптимізм, емоційний інтелект, когнітивна гнучкість, толерантність до невизначеності, адаптивність і креативність. Сукупність цих психологічних властивостей забезпечує можливість більш ефективно усвідомлювати й регулювати емоційні стани, конструктивно реагувати на зміни та знаходити нові способи розв'язання проблемних ситуацій навіть за умов тривалих випробувань.

Виокремлені соціально-психологічні чинники розвитку резильєнтності студентської молоді в умовах війни узагальнено у таблиці 1.

Таблиця 1 Соціально-психологічні чинники розвитку резильєнтності студентської молоді в умовах війни

Чинник розвитку резильєнтності	Змістова характеристика чинника резильєнтності	Роль у розвитку резильєнтності студентів
Соціальна підтримка	Охоплює допомогу студентам з боку родини, друзів, викладачів, одногрупників, психологів та інших значущих осіб	Послаблює переживання самотності, підвищує відчуття захищеності, сприяє емоційній стабілізації та ефективнішій адаптації
Освітня діяльність	Передбачає продовження студентами навчання, стимулювання позитивної мотивації учіння, доступ до освітнього процесу	Забезпечує структурованість повсякденного життя, спрямованість на майбутнє, формує відчуття особистісної значущості

ФАКУЛЬТЕТ ПЕДАГОГІКИ І ПСИХОЛОГІЇ

Підтримуючі міжособистісні стосунки	Виявляються у довірі, взаєморозумінні, емоційній близькості, співпереживанні	Допомагають відновлювати емоційний ресурс, знижують рівень тривоги та зміцнюють психічне здоров'я
Приналежність до університетської спільноти	Пов'язана з інтеграцією студентів в академічні групи, молодіжні об'єднання, громадські або волонтерські групи	Формує почуття єдності, приналежності до певного колективу та зменшує ризик соціальної ізоляції
Волонтерська й громадянська діяльність	Охоплює участь студентів у допомозі потребуючим, у соціальних ініціативах, громадських і благодійних проектах	Посилює відчуття смислу, розвиває відповідальність, сприяє підвищенню самооцінки та активної життєвої позиції
Комунікація в соціальних мережах	Передбачає онлайн-взаємодію студентів, обмін досвідом, емоційну підтримку, підтримання контактів на відстані	Дає можливість залишатися у просторі спілкування, отримувати підтримку, що зменшує переживання ізолюваності
Дієва психологічна допомога	Охоплює консультування, тренінгові програми для студентів, їх психологічний супровід і належну кризову підтримку	Сприяє опрацюванню травматичного досвіду, допомагає формувати продуктивні способи подолання стресу
Конструктивні копінг-стратегії	Передбачають фізичну активність студентів, релаксаційні вправи, медитацію, ведення щоденника емоцій, способи самодопомоги	Зменшують емоційне напруження, допомагають стабілізувати психоемоційний стан і підтримувати внутрішню рівновагу
Розвинені навички емоційної саморегуляції	Виявляються в умінні студентів керувати емоціями, здійснювати емоційний самоконтроль	Допомагають долати стрес та знижувати інтенсивність негативних емоційних реакцій
Сформований емоційний інтелект	Охоплює усвідомлення, розуміння та регуляцію студентами власних емоцій, а також чутливість до емоцій та переживань інших людей	Підтримує емоційну рівновагу, полегшує соціальну взаємодію та сприяє адаптивному реагуванню
Позитивний образ Я	Охоплює самооцінку, самоповагу, впевненість студентів у власних силах і здатність покладатися на себе	Підтримує внутрішню опору особистості, зміцнює готовність долати труднощі й не втрачати активність
Когнітивна гнучкість	Виявляється у здатності студентів змінювати способи мислення, бачити альтернативи, перебудовувати життєві стратегії	Полегшує пристосування до швидких змін і допомагає знаходити продуктивні рішення в умовах невизначеності
Толерантність до невизначеності	Полягає у здатності студентів витримувати нестабільність, неоднозначність і відсутність чітких прогнозів на майбутнє	Зменшує ризик панічних реакцій, допомагає зберігати спокій та психологічну витривалість
Адаптивність	Передбачає здатність студентів швидко пристосовуватися до нових соціальних і освітніх умов	Підтримує стабільність функціонування особистості в умовах постійних змін

## ФАКУЛЬТЕТ ПЕДАГОГІКИ І ПСИХОЛОГІЇ

Смисложиттєві орієнтації	Охоплюють віру студентів в майбутнє, надію, відчуття сенсу життя, усвідомлення власних цілей і перспектив	Зміцнюють внутрішню мотивацію, допомагають не втрачати життєву перспективу та підтримують психологічну стійкість
Креативність	Виявляється у здатності студентів шукати нові методи і підходи, нестандартно розв'язувати труднощі та продукувати нові способи дій	Розширює адаптаційні можливості особистості та сприяє ефективнішому подоланню кризових ситуацій

Отже, розвиток резильентності студентської молоді в умовах війни визначається сукупністю взаємопов'язаних соціально-психологічних чинників, які охоплюють як ресурси соціального середовища, так і внутрішньоособистісні можливості самої молоді людини. Зокрема, соціальна підтримка, позитивні міжособистісні взаємини, освітня активність, залучення до волонтерської та громадської діяльності, наявність смисложиттєвих орієнтацій, а також розвиток емоційного інтелекту, навичок саморегуляції, адаптивності та когнітивної гнучкості створюють сприятливі умови для збереження емоційної рівноваги, подолання стресових впливів в умовах війни. Врахування цих чинників має важливе значення для розробки програм психологічної підтримки студентів, спрямованих на забезпечення їх емоційної стійкості та розвиток резильентності.

### ЛІТЕРАТУРА

1. Адаменко Л. С. Актуальні підходи до проблеми дослідження резильентності. Вісник Національного університету оборони України. 2020. № 5 (58). С. 5–13.
2. Божок Н. Психологічні особливості студентського віку. Психологія особистості. 2013. № 1 (4). С. 187–194.
3. Дубчак Г. М. Психологічні основи професійної стресостійкості майбутніх фахівців : монографія. Київ : Талком, 2017. 321 с.
4. Милославська О. В., Богдановський С. О. Резильентність як складова психічної витривалості військовослужбовця. Психологія національної безпеки та безпеки життєдіяльності. 2023. Т. 34 (73), № 1. С. 197–202.
5. Психосоціальна підтримка в умовах надзвичайних ситуацій : підхід резилієнс : навч.-метод. посіб. / за ред. Н. Гусак. Київ : НаУКМА, 2017. 92 с.
6. Розвиток резильентності здобувачів першого рівня вищої освіти в умовах воєнного конфлікту на території України : методичні рекомендації / за ред. Г. Афузової. Суми : Університетська книга, 2023. 64 с.
7. Шевченко О. Т. Психологічні передумови розвитку резильентності у медичних сестер. Психологічні науки: проблеми і здобутки. 2018. № 3. С. 297–313.

*Юнік Тетяна  
Науковий керівник – проф. Шпак Марія*

## ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ У МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ

Сучасні соціокультурні трансформації, зростання рівня емоційного навантаження та ускладнення міжособистісних взаємодій актуалізують проблему розвитку емоційного інтелекту як важливої складової професійної підготовки майбутніх психологів. Умови професійної діяльності психолога передбачають постійну взаємодію з людьми, необхідність розуміння їхніх емоційних станів, надання психологічної підтримки, а також здатність до саморегуляції та

Магістерський науковий вісник. – № 46 67

емоційної стійкості. У цьому контексті емоційний інтелект постає не лише як особистісна характеристика, а й як ключова професійна компетентність.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю наукового обґрунтування психологічних особливостей розвитку емоційного інтелекту у майбутніх психологів, що сприятиме підвищенню ефективності їхньої підготовки до професійної діяльності. Незважаючи на значну кількість досліджень у цій сфері, питання цілеспрямованого формування емоційного інтелекту у студентів-психологів потребує подальшого теоретичного осмислення та практичного впровадження.

Метою статті є теоретичний аналіз та обґрунтування психологічних особливостей розвитку емоційного інтелекту у майбутніх психологів.

Згідно з науково-психологічними підходами, емоційний інтелект розглядається як: інтегральна властивість, яка виявляється у здатності індивіда до розпізнавання, розуміння та керування емоціями (як власними, так і емоціями інших людей) (Т. Бредберрі, Г. Гарскова, Дж. Грівз, Дж. Майєр, П. Саловей), зокрема, з метою використання емоцій у діяльності та спілкуванні (О. Верітова); здатність людини сприймати та виражати емоції, посилювати мислення за їх допомогою, розуміти емоції та рефлексивно управляти ними таким чином, щоб сприяти емоційному та інтелектуальному зростанню (Дж. Майєр, П. Саловей, Д. Карузо); здатність до розуміння та осмислення емоцій (О. Лелюх-Степанчук); сукупність ментальних здібностей, пов'язаних з обробкою та перетворенням емоційної інформації (Ю. Бреус); здатність керувати своїми почуттями та позитивно взаємодіяти з іншими людьми (М. Елліас, С. Тобіас) [6]. Відповідно до моделі, запропонованої Дж. Майєром та П. Саловей, емоційний інтелект охоплює здатність сприймати та виражати емоції, використовувати їх у мисленні, розуміти емоційні процеси та керувати емоціями [10]. Д. Гоулман розглядає емоційний інтелект як компетентність, спрямовану на розуміння як власних емоцій, так і емоцій інших людей для реалізації ефективної соціальної взаємодії. Автор у структуру емоційного інтелекту включає самосвідомість, самоконтроль, самомотивацію, емпатію й соціальні навички [9].

У контексті теорії емоційно-соціального інтелекту Р. Бар-Она підкреслюється значення адаптивних можливостей особистості, її здатності ефективно взаємодіяти з оточенням та долати стресові ситуації [7]. З позицій диспозиційного підходу К. Петрідес та А. Фернхем розглядають емоційний інтелект як сукупність стійких рис особистості, пов'язаних із емоційною саморегуляцією [11].

Однією з найбільш відомих моделей емоційного інтелекту є ієрархічна модель здібностей Дж. Майєра, П. Саловея та Д. Карузо. Автори характеризують його як своєрідну ієрархічну структуру із чотирма послідовними й взаємозалежними рівнями, кожний з яких складається з когнітивних здібностей, спрямованих не лише на розуміння власних емоцій, а й на розуміння емоцій інших людей. До них належать:

- 1) точність оцінювання та вираження емоцій;

- 2) фасилітація мислення за допомогою емоцій;
- 3) розуміння емоцій;
- 4) управління емоціями [3].

Ю. Бреус розуміє емоційний інтелект як складний конструкт ментальних здібностей, що пов'язані з оперуванням емоційною інформацією та формуванням емоційного досвіду людини. Авторка виділяє три рівні функціонування емоційного інтелекту: когнітивний, емоційний і поведінковий. Так, на когнітивному рівні відбувається прийом, обробка та систематизація емоційної інформації; на емоційному рівні визначаються особливості емоційних реагувань; на поведінковому – відбувається застосування емоційних знань на практиці. Дослідниця констатує, що виконання функцій емоційного інтелекту забезпечують його змістові характеристики, безпосередньо пов'язані з оперуванням емоційною інформацією, здатністю до розуміння емоцій та управління ними. У результаті функціонування емоційного інтелекту формуються емоційні компетенції, які забезпечують здатність розуміти власні емоції та емоції інших, вміння адекватно виявляти емоційне ставлення до ситуацій, інших людей. Крім того, емоційні компетенції передбачають продуктивну взаємодію та психологічну гнучкість у взаєминах з іншими людьми, формують емоційний досвід людини, що є комплексом емоційних знань, які людина отримує протягом життя та використовує при взаємодії зі світом [1].

Як зазначає І. Васильківський, спільним конструктом усіх моделей емоційного інтелекту є здатність людини ефективно здійснювати ідентифікацію, розуміння емоцій та управління ними. Характерною відмінністю є наявність міжособистісних здібностей, навичок та особистісних компетентностей [2]. Так, зокрема, у центрі уваги моделі здібностей – емоції та їх взаємодія з мисленням.

Сучасні дослідження вказують на багатовимірність феномена емоційного інтелекту та різноманітність підходів до його вивчення. М. Шпак розглядає емоційний інтелект як інтегральну властивість особистості, що відображає пізнавальну здатність людини до розуміння емоцій й управління ними шляхом когнітивної обробки емоційної інформації і забезпечує психологічне благополуччя особистості та успішність соціальної взаємодії [5].

Є. Карпенко розглядає емоційний інтелект крізь призму аксіологічного підходу, у межах якого виокремлює такі його компоненти, як організмичне чуття та емоційну компетентність, що нерозривно пов'язані одне з одним та взаємно детерміновані. Перше сприяє ідентифікації афекту та первинної емоції, має виражений інтернальний вектор, тоді як емоційна компетентність відповідає за втілення в життя найбільш вдалого з точки зору ситуації передбачення, сконструйованого мозком. Їй притаманна соціальна спрямованість і домінуюча роль у нарративному способі життєздійснення. Таким чином, організмичне чуття постає механізмом розуміння, а емоційна компетентність – інтерпретації. Організмичне чуття, своєю чергою, забезпечує розуміння значущих у контексті життєздійснення передбачень, генерованих мозком, та є запорукою вдалого вибору траєкторії життєвого шляху [4].

Особливого значення набуває розвиток емоційного інтелекту саме у період професійного становлення особистості, що припадає на студентський вік. У цей період відбувається інтенсивне формування самосвідомості, розвиток рефлексивних здібностей, становлення професійної ідентичності та формування системи цінностей. Саме тому розвиток емоційного інтелекту майбутніх психологів має свої специфічні психологічні особливості.

Однією з ключових особливостей є підвищення рівня емоційної усвідомленості, що передбачає здатність розпізнавати та вербалізувати власні емоційні стани. Це є основою для формування професійної рефлексії та розвитку здатності до саморегуляції. Важливим аспектом є також розвиток емпатії як здатності розуміти емоційні переживання інших людей, що є необхідною умовою ефективної психологічної допомоги [8].

Не менш значущою є здатність до регуляції емоційних станів, що дозволяє майбутньому психологу зберігати професійну ефективність у складних та стресових ситуаціях. У цьому контексті важливим є формування навичок емоційного самоконтролю, подолання тривожності, розвитку стресостійкості та внутрішньої стабільності. Дослідження свідчать, що високий рівень емоційного інтелекту пов'язаний із кращою адаптацією до професійної діяльності та вищим рівнем психологічного благополуччя [12].

Розвиток емоційного інтелекту майбутніх психологів відбувається у процесі професійної підготовки та може бути цілеспрямовано сформований за допомогою спеціально організованих психолого-педагогічних умов. До таких умов належить створення емоційно безпечного освітнього середовища, що сприяє відкритому вираженню емоцій та формуванню довірливих міжособистісних взаємин. Важливу роль відіграє також включення студентів у різні види практичної діяльності, що передбачають розвиток емоційної компетентності.

Ефективними засобами розвитку емоційного інтелекту є тренінгові заняття, рольові ігри, моделювання професійних ситуацій, групові дискусії та рефлексивні вправи. Такі методи сприяють розвитку навичок емоційного самопізнання, емпатії, комунікативної компетентності та здатності до конструктивної взаємодії. Важливим є також використання технік, спрямованих на розвиток емоційної рефлексії, зокрема аналіз власних емоційних переживань, ведення емоційних щоденників, обговорення складних життєвих ситуацій. Крім того, значну роль у розвитку емоційного інтелекту відіграє особистість викладача, який виступає зразком емоційної компетентності. Через спостереження та наслідування студенти засвоюють ефективні стратегії емоційної поведінки, вчаться регулювати власні емоції та будувати конструктивні взаємини з іншими. Важливою умовою є також інтеграція теоретичних знань із практичним досвідом, що забезпечує глибше розуміння емоційних процесів.

Таким чином, розвиток емоційного інтелекту майбутніх психологів є складним і багатовимірним процесом, що передбачає взаємодію когнітивних, емоційних, поведінкових та соціальних компонентів. Його ефективність залежить від цілеспрямованої організації

освітнього процесу, використання інтерактивних методів навчання та створення сприятливого психологічного клімату в закладі вищої освіти.

Узагальнюючи викладене, можна зробити висновок, що емоційний інтелект є важливою складовою професійної підготовки майбутніх психологів, оскільки забезпечує ефективність їхньої діяльності, сприяє розвитку емпатії, саморегуляції та комунікативних навичок. Психологічні особливості його розвитку полягають у формуванні емоційної усвідомленості, розвитку емпатії, здатності до регуляції емоцій та професійної рефлексії. Подальші наші дослідження будуть спрямовані на розробку тренінгової програми розвитку емоційного інтелекту у процесі професійної підготовки психологів.

#### ЛІТЕРАТУРА

1. Бреус Ю. В. Емоційний інтелект як чинник професійного становлення майбутніх фахівців соціонімічних професій у вищих навчальних закладах : автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. Київ : Київський університет імені Б. Грінченка, 2015. 20 с.
2. Васильківський І. П. Порівняльний аналіз моделей емоційного інтелекту в психолого-педагогічній літературі. Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Педагогіка, психологія, філософія. 2017. Вип. 259. С. 28–34.
3. Власова О. І. Психологія соціальних здібностей: структура, динаміка, чинники розвитку: монографія. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2005. 308 с.
4. Карпенко Є. В. Сучасні вектори дослідження емоційного інтелекту особистості. Психологія і особистість. 2019. Т. 1, № 15. С. 54–66.
5. Шпак М. М. Психологічна концепція розвитку емоційного інтелекту особистості в онтогенезі. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки. 2020. Вип. 10 (55). С. 125–134.
6. Avhustiuk M. M. Main scientific and psychological approaches to the study of emotional intelligence. Scientific notes of taurida national V.I. vernadsky university, series psychology. 2021. № 1. P. 81–86.
7. Bar-On R. The Bar-On Model of Emotional-Social Intelligence (ESI). 2006.
8. Brackett M. A., Rivers S. E., Salovey P. Emotional Intelligence. 2011.
9. Goleman D. Emotional Intelligence. New York: Bantam Books, 1995.
10. Mayer J. D., Salovey P. What is Emotional Intelligence? New York: Basic Books, 1997.
11. Petrides K. V., Furnham A. Trait Emotional Intelligence. 2001.
12. Zeidner M., Matthews G., Roberts R. Emotional Intelligence. 2009.

*Фльорик Наталія*

*Науковий керівник – доц. Сіткар Віктор*

#### **САМОТНІСТЬ ЯК ЧИННИК ПІДВИЩЕННЯ СУЇЦИДАЛЬНОГО РИЗИКУ У ПІДЛІТКІВ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ**

**Вступ.** Самотність – це проблема, яка в нинішній час є актуальною, особливо для підлітків. Незважаючи на те, що існують інтернет, соціальні мережі, телефони та інші способи спілкування, багато молодих людей все ж таки відчують себе самотніми. Вони можуть перебувати серед однолітків, у школі чи вдома, але внутрішнє відчуття порожнечі не зникає. Часто навіть навпаки – чим більше можливостей для спілкування, тим сильніше відчуття самотності.

Підлітковий вік – це складний період. У цей час формується особистість, цінності, самооцінка, соціальні ролі. Підлітки дуже потребують розуміння та підтримки. Коли цього немає, виникає емоційне відчуження. Саме такі умови можуть посилювати відчуття самотності.

Самотність особливо небезпечна тим, що вона пов'язана з ризиком суїцидальної поведінки. Людина почувається безпорадною, непотрібною і втрачає сенс життя. Ця стаття спрямована на те, щоб розглянути, як саме самотність впливає на підлітків і як вона пов'язана з ризиком суїциду.

Мета статті: проаналізувати, специфіку самотності у підлітків та її вплив на підвищення суїцидального ризику. Узагальнити приклади проявів самотності, можливі фактори її виникнення та способи профілактики.

Виклад основного матеріалу. Дослідженням самотності у підлітків займалися такі вчені, як М. Раттер (популяційні дослідження 14-річних), Г. Саліван, Нора Ньюкомб (вплив сімейних стосунків) та українські дослідники: Ю. Никоненко (досліджувала особливості стану самотності); Л. Данильчук (досліджував самотність особистості у віртуальному світі) та ін.

Сучасне суспільство постійно трансформується. Вже більше як 1505 днів відбувається російсько-українська війна, тому економічні, соціальні й ідеологічні зміни відбуваються так швидко, що важко встигати за ними, особливо молодим людям, які перебувають на етапі формування своєї особистості. Підлітки вкрай сильно відчують на собі тиск з боку сучасного світу та є однією з досить уразливих груп суспільства через свою нестабільність і непевність у майбутньому. Психологи зазначають, що сучасна реальність сильно впливає на підлітків, і це призводить до відчуття незахищеності, тривоги й самотності. Це – своєрідний «відбиток» соціальної невлаштованості, з яким підлітки не можуть не зіткнутись [4].

В психологічній енциклопедії зазначено, що самотність це – психічний стан людини, який виникає в умовах ізоляції її від інших людей і дефіциту спілкування. Залежно від обставин може бути добровільною і вимушеною. Добровільна самотність виникає, коли людина сама прагне до ізоляції. Вимушена самотність спричинюється умовами виробництва (наприклад, крановик баштового крана), або умовами наукового експерименту (тривале перебування спелеолога в печері, космонавта в космічному польоті, акванавта в підводному приміщенні). Залишена наодинці людина повинна постійно здійснювати певну діяльність, інакше з часом вона може відчути значний психологічний дискомфорт: виникають пасивність, байдужість, туга тощо. [2, с. 315].

До того ж, теоретичний аналіз наукових джерел виявив, що самотність – це психологічний стан, коли людина відчуває себе відокремленою від інших. Це може бути навіть тоді, коли людина серед людей. Вона буває різна, зокрема:

**Емоційна самотність** – коли нема близьких друзів або людини, якій можна довіряти;

**Соціальна самотність** коли мало контактів із людьми;

**Екзистенційна самотність** – коли людина відчуває себе окремо від світу, немає сенсу у спілкуванні.

Іноді самотність спричинена через реальну ізоляцію, а інколи – через те, що спілкування не приносить задоволення [3].

Самотність у підлітків – це поширений психоемоційний стан, викликаний кризою ідентичності, дефіцитом розуміння або емоційною ізоляцією. Це не просто відсутність друзів, а відчуття нерозуміння, що призводить до тривожності, зниження самооцінки та замкненості. Підлітки часто страждають через страх не відповідати стандартам компанії [згенеровано ШІ].

В контексті проблеми дослідження представимо специфіку впливу рівнів самотності на психічний стан та ризик суїциду у підлітків (табл.1).

Таблиця 1 Вплив рівнів самотності на психічний стан та ризик суїциду у підлітків

Рівень самотності	Як відчувають себе	Що роблять	Ризик суїциду
Низький	Іноді хочуть побути наодинці, інколи сумують	Тимчасово менше спілкуються, але швидко повертаються до друзів	Низький
Середній	Часто тривожні, відчувають непотрібність	Уникають спілкування, замкнуті	Середній
Високий	Сумні, апатичні, безнадійні	Відмовляються від контактів, менше цікавляться навчанням	Високий
Критичний	Втрата сенсу життя, емоційна порожнеча	Можуть думати про суїцид або робити спроби	Дуже високий

Досліджуючи аспект, чому підлітки відчувають самотність, нами виявлено, що підлітки особливо вразливі через вікові особливості, а саме:

Вони дуже чутливі до оцінки інших;

Їхні емоції нестабільні, вони легко сумують або радіють;

Прагнуть самоствердитися, але водночас залежать від думки оточення.

Що стосується факторів, які детермінують самотність у підлітків, зауважимо, що вони можуть бути різними, зокрема – це: 1) Проблеми у сім'ї або погані стосунки з батьками; 2) Недостатня емоційна підтримка; 3) Булінг у школі або конфлікти з однолітками; 4) Труднощі соціальної адаптації; 5) Низька самооцінка та переживання травм; 6) Порівняння себе з іншими, особливо в соціальних мережах [4].

Самотність впливає на психіку: вона може викликати тривожність, депресивні стани і відчуття безнадії. На підставі цих тверджень, вважаємо за доцільне розглянути механізм впливу самотності на психічний стан підлітків (рис. 1).

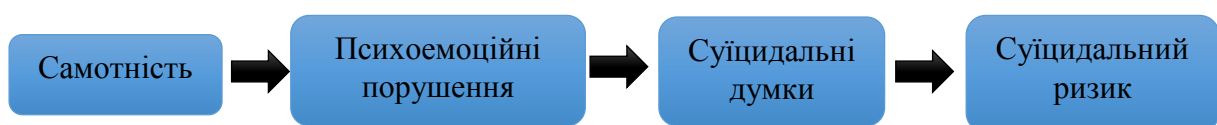


Рис.1. Вплив самотності на психічний стан підлітків

В контексті дослідження впливу цифрового середовища на самотність Н. Нікон зазначає, що незважаючи на те, що Інтернет – це інструмент миттєвої комунікації, він не може вирішити проблеми самотності людини [1].

Разом з тим соціальні мережі створюють ілюзію спілкування. Підлітки бачать, як інші люди «ідеально» живуть, і порівнюють себе. Це знижує самооцінку і посилює відчуття самотності. Тому цифрове середовище може і допомагати, і шкодити одночасно.

Самотність у підлітковому віці – це не лише проблема, а й можливість для розвитку самосвідомості, якщо підлітку допомогти пережити цей період конструктивно, застосовуючи засоби психологічної профілактики. Тому, щоб зменшити суїцидальні ризики, що детерміновані самотністю потрібно проводити комплексну роботу, яка включає в себе такі напрямки: 1) Психологічна підтримка підлітків; 2) Навчання навичкам спілкування; 3) Допомога у формуванні адекватної самооцінки; 4) Створення безпечного середовища у школі; 5) Робота з батьками та сім'єю; 6) Рання діагностика емоційних проблем. Тут у допомозі може стати практичний психолог, який може помітити ознаки самотності і вчасно здійснити її профілактику [4; 5].

Щоб подолати відчуття самотності, спричиненої війною, ви можете скласти план свого «перевтілення», а наступні рекомендації допоможуть у цьому. Вчіться відчувати себе тут і зараз, згадуйте про те, що минулого в цю мить немає, і майбутнього теж. Є тільки теперішнє. Отже, в цю мить життя ви можете почуватися хоча б відносно щасливою людиною, якщо її наповнити заняттями, які ви любите. Наприклад, заохотити себе співати чи малювати, складати оригами чи писати вірші, займатись йогою чи танцювати під музику за настроєм. Будь-яке заняття, що раніше дарувало справжні позитивні емоції, може захопити й додати енергії, навіть якщо спочатку важко буде змусити себе взятися за це [5].

Аналіз теоретичних джерел зазначеної проблеми дозволяє зробити такі висновки:

1. Самотність є важливим чинником, що підвищує ризик суїциду у підлітків. Вона виникає через соціальні, психологічні та індивідуальні причини. Вчасне виявлення і профілактика допомагають зберегти психічне здоров'я та попередити критичні ситуації.

2. Переживання самотності в підлітковому віці є складним і суперечливим феноменом. З одного боку, воно може бути болісним, спричиняти тривогу та страх, спрямовувати до суїцидальних намірів. З іншого – є неодмінним етапом на шляху до самопізнання й розвитку особистості.

3. Оскільки феномен суїцидальних намірів в сучасних умовах є новим, він потребує розробки методології дослідження, вироблення технології зниження ризиків суїциду та алгоритму профілактичних заходів. Це та інше може стати перспективою подальших розвідок. Профілактика суїцидальних дій є комплексним завданням, виконання якого можливе за

ефективної взаємодії різних прошарків суспільства, які мають забезпечити комплексність та розробку конкретних превентивних стратегій.

#### ЛІТЕРАТУРА

1. Нікон Н.О. Вплив мережі Інтернет на суїцидальну поведінку у молоді. URL: <https://habitus.od.ua/journals/2020/11-2020/13.pdf> (дата звернення: 10.04.2026).
2. Психологічна енциклопедія /автор упорядник О.М. Степанов. Київ : Академвидав, 2006. С. 315.
3. Психологія суїциду: Посібник/ за ред. В. П. Москальця. Київ.: Академія, 2004. 288 с. (Глава 2, С. 127-144).
4. Самотність підлітків у сучасному світі. URL: <https://uets.edu.ua/news/samotnist-pidlitkiv-u-suchasnomu-sviti/> (дата звернення 08.04.2026).
5. Як підліткам подолати самотність. URL: <https://nmc.dsns.gov.ua/zk/news/ostanni-novini/iak-pidlitkam-podolati-samotnist> (дата звернення: 09.04.2026).

*Рак Олена  
Науковий керівник – доц. Адамська Зоряна*

### **ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ СЛУЖБИ ЗАЙНЯТОСТІ**

Державна служба зайнятості є посередником між роботодавцями та громадянами, які втратили роботу, потребують перекваліфікації або перебувають у пошуку нових можливостей професійної реалізації. Основними напрямками її діяльності є: консультування громадян щодо можливостей працевлаштування, в тому числі й через підприємництво; оцінка професійних компетенцій та потенціалу клієнтів; надання психологічної підтримки; організація професійного навчання та перекваліфікації; взаємодія з роботодавцями. Тобто, професійна діяльність фахівців служби зайнятості знаходиться на перетині економіки, права та психології.

У сучасних умовах соціально-економічної нестабільності, зумовленої глобальними кризами та воєнним станом, ринок праці України зазнає радикальних трансформацій, зростають соціальна напруга та психологічна вразливість населення, перетворюючи службу зайнятості на «передову» соціального захисту. Працівники служби виконують не лише організаційно-адміністративні функції, але й реалізують складну соціально-психологічну місію – допомагають людям адаптуватися до нових життєвих обставин, відновити професійну ідентичність та знайти шляхи самореалізації; вони стають першими, хто приймає на себе емоційний удар від людей, які втратили опору, що вимагає від них не лише фахової компетентності, а й надзвичайної психологічної стійкості, відтак супроводжується високим ризиком професійного вигорання. Зважаючи на актуальність означеної проблеми, метою цієї статті став теоретичний аналіз психологічних особливостей професійної діяльності працівників служби зайнятості.

Діяльність працівників служби зайнятості належить до соціономічних професій системи «людина - людина», яка у сфері зайнятості має певні психологічні особливості. Міжособистісна взаємодія фахівців служби зайнятості специфічна тим, що вона відбувається в контексті

кризової ситуації. Клієнт звертається до служби в стані фрустрації через втрату роботи (а отже, і джерела доходу, статусу, впевненості), тоді як фахівець виступає представником державної інституції, наділеним певними владними повноваженнями. Працівники центрів зайнятості часто контактують із клієнтами, які перебувають у нестійкому психологічному стані [4]. Відтак вони стикаються з негативними емоціями відвідувачів – депресивним станом, зневірою у власних силах, відчуттям непотрібності, страхом перед майбутнім, стресом, розпачем, розчаруванням та втратою життєвих орієнтирів, почуттям несправедливості, агресією, апатією чи тривогою, що вимагає високого рівня емпатії за умови збереження професійної відстороненості. Важливо звернути увагу й на необхідність швидкого прийняття рішень у нестандартних ситуаціях, високий рівень відповідальності фахівця (результат праці безпосередньо впливає на добробут людини та її сім'ї, що створює постійний інтелектуальний і моральний тиск на працівника), який одночасно виконує ролі консультанта, психолога, юриста, адміністратора. Ці ролі регламентуються рядом законодавчих документів, директивних постанов, Єдиною технологією обслуговування клієнтів служби зайнятості, методичними рекомендаціями Державного центру зайнятості, посадовими обов'язками фахівців.

До психологічних особливостей праці в Центрі зайнятості також можна віднести такі:

- комунікативна інтенсивність – фахівці знаходяться в інтенсивному спілкуванні з клієнтами, в емоційно навантаженій атмосфері при наданні професійної допомоги ;
- когнітивна складність – спеціаліст повинен одночасно аналізувати професійний досвід клієнта, вимоги ринку праці та законодавчу базу, синтезуючи ці дані у конкретне рішення (план працевлаштування чи навчання);
- діагностичне навантаження – фахівець повинен за обмежений час «зчитати» не лише професійний досвід, а й психологічний профіль клієнта: рівень його мотивації, гнучкість, наявність прихованих бар'єрів (наприклад, страх перед змінами);
- когнітивне маневрування – працівник постійно оперує великим масивом динамічних даних (зміни в законодавстві, нові вакансії, освітні програми) і повинен миттєво адаптувати ці знання під запит конкретної людини);
- подвійна лояльність – працівник має задовольняти потреби клієнта, але водночас діяти суворо в межах нормативно-правової бази, що створює постійний психологічний тиск [6].

Взаємодія з клієнтами у службі зайнятості нерідко має конфліктний характер. Це пов'язано з невідповідністю очікувань клієнта реальним можливостям працевлаштування, незадоволенням запропонованими вакансіями, якістю або швидкістю надання послуг, недовірою до державних інституцій, особистісними особливостями клієнтів тощо [4].

Діяльність працівників служби зайнятості завжди була пов'язана з наданням послуг, у тому числі й вразливим категоріям населення: особам з інвалідністю, молоді без досвіду роботи, довготривалим безробітним, людям передпенсійного віку. Сучасний контекст

діяльності служби зайнятості в Україні значно ускладнився через роботу з додатковими вразливими категоріями: ветеранами, ВПО, людьми з інвалідністю внаслідок війни, усіма, хто має специфічний травматичний досвід. Для них характерні знижена впевненість у собі, страх перед змінами, обмежений доступ до ресурсів, а також потреба в додатковій соціальній підтримці. Окрім вакансії, такі клієнти часто потребують інформації про соціальні, правові, психологічні та інші послуги від державних та недержавних організацій-партнерів служби зайнятості, що перетворює кар'єрного радника на своєрідного навігатора у новому середовищі. Для соціально вразливих громадян (осіб з інвалідністю, ВПО, ветеранів тощо) послуги надаються за принципом «єдиного вікна», що передбачає комплексний підхід, індивідуальний супровід та швидкий доступ до інформації про роботу, навчання та реабілітацію. Працівник служби зайнятості має враховувати ці особливості, застосовуючи індивідуальний підхід, підтримуючи мотивацію клієнта та допомагаючи формувати реалістичні кар'єрні цілі.

До прикладу, взаємодія з ветеранами та ветеранками вимагає від фахівця особливої психологічної грамотності, основними аспектами якої є:

- трансформація цінностей: ветерани часто відчують розрив між бойовим досвідом та цивільним життям. Фахівець має розуміти специфіку «військової ідентичності»;
- запит на повагу та справедливість: для ветеранів критично важливою є чесність та відсутність формалізму. Будь-яка бюрократична затримка може сприйматися як неповага до їхнього внеску;
- ризик ретравматизації: ветерани часто мають досвід бойових дій, що може супроводжуватися психологічними травмами, зокрема посттравматичним стресовим розладом (ПТСР). Необережні запитання або гучні звуки в приміщенні можуть викликати гострі реакції [3; 5].

ВПО стикаються з низкою проблем: втрата житла, роботи, соціальних зв'язків, адаптація до нового середовища. Це часто супроводжується емоційною нестабільністю, тривожністю, невизначеністю. Клієнти-ВПО здебільшого орієнтовані на стратегію виживання, що ускладнює довгострокове кар'єрне планування. Багато переселенців мають ефект «втраченої кваліфікації» і змушені погоджуватися на роботу нижчого рівня, ніж вони мали вдома, що спричиняє внутрішній конфлікт та зниження самооцінки, з якими доводиться працювати фахівцю [2].

Аналізуючи специфіку діяльності працівників служби зайнятості в межах психології праці, необхідно зазначити сучасні виклики у їх роботі, якими є адаптація до онлайн-інструментів, поєднання дистанційного й безпосереднього консультування. Так, Н. Гришина зазначає, що реалізація нової моделі надання соціальних послуг у сфері зайнятості передбачає орієнтацію діяльності Державної служби зайнятості на оптимізацію внутрішніх технологічних процесів і трансформацію її в систему соціально-цифрового сервісу. Така трансформація передбачає інтеграцію сучасних інформаційних технологій з розвитком людського капіталу, що

забезпечить максимальну цифровізацію послуг, запровадження безпаперової організації роботи та надання послуг шукачам роботи в режимі реального часу. До ініціатив, які можуть бути включені в цю модель, належать: 1) використання штучного інтелекту для аналізу вакансій, прогнозування попиту на робочу силу та надання персоналізованих рекомендацій для осіб, які перебувають у пошуку роботи; 2) розробка мобільних додатків, які надаватимуть громадянам можливість отримувати консультації, записуватися на курси підвищення кваліфікації, отримувати інформацію про нові вакансії та контролювати статус своїх заявок на працевлаштування [1].

Відтак бачимо, що значний вплив на роботу фахівців служби зайнятості має операційно-технологічний аспект (висока щільність інформаційних процесів в умовах цифровізації, перехід у площину «людина – машина – людина», феномен «цифрового вигорання»):

- збільшення обсягу електронної документації, яку потрібно опрацьовувати паралельно з «живим» спілкуванням. Фахівець має одночасно вести діалог з клієнтом, вносити дані до інформаційної системи (ЄІАС), перевіряти легітимність документів та здійснювати пошук в базі вакансій. Це вимагає високого рівня розподілу та переключення уваги;

- технічні збої в системі можуть викликати агресію у клієнта та відчуття безпорадності у фахівця;

- завдяки месенджерам та електронній пошті працівники часто залишаються «на зв'язку» поза межами офісу, що посилює емоційне виснаження;

- спеціаліст служби зайнятості тепер не лише консультує клієнтів щодо вакансій, а й навчає їх (особливо старшого віку чи вразливих груп) користуватися цифровими сервісами. Це створює додаткову емоційну напругу через «подвійну відповідальність»;

- спілкування через чат-боти або електронну пошту знижує рівень емпатії, що може призводити до швидкої деперсоналізації фахівця;

- впровадження нових ІТ-систем (наприклад, порталу «Дія», нових версій ЄІАС, мобільного додатка Державної служби зайнятості) породжує необхідність швидко опанувати складні програмні оновлення на тлі стабільно високого потоку клієнтів.

З точки зору психології праці також варто розглянути вплив на розвиток вигорання працівників служби зайнятості таких факторів:

- жорстка регламентація часу на прийом одного клієнта – за цей час фахівець має виконати і соціальну (вислухати, заспокоїти), і технічну (оформити статус) функції);

- психофізіологічні умови праці, зокрема сенсорне перевантаження – постійний шумовий фон в офісах, робота за монітором та неперервний мовленнєвий контакт призводять до акустичної та зорової втоми;

- гіподинамія – тривалість перебування у статичній позі (сидячи) у поєднанні з високим нервовим напруженням створює м'язові затиски, які психосоматично закріплюють стан стресу;

- ергономіка соціального простору – відсутність бар'єрів між фахівцем та клієнтом, які часто відділені лише робочим столом; постійне порушення клієнтами «інтимної зони» (ближче ніж 0,5 метра) та їх експресивна поведінка змушують працівника перебувати у стані постійної мобілізації («оборонна позиція»).

Отже, професійна діяльність працівників служби зайнятості є складною та багатогранною, вимагає високого рівня професіоналізму, психологічної компетентності та емоційної витривалості. Психологічний зміст їхньої праці полягає у постійному розв'язанні конфлікту між потребами клієнта, вимогами ринку та рамками закону. Особливу значущість набуває вміння ефективно взаємодіяти з різними категоріями населення, зокрема вразливими групами, ветеранами та ВПО. Успішність цієї діяльності визначається не лише знаннями законодавства чи ринку праці, а й здатністю налагоджувати довірливі стосунки, підтримувати клієнтів у складних життєвих ситуаціях і сприяти їхній соціальній інтеграції.

У зв'язку з цим важливим є розвиток психологічної компетентності працівників служби зайнятості, впровадження програм підтримки їхнього психічного здоров'я та створення сприятливих умов професійної діяльності, що сприятиме підвищенню якості надання послуг та загальної ефективності системи зайнятості. На сьогодні у Тернопільському обласному центрі зайнятості прийнято Програму психосоціальної підтримки на робочому місці, яка враховує згадані заходи.

## ЛІТЕРАТУРА

1. Гришина Н.В. Державна служба зайнятості у сучасній системі органів публічної адміністрації : Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО. 2024, № 86: ч. 3. С. 278-284. URL: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.3.42> (Дата звернення 25.03.2026)
2. Кудінова М., Кожанова Д. Психологічні особливості внутрішньо переміщених осіб: теоретичний аналіз проблеми : Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом. Психологія. 2024, № 2 (63). С. 17–24. URL: <https://doi.org/10.32689/maup.psych.2024.2.2> (Дата звернення 25.03.2026)
3. Куклишин О., Хижняк А. Практичні рекомендації «Як досягти кар'єрного успіху після військової служби». URL: [https://www.dcz.gov.ua/assets/pdfs/carrier\\_veteran.pdf](https://www.dcz.gov.ua/assets/pdfs/carrier_veteran.pdf) (Дата звернення 25.03.2026)
4. Матвієнко Л. І. Синдром емоційного вигорання у працівників служби зайнятості: діагностика та корекція. Ринок праці та зайнятість населення. 2013. № 1. С. 38-42. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/rpzn\\_2013\\_1\\_11](http://nbuv.gov.ua/UJRN/rpzn_2013_1_11) (Дата звернення 20.03.2026)
5. Методичні рекомендації «Гайд безбар'єрних подій. Люди з досвідом війни. Гідність. Взаємодія». URL: <https://bf.in.ua/vzaiemodiiia-z-liudmy-iaki-maiut-bojovuj-dosvid/> (Дата звернення 20.03.2026)
6. Пузирьов С. В., Лаптев І. М. Психологічні особливості професійного вигорання фахівців в умовах війни в Україні. Психологічні особливості професійної діяльності фахівців в умовах воєнного стану. URL: [https://psych.vernadskyjournals.in.ua/journal/3\\_2025/30.pdf](https://psych.vernadskyjournals.in.ua/journal/3_2025/30.pdf) (Дата звернення 25.03.2026)

**МАЙНДФУЛНЕС-ТЕРАПІЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПСИХОЛОГІЧНОГО ВПЛИВУ  
НА РОЗВИТОК РЕЗИЛЬЄНТНОСТІ СТУДЕНТІВ**

Сучасні українські студенти навчаються в умовах повномасштабної війни, що суттєво впливає на всі сфери їхнього життя, зокрема на їх психоемоційний стан та здатність до ефективного навчання. Постійна загроза безпеці, вимушені переміщення, втрата близьких, нестабільність соціального середовища створюють високий рівень стресового навантаження. У таких умовах особливої актуальності набуває проблема збереження психічного здоров'я студентської молоді та розвитку її адаптаційних ресурсів.

Одним із ключових психологічних ресурсів, що дозволяє особистості ефективно функціонувати в умовах тривалої кризи, є резильєнтність – здатність протистояти стресу, відновлюватися після травматичних подій і зберігати внутрішню рівновагу [2]. У цьому контексті зростає інтерес до сучасних підходів психологічної підтримки, серед яких особливе місце посідає майндфулнес-терапія. Вона базується на розвитку усвідомленості, здатності зосереджуватися на теперішньому моменті та приймати власний досвід без осуду [6]. Використання майндфулнес-практик у роботі зі студентами відкриває можливості для зниження рівня тривожності, стабілізації емоційного стану та формування стійкості до стресових впливів війни.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю пошуку ефективних інструментів психологічної підтримки студентів, які продовжують навчання в умовах воєнного стану. У цих реаліях особливої ваги набувають підходи, спрямовані не лише на подолання наслідків стресу, а й на формування внутрішньої стійкості та здатності до саморегуляції. Це окреслює потребу в систематизації теоретичних концепцій, аналізі нейропсихологічних механізмів практик усвідомленості та узагальненні наявних емпіричних даних щодо їхньої дієвості в умовах тривалого стресу та травматичного досвіду.

Метою нашої наукової розвідки є проведення комплексного теоретичного огляду майндфулнес-терапії як ресурсу психологічної резильєнтності в умовах війни та обґрунтування потенціалу його впровадження з увагою до сучасних наукових концепцій та особливостей українського середовища.

У науковій психології майндфулнес-терапія розглядається як ефективний інструмент психологічного впливу, що дозволяє студентам краще усвідомлювати свої емоції, знижувати рівень напруження та підтримувати психічну рівновагу навіть у кризових умовах. Водночас, попри зростання інтересу до цієї тематики у світі, в українському науковому дискурсі питання застосування майндфулнес-практик саме в контексті війни та їх впливу на розвиток резильєнтності студентів залишається недостатньо дослідженим.

Поняття резильєнтності науковці розглядають як складний процес, який включає кілька різних компонентів, такі як когнітивні, емоційні, поведінкові та соціальні механізми. Ці компоненти допомагають людині здатися на стрес та відновитися після негативних подій [2, с. 229; 3, с. 25]. Важливий внесок у теорію резильєнтності зробив Дж. Бонанно, який підкреслює важливість емоційної та когнітивної гнучкості та говорить про те, що стійкість – це не рідкісна особливість, а властивість, яка проявляється у більшості людей навіть у складних умовах [6, с. 25]. У рамках когнітивно-поведінкового підходу стійкість пов'язують з процесами адаптивного мислення, здатністю керувати зайвим навколо і надмірними думками, а також з умінням правильно інтерпретувати неприємні ситуації, що було описано у роботі Л. Сіберстейна [8]. Українські науковці, наприклад, О. Романчук, Н. Пшук [9], І. Зошій [2], підтверджують, що стійкість є багатовимірною якістю, і увагу звертають на поєднання емоційної саморегуляції, толерантності до невизначеності та здатності зберігати позитивні соціальні зв'язки.

Майндфулнес-інтервенції, як MBSR (Mindfulness-Based Stress Reduction) та MBCT (Mindfulness-Based Cognitive Therapy), доказано виявляють значну ефективність у зменшенні рівня стресу, тривожності та емоційної реактивності, а також у розбудові когнітивної гнучкості та навичок саморегуляції [4; 5, с. 787]. Нейропсихологічні дослідження показують, що практики усвідомленості призводять до змін в нейронних зв'язках, зменшують гіперактивацію мигдалеподібного тіла та покращують роботу префронтальної кори, що є дуже важливим для роботи з страхом та психологічною травмою [6, с. 215; 7, с. 5]. Основоположник клінічного застосування майндфулнес, Дж. Кабат-Зінн, розглядає його як форму «некритичної усвідомленості», яка розвивається через свідоме спрямування уваги на теперішній момент та без оцінки особистих переживань [11, с. 39]. З моменту заснування програми MBSR майндфулнес став основою багатьох психотерапевтичних інтервенцій [8, с. 441], спрямованих на зменшення стресу та підвищення емоційної стабільності. У рамках когнітивно-поведінкової психології майндфулнес розглядається як інструмент, що поліпшує розвиток навичок метакогніції: спостереження за думками та емоціями, відстань від автоматичних реакцій та здатність усвідомлювати власні психічні процеси. Робота Л. Сіберстейн підкреслює, що практики усвідомленості допомагають знизити емоційну реактивність, збільшити психологічну гнучкість та виправити дисфункціональні емоційні схеми, що підсилює здатність індивіда реагувати на інтенсивний стрес [8, с. 417]. Таким чином, майндфулнес це не лише техніка релаксації, але й інструмент, який формувати навички самоспостереження, емоційного моделювання та регуляції поведінки. Наукові дослідження показують, що майндфулнес має чіткі механізми впливу на психічну сферу. Зокрема, багаторівневі емпіричні дослідження описують зменшення румінацій, поліпшення зосередженості, нормалізацію емоційного стану та зростання рівня самоприйняття у людей, які практикують усвідомленість. Метааналіз Голдберга та інших, що охоплює більше 140 досліджень, демонструє статистично значущий вплив майндфулнес-інтервенцій на зменшення тривоги, стресу та емоційної реактивності, *Магістерський науковий вісник. – № 46*

причому ефект виявляється найвищим у групах, що перебувають у умовах хронічного стресу, зокрема пов'язаного з війною чи екстремальними ситуаціями [11, с. 791].

Сучасні теоретичні моделі згодні в тому, що психологічна резиліентність охоплює кілька різних сторін: когнітивну, емоційну, поведінкову, фізіологічну та соціальну. Когнітивна сторона вимірюється здатністю мислити гнучко, керувати увагою та зменшувати навчання на власні думки. Як показують дослідження Дж. Кабат-Зінна та Б. Сіворда [11, с. 35], ці процеси тісно зв'язані з техніками майндфулнес, зокрема з умінням спостерігати за власними думками як за тимчасовим і змінним явищем. Емоційна сторінка – це здатність регулювати сильні емоції, підтримувати емоційну балансість і бути стійким до негативних відчуттів. Такі особливості можуть зазнавати позитивних змін під впливом технік усвідомленості. Поведінковий аспект включає способи впоратися з труднощами та вміння діяти контролювано у стресових ситуаціях. Дослідження А. Джа та ін. [9, с. 61] показують, що майндфулнес-практики допомагають зберігати увагу та зменшувати втому у мисленні у військових перед боєм. Окреме місце належить нейропсихологічному вимірюванню. Праці Дж. Бріє та С. Скотта [6, с. 211] доводять, що майндфулнес сприяє зменшенню енергії мигдалевого тіла, підвищенню роботи префронтальної кори та кращому об'єднанню травматичного досвіду, що впливає на адаптацію. У випадку довготривалого стресу, пов'язаного з війною, ці зміни набувають особливого значення, оскільки зменшують реактивність на загрози та підвищують здатність саморегулюватися. Соціальна сторона резиліентності вимірюється здатністю підтримувати зв'язки з особистостями та використовувати соціальні ресурси. Це дуже важливо в умовах війни, коли доступ до підтримки може бути обмеженим. Дослідження Гарланд та ін. [7, с. 8] показують, що практики усвідомленості зменшують захоплення уваги загрозою, підвищують терпимість до невизначеності та формують здатність правильно інтерпретувати досвід. Українські дослідження підтверджують, що техніки майндфулнес зменшують навчання на власні думки, покращують регуляцію емоцій та підвищують загальний рівень самоконтролю та адаптивності у особистостях, які перебувають у стресі, пов'язаному з війною. Таким чином, узагальнення сучасних теоретичних підходів демонструє, що резиліентність є багатокомпонентною структурою, яка формується завдяки поєднанню когнітивних, емоційних, поведінкових і нейробіологічних механізмів. Практики майндфулнес, згідно з наявними науковими даними, впливають саме на ті елементи психологічної стійкості, що є найбільш вразливими в умовах війни: регуляцію уваги та емоцій, здатність протидіяти румінації, відчуття контролю та інтеграцію травматичного досвіду. Це створює підґрунтя для подальших досліджень потенціалу майндфулнес як ресурсу підвищення стійкості українців у період воєнних викликів.

Ці узагальнені дані узгоджуються з результатами українських досліджень, де було зафіксовано зниження рівня стресу у цивільних учасників тренінгових програм майндфулнес у період повномасштабної війни. У науковій літературі дедалі частіше підкреслюється значення

тілесно-орієнтованих технік майндфулнес, які спрямовані на відновлення зв'язку між психічними та фізіологічними процесами. Практики на кшталт «сканування тіла», усвідомленого дихання чи фокусування на сенсорних відчуттях формують здатність до «заземлення», що виявляється особливо ефективним для зниження дисоціативних проявів, характерних для станів травматичного стресу. Нейропсихологічні дослідження Дж. Бріє та С. Скотта підтверджують, що майндфулнес сприяє зниженню гіперактивності мигдалеподібного тіла та посиленню регулятивних функцій префронтальної кори, що покращує інтеграцію травматичних переживань і зменшує схильність до нав'язливих думок та флешбеків [6, с. 227]. Таким чином, фізіологічний компонент майндфулнес є невід'ємним від його психологічної дії та відіграє ключову роль у відновленні стабільності внутрішніх станів.

Рут Баер [5] описала певні механізми, які пояснюють, як інтервенції з майндфулнесу допомагають зменшити стрес, а також призводять до змін у думках та поведінці:

1) експозиція (під час вправ на майндфулнес людина зосереджується на тому, що відбувається зараз, без того, щоб оцінювати. MBSR допомагає розвивати більш об'єктивне, співчутливе та допитливе ставлення до своїх думок та почуттів, що змінює стосунок до них. У довгостроковій перспективі такі навички допомагають краще керувати себе, бути гнучким у мисленні та емоціях, а також зменшити прагнення ухилятися від досвіду);

2) зміни в думках (за допомогою майндфулнес людина навчається бачити думки як внутрішні процеси, які можуть змінюватися, але не визначають особистість);

3) самоменеджмент (частиною свідомості є здатність визначати та усвідомлювати тригери та джерела стресу, що допомагає краще вирішувати проблеми та запобігати появи стресу);

4) релаксація, розслаблення (медитація часто призводить до відчуття спокою. Також практики майндфулнес допомагають краще відчувати стан тіла, що допомагає краще усвідомлювати фізичне стан в моменти стресу і вміти керувати тілом, помітити й розслабити напружені ділянки);

5) здатність приймати, витримувати або навіть наближатися до небажаних внутрішніх емоцій, а не уникати їх.

Проведений теоретичний аналіз психологічної резильєнтності та майндфулнес-практик дозволив узагальнити ключові наукові положення щодо можливостей їх взаємодії та визначити специфіку застосування технік усвідомленості в умовах війни. Сучасні моделі резильєнтності засвідчують, що стійкість не є фіксованою властивістю особистості, а формується як результат взаємодії когнітивних, емоційних, поведінкових та соціальних механізмів, що забезпечують гнучку адаптацію до стресових подій. З огляду на воєнні обставини, які супроводжуються тривалим стресом, невизначеністю та повторною дією травматичних факторів, формування й підтримка психологічної стійкості набуває особливої актуальності для українського студента.

Отже, дослідження майндфулнес-терапії як інструменту розвитку резильєнтності студентів в умовах війни є вкрай важливим, оскільки має потенціал для вдосконалення системи психологічної підтримки молоді та підвищення її здатності ефективно функціонувати в умовах тривалого стресу. Аналіз теоретичних джерел та емпіричних досліджень показав, що майндфулнес-інтервенції становлять ефективний ресурс для зміцнення когнітивних та емоційних процесів, які є фундаментом психологічної стійкості.

#### ЛІТЕРАТУРА

1. Бондаренко Л. О., Твердохвалова Ю. Л. Навички майндфулнес в освітньому просторі. Психічне здоров'я особистості у кризовому суспільстві : зб. матеріалів VII Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Львів, 28 жовт. 2022 р.). Львів, 2022. С. 32–36.
2. Зошій І. В. Психологічна стійкість особистості в екстремальних умовах життєдіяльності. Наукові записки Львівського державного університету безпеки життєдіяльності. Педагогіка і психологія. 2024. № 2 (4). С. 104–108.
3. Когут О. О. Матриця розвитку стресостійкості особистості. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Психологія». 2021. № 12. С. 108–113.
4. Куліш О.В., Качуріна М.О., Педченко О.В. Техніки майндфулнес у роботі зі стресом та тривогою в дорослих цивільних українців в умовах війни. Наукові записки. Серія психологія. 2025. Вип. 1(7). С. 81–87.
5. Марценюк М. О. Технології майндфулнес в психотерапевтичній практиці. Сучасні виклики і актуальні проблеми науки, освіти та виробництва: міжгалузеві диспути [зб. наук. пр.]: матеріали XI міжнародної науковопрактичної інтернет-конференції (м. Київ, 11 грудня 2020 р.). Київ, 2020. С. 438–447 URL: <http://dspace-s.msu.edu.ua:8080/handle/123456789/7810> (дата звернення: 20.03.2026).
6. Масловська М., Гаврилькевич В. Теоретичний огляд концепції стресостійкості. Psychology Travelogs. 2024. № 4. С. 210–221.
7. Міщенко М. Батяшова Є. Майндфулнес техніки для розвитку життєстійкості в умовах війни. Психологічний журнал. 2024. № 12. С. 130–136.
8. Мотрук Т. О. Практика Майндфулнес у психотерапевтичній практиці. Слобожанський науковий вісник. Серія: Психологія. 2023. № 2. С. 30–34.
9. Пшук Н., Романчук О. Психологічна стійкість : клініко-психологічні аспекти. Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2020. 216 с.
10. Goldberg S. B., Tucker R. P., Greene P. A. et al. Mindfulness-Based Interventions for Psychiatric Disorders: A Systematic Review and Meta-Analysis. Clinical Psychology Review. 2018. Vol 59. 785–799.
11. Kabat-Zinn J. An Outpatient Program in Behavioral Medicine for Chronic Pain Patients Based on the Practice of Mindfulness Meditation: Theoretical Considerations and Preliminary Results. General Hospital Psychiatry. 1982. 4. 33–47.

*Вовк Христина*

*Науковий керівник – проф. Оншиків Зіновій*

#### **УМІННЯ ВЧИТИСЯ ЯК КЛЮЧОВА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ЗДОБУВАЧІВ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ**

Анотація. У статті розкрито сутність поняття «вміння вчитися» як ключової компетентності молодших школярів у контексті реформи Нової української школи. Проведено аналіз наукових джерел та офіційних документів, виділено характерні особливості компетентнісного підходу, розкрито сутність цього поняття як інтегративного утворення, що охоплює мотиваційний, когнітивний, діяльнісний, контрольний та рефлексивно-корекційний компоненти. Обґрунтовано роль навчальної діяльності як провідної у молодшому

шкільному віці та її значення для формування «уміння вчитися». Акцентовано увагу на необхідності цілеспрямованого формування цієї компетентності як умови успішної організації навчальної діяльності та розвитку самостійності учнів.

Ключові слова: уміння вчитися, ключова компетентність, компетентнісно-орієнтований підхід, Нова українська школа, навчання впродовж життя.

Вступ. Сучасний розвиток системи освіти характеризується переорієнтацією на компетентнісний підхід, який передбачає не лише засвоєння учнями певного обсягу знань, а й формування здатності застосовувати їх у різних життєвих ситуаціях. У цьому контексті особливого значення набуває формування в учнів початкової школи уміння вчитися як ключової компетентності, що забезпечує успішність навчальної діяльності та створює підґрунтя для подальшого інтелектуального й особистісного розвитку.

Роль уміння вчитися в умовах інформаційного суспільства посилюється, тому в Державному стандарті початкової освіти 2025 року ця компетентність розглядається ширше – як «навчання протягом життя», що «передбачає опанування вмінь, необхідних для окреслення цілей навчання, планування власного часу, заходів та способів реалізації цілей, відстеження власного поступу і рефлексію щодо досягнення результатів...» [2]. У науково-педагогічній літературі ця компетентність традиційно позначається як «уміння вчитися» і передбачає здатність учня усвідомлювати мету власної навчальної діяльності, планувати її, здійснювати самоконтроль і самооцінювання результатів навчання, а також проявляти пізнавальну активність і готовність до самостійного здобування знань.

Проблема формування уміння вчитися у здобувачів початкової освіти привертала увагу багатьох науковців. Аналіз психолого-педагогічної літератури (Н. Бібік [1], Я. Кодлюк [3,4], О. Пометун [6], О. Савченко [7, 8] та ін.) свідчить про те, що уміння вчитися розглядається як складне інтегративне утворення, що охоплює різні компоненти навчальної діяльності. У наукових працях наголошується, що формування цієї компетентності має розпочинатися саме в початковій школі, оскільки молодший шкільний вік є сенситивним періодом для розвитку навчальної мотивації, пізнавальної активності та основ навчальної самостійності.

Актуальність проблеми формування уміння вчитися в здобувачів початкової освіти зумовлює необхідність аналізу його теоретичних засад, структурних компонентів та педагогічних умов формування.

Мета статті – теоретично обґрунтувати уміння вчитися як ключову компетентність молодшого школяра на основі концепції О. Савченко та визначити перспективи розвитку цієї компетентності в умовах НУШ.

У сучасній початковій освіті уміння вчитися розглядається як одна з провідних компетентностей, що визначає здатність учня до ефективної організації власної навчальної діяльності. Олександра Савченко підкреслює, що саме навчальна діяльність є провідною в молодшому шкільному віці, оскільки вона стає визначальним чинником психічного розвитку

Магістерський науковий вісник. – № 46 85

дитини. Авторка зазначає, що «провідна діяльність – це не просто діяльність, яка найчастіше відбувається на даному етапі розвитку дитини, якій вона віддає найбільше часу. Провідна діяльність – це така діяльність, розвиток якої зумовлює найголовніші зміни у психічних процесах і психологічних особливостях дитини на даній стадії її розвитку» [8, с. 8].

Такий підхід розвивається і в працях представників наукової школи О. Савченко. Зокрема, Я. Кодлюк зазначає, що сучасне розуміння вміння вчитися пов'язане не лише із компетентнісним підходом в початковій освіті; воно є структурним компонентом суб'єктності молодшого школяра в навчальній діяльності як основної ознаки особистісно орієнтованого навчання [4, с. 64]. Саме в молодшому шкільному віці формуються базові механізми саморегуляції, які згодом стають фундаментом навчання впродовж життя. Тому розуміння навчальної діяльності як провідної дозволяє розглядати вміння вчитися не як суму технічних навичок, а як системоутворюючий фактор особистісного розвитку дитини.

Структура навчальної діяльності, за О. Савченко, включає п'ять взаємопов'язаних компонентів: мотиваційний, змістовий, діяльнісний, результативний і рефлексивний (рис. 1).

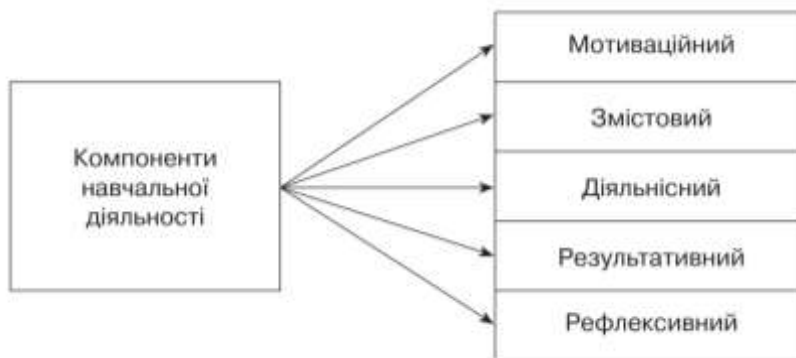


Рис. 1. Структура навчальної діяльності

Саме на цій структурі ґрунтується розуміння вміння вчитися, адже авторка визначає його як цілісне індивідуальне утворення, яке охоплює структуровані знання про способи діяльності, досвід їх застосування, надбання особистого пізнавального досвіду та ціннісне ставлення до самостійного учіння [8].

Така цілісна інтерпретація є сильною стороною підходу О. Савченко. На відміну від багатьох тогочасних програм, які зводили загальнонавчальні вміння лише до навичок, авторка підкреслює ціннісний і рефлексивний виміри. Це робить її концепцію актуальною навіть через десять років, оскільки сучасний компетентнісний підхід НУШ також вимагає не просто вміння, а сформованого ставлення до навчання як до власної відповідальності.

Структура вміння вчитися як ключової компетентності, повністю співвідноситься зі структурою навчальної діяльності. Цю ідею успішно продовжила і розвинула Я. Кодлюк, яка детально аналізує компоненти вміння вчитися в змісті підручників для початкової школи. Вона особливо підкреслює роль процесуального (діяльнісного) компонента як стрижневого, адже

саме через систему завдань і вправ у підручнику формується здатність учня планувати дії, працювати з інформацією, здійснювати самоконтроль і рефлексію [3].

Новою групою, як зазначає З. Онишків, в системі загальнонавчальних умінь і навичок є рефлексивно-корекційні вміння і навички, сутність яких полягає в самоаналізі емоційного стану, інтелектуальної оцінки, критичного мислення, своєї участі в груповій і колективній діяльності [ 5].

Важливо підкреслити, що Олександра Савченко свідомо відходить від лінійного переліку окремих умінь і пропонує саме інтегровану модель ключової компетентності. Авторка розглядає вміння вчитися як цілісне індивідуальне утворення, яке має мотиваційний, діяльнісний, мовленнєвий (комунікативний) та рефлексивно-оцінний компоненти і співвідноситься зі структурою навчальної діяльності [8]. Такий підхід дозволяє уникнути фрагментарності формування компетентності й забезпечує її міжпредметний, універсальний характер, що відповідає вимогам компетентнісного підходу в початковій освіті.

У сучасних умовах, з урахуванням швидкої цифровізації освіти та посилення ролі метакогнітивних умінь (робота з цифровими ресурсами, саморегуляція в онлайн-середовищі, критичне оцінювання інформації, організація дистанційного навчання), концепцію О. Савченко доцільно розвивати й актуалізувати. Значний внесок у розроблення інтерактивних і компетентнісно-орієнтованих технологій, які сприяють формуванню метакогнітивних умінь молодших школярів в умовах Нової української школи, зробила О. Пометун [6].

Перспективи подальшого розвитку «уміння вчитися» в умовах НУШ пов'язані з актуалізацією та розширенням концепції О. Савченко за рахунок посилення цифрового та метакогнітивного компонентів. Зокрема, необхідно активніше інтегрувати роботу з цифровими ресурсами, саморегуляцію в онлайн-середовищі, критичне оцінювання інформації, а також інтерактивні та компетентнісно-орієнтовані технології. Це дозволить повніше реалізувати вимоги стандарту щодо навчання очно і дистанційно, самостійно і в групі.

Таким чином, теоретичні засади, закладені О. Савченко, становлять надійну основу для практичної реалізації компетентнісного підходу в початковій освіті. Подальші дослідження доцільно спрямувати на розроблення сучасних методичних інструментів, діагностичних матеріалів та технологій формування уміння вчитися з урахуванням викликів цифровізації та воєнного часу, що забезпечить якісну підготовку молодших школярів до навчання протягом життя.

## ЛІТЕРАТУРА

1. Бібік Н. М. Компетентність і компетенції у результатах початкової освіти. Науковий часопис НПУ ім. Михайла Драгоманова. Київ. 2010. Вип. 17. С. 16–22.
2. Державний стандарт початкової освіти. Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 26 грудня 2025 р. № 1810. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1810-2025-%D0%BF#Text>

3. Кодлюк Я. П. Ключові компетентності у змісті підручників для початкової школи. Проблеми сучасного підручника: зб. наук. праць. Педагогічна думка. 2016. Вип. 17. С. 182–191.
4. Кодлюк Я. П. Становлення і розвиток проблеми уміння вчитися як ключової компетентності молодших школярів: трохи особистого... Контексти творчості Олександри Яківни Савченко. Уміння вчитися як ключова здатність здобувачів початкової освіти в реаліях воєнного стану: збірник матеріалів II Міжнародних педагогічних читань пам'яті О. Я. Савченко «Контексти творчості Олександри Яківни Савченко. Уміння вчитися як ключова здатність здобувачів початкової освіти в реаліях воєнного стану» / за заг. ред. Олега Топузова, Оксани Онопрієнко: Ін-т педагогіки НАПН України. Київ: Педагогічна думка, 2022. С. 59–65.
5. Онишків З.М. Формування в учнів уміння вчитися в науковій спадщині академіка О. Я. Савченко. Контексти творчості Олександри Яківни Савченко. Уміння вчитися як ключова здатність здобувачів початкової освіти в реаліях воєнного стану: збірник матеріалів II Міжнародних педагогічних читань пам'яті О. Я. Савченко «Контексти творчості Олександри Яківни Савченко. Уміння вчитися як ключова здатність здобувачів початкової освіти в реаліях воєнного стану» / за заг. ред. Олега Топузова, Оксани Онопрієнко: Ін-т педагогіки НАПН України. Київ: Педагогічна думка, 2022. С. 86–89.
6. Пометун О. Теорія та практика послідовної реалізації компетентнісного підходу в досвіді зарубіжних країн. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: монографія. Київ, 2004. С. 15–25.
7. Савченко О. Я. Діагностика і дидактичні умови формування у молодших школярів мотивації уміння вчитися. Український педагогічний журнал. 2015. № 1. С. 85–98.
8. Савченко О. Я. Уміння вчитися – ключова компетентність молодшого школяра: посібник. Київ: Педагогічна думка, 2014. 176 с.

*Довганюк Ольга  
Науковий керівник – проф. Лупак Наталія*

### **ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНИХ НАВИЧОК У ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ**

В умовах сучасних соціальних трансформацій особливої значущості набуває проблема розвитку соціальних навичок у дітей молодшого шкільного віку. Її важливість суттєво посилюється в умовах воєнного стану, коли здобувачі змушені функціонувати в ситуації соціальної нестабільності, психоемоційного напруження, порушення звичних форм спілкування та часткової або повної втрати безпечного освітнього середовища. До того ж молодший шкільний вік є сенситивним періодом для формування базових соціальних умінь, зокрема здатності до взаємодії, співпраці, емпатії, дотримання соціальних норм і правил, а також конструктивного вирішення міжособистісних конфліктів. У зв'язку з цим значення набуває обґрунтування педагогічних умов, які забезпечують ефективний розвиток соціальних навичок у дітей зазначеної вікової категорії.

Аналіз психолого-педагогічної літератури (Н. Бібік [5], В. Доміна [1], А. Драган [2], Л. Канішевська [3], Л. Матвійчук [4], Г. Ожубко [6], В. Кириченко [8], О. Расказова [7] та ін.) свідчить, що соціальні навички молодших школярів розглядаються як складне утворення, яке охоплює систему знань про соціальні норми, сформованість комунікативних умінь, здатність до емоційного розуміння інших, регуляцію власної поведінки та готовність до взаємодії в різних ситуаціях. Вчені підкреслюють, що розвиток соціальних навичок у здобувачів

початкової освіти потребує створення відповідних умов, які стимулюють соціальну активність дитини, її включення у комунікативну взаємодію.

Мета статті – обґрунтувати педагогічні умови розвитку соціальних навичок у дітей молодшого шкільного віку.

Соціальні навички є важливою складовою розвитку особистості дитини молодшого шкільного віку, забезпечуючи її здатність ефективно взаємодіяти з оточенням, будувати міжособистісні відносини, дотримуватися соціальних норм і конструктивно розв'язувати складні ситуації. Зважаючи на те, що «в цей період відбувається інтенсивне включення дитини у систему соціальних зв'язків, зокрема в шкільний колектив, де вона набуває первинного досвіду співпраці, взаєморозуміння та самопрезентації, то сформованість соціальних навичок визначає не тільки успішність їх адаптації до освітнього довкілля, а й подальший розвиток комунікативної компетентності, емоційної зрілості та здатності до саморегуляції» [6, с. 348]. Водночас недостатній рівень розвитку вказаних навичок може зумовлювати труднощі у спілкуванні, конфліктність, соціальну ізоляцію та зниження навчальної мотивації, що підкреслює необхідність педагогічного впливу на формування соціальної компетентності дітей.

Узагальнення даних наукової літератури (Н. Бібік [5], В. Доміна [1], Л. Канішевська [3], Л. Матвійчук [4], В. Кириченко [8], О. Расказова [7] та ін.) дає змогу визначити поняття «педагогічні умови» як: 1) спеціально організовану сукупність зовнішніх і внутрішніх факторів освітнього процесу (зміст, методи, форми, засоби, організація взаємодії), які забезпечують досягнення визначеної мети та підвищують ефективність навчання; 2) чинники та обставини, створені педагогом у процесі освітньої діяльності, що сприяють оптимальному перебігу та результативності розвитку особистості; 3) комплекс педагогічних впливів і освітніх можливостей, який забезпечує цілеспрямоване формування та розвиток у суб'єктів навчання певних якостей, умінь, навичок і компетентностей.

Узагальнюючи, педагогічні умови розвитку соціальних навичок молодших школярів визначимо як організовану систему взаємопов'язаних факторів освітнього середовища, а також змісту, методів і форм освітньої діяльності, що забезпечує ефективне формування у них здатності до соціальної взаємодії, дотримання норм поведінки, розвитку комунікативних умінь, емпатії та саморегуляції відповідно до вікових особливостей.

Охарактеризуємо основні педагогічні умови розвитку соціальних навичок у дітей молодшого шкільного віку.

По-перше, однією з провідних педагогічних умов розвитку соціальних навичок у молодших школярів є послідовне формування у них уявлень про соціальні норми, правила співжиття, морально прийнятні способи взаємодії та основи відповідальної поведінки. Слід враховувати, що соціальні навички не можуть бути повноцінно сформованими за відсутності в дитини чіткого розуміння того, що саме є правильним, прийнятним і схвалюваним у взаємодії з іншими людьми. Саме тому важливо, щоб освітній процес не обмежувався лише засвоєнням

знань, а включав систематичне ознайомлення дітей із правилами поведінки в класі, школі, сім'ї, громадських місцях, а також із нормами ввічливості, доброзичливості, взаємоповаги, взаємодопомоги, відповідальності.

Л. Матвійчук зазначає, що реалізація цієї педагогічної умови передбачає «не формальне проголошення правил, а їх осмислення учнями 1-4 класів через конкретні приклади, обговорення ситуацій, аналіз вчинків персонажів художніх творів, моделювання типових соціальних епізодів, у яких дитина має змогу зрозуміти, чому певна поведінка є прийнятною або непринятною» [4, с. 86]. Особливого значення набуває пояснення не тільки самих правил, а й їх сенсу, оскільки дитина повинна усвідомлювати, що норми поведінки не є зовнішнім примусом, а виконують функцію впорядкування міжособистісних відносин, забезпечення комфорту, безпеки та взаєморозуміння у спільному житті. Важливо також, «щоб учитель не тільки повідомляв норми, а й послідовно підтримував їх дотримання у повсякденній шкільній практиці, перетворюючи існуючі правила на реальний регулятор поведінки молодших школярів» [4, с. 87].

По-друге, важливою педагогічною умовою розвитку соціальних навичок у молодших школярів є організація їх комунікативної діяльності. Для здобувачів «спілкування виступає не тільки засобом передачі інформації, а й простором їх соціального навчання, де вони поступово оволодівають вмінням слухати співрозмовника, ставити запитання, висловлювати прохання, аргументувати свою думку, враховувати позицію іншого, домовлятися, співпереживати та конструктивно реагувати на незгоду і заперечення» [2, с. 118]. Для цього педагог має створювати ситуації, у яких діти регулярно включаються у діалогічну, парну, групову та колективну взаємодію. Йдеться про систематичне використання таких форм освітньої роботи, які потребують обміну думками, узгодження дій, колективного пошуку рішення, взаємного пояснення та підтримки. Саме в подібних ситуаціях дитина одержує можливість практично відпрацювати соціально-комунікативні вміння, а не тільки дізнаватися про них теоретично.

Особливу увагу слід приділяти тому, щоб комунікативна діяльність була послідовною й методично продуманою. Якщо спілкування між учнями виникає лише випадково, його розвивальний потенціал суттєво знижується. Натомість, пише С. Расказова, «організована комунікація дає змогу ускладнювати соціальні завдання: від простого обміну репліками й відповідей на запитання до спільного планування роботи, аргументованого відстоювання позиції, обговорення суперечливих питань і колективного прийняття рішень» [7, с. 22]. За таких умов комунікативна діяльність стає не допоміжним компонентом навчання, а самостійним засобом формування соціальної зрілості молодшого школяра.

По-третє, серед педагогічних умов розвитку соціальних навичок у дітей молодшого шкільного віку виділимо використання інтерактивних та ігрових методів навчання, оскільки вони найбільшою мірою відповідають їх віковим особливостям та забезпечують активне включення у процес соціального пізнання й взаємодії. Перевага інтерактивних та ігрових

методів полягає в тому, що вони «переводять дитину з позиції пасивного слухача у позицію активного учасника соціальної ситуації. Під час рольових ігор, інсценізацій, тренінгових вправ, моделювання життєвих епізодів, ситуативних завдань, дидактичних ігор і командних заходів учень не тільки засвоює знання про правила поведінки, а й практично пробує різні моделі соціальної взаємодії» [8, с. 102], що дає змогу їм зрозуміти переживання інших людей, навчитися враховувати соціальний контекст та приймати рішення з урахуванням інтересів партнерів по взаємодії.

По-четверте, важливою педагогічною умовою розвитку соціальних навичок учнів є створення позитивно-психологічного тла навчання, яке охоплює «емоційно сприятливу атмосферу в класі, доброзичливий стиль педагогічної взаємодії, підтримку дитячої ініціативи, відсутність приниження, надмірної критики та емоційного тиску» [3, с. 175]. Вказане створює передумови для відкритого спілкування учнів, вияву довіри, доброзичливості, ініціативності та включення у колективну діяльність. Якщо дитина почувається прийнятною, цінною та емоційно захищеною, вона значно легше вступає у взаємодію з іншими, не боїться висловлювати думки, ставити запитання, просити допомоги, пропонувати власні ідеї. Вказане особливо важливо для дітей молодшого шкільного віку, які мають труднощі у спілкуванні, підвищену тривожність, сором'язливість або негативний попередній досвід міжособистісної взаємодії.

Виокремлені педагогічні умови розвитку соціальних навичок у дітей молодшого шкільного віку узагальнено у таблиці 1.

Таблиця 1. Педагогічні умови розвитку соціальних навичок у дітей молодшого шкільного віку

Педагогічна умова	Змістова характеристика педагогічної умови	Роль у розвитку соціальних навичок
Цілеспрямоване формування уявлень учнів про соціальні норми і правила поведінки	Передбачає систематичне ознайомлення дітей із нормами міжособистісної взаємодії, правилами поведінки в різних соціальних ситуаціях, формування уявлень про морально прийнятні вчинки, а також усвідомлення значення соціальних норм для гармонійного співжиття	Формує у школярів нормативну основу соціальної поведінки, сприяє усвідомленню соціально прийнятних способів взаємодії, забезпечує орієнтацію у різних ситуаціях
Організація систематичної комунікативної діяльності учнів	Спрямована на цілеспрямоване включення дітей у різні форми спілкування (діалог, групова робота, дискусії, обговорення), що забезпечують їх обмін думками, узгодження позицій та розвиток навичок взаєморозуміння	Розвиває комунікативні вміння дітей, формує здатність слухати, висловлювати власну думку, враховувати позицію інших, домовлятися та ефективно взаємодіяти у соціумі
Використання інтерактивних та ігрових методів навчання	Охоплює застосування рольових ігор, тренінгових вправ, моделювання соціальних ситуацій, дидактичних ігор та інтерактивних технологій, що забезпечують активну участь дітей в освітньому процесі	Сприяє засвоєнню учнями соціальних ролей і моделей поведінки, розвитку емпатії, формуванню навичок вирішення конфліктів та адаптації до різних соціальних ситуацій

## ФАКУЛЬТЕТ ПЕДАГОГІКИ І ПСИХОЛОГІЇ

Створення позитивно-психологічного тла навчання	Детермінується забезпеченням емоційно сприятливої атмосфери, підтримкою доброзичливих взаємин, повагою до особистості дитини, створенням належних умов психологічної безпеки та взаємної довіри	Сприяє відкритості учнів у спілкуванні, знижує рівень тривожності, підвищує впевненість у собі, стимулює соціальну активність і готовність до соціальної взаємодії
---	---	--

Отже, розвиток соціальних навичок у дітей молодшого шкільного віку забезпечується сукупністю взаємопов'язаних педагогічних умов, які охоплюють як змістовий, так і організаційно-процесуальний та емоційно-психологічний аспекти освітнього процесу в початковій школі. При цьому цілеспрямоване формування уявлень про соціальні норми і правила поведінки створює нормативну основу їх соціальної компетентності; систематична комунікативна діяльність учнів забезпечує практичне вправлення у взаємодії; використання інтерактивних та ігрових методів навчання активізує соціальне пізнання й емоційне включення дитини в освітній процес; позитивно-психологічне тло навчання створює емоційно сприятливий простір для соціального становлення особистості. Комплексна реалізація цих умов у початковій школі уможливорює ефективний розвиток соціальних навичок учнів, сприяє їх успішній соціалізації.

### ЛІТЕРАТУРА

1. Доміна В. Формування соціальної компетентності молодших школярів у контексті національно-патріотичного виховання. Хмельницький : ХГПА, 2014. 132 с.
2. Драган А. О. Розвиток міжособистісних відносин дітей молодшого шкільного віку. Науковий вісник МНУ ім. В. О. Сухомлинського. 2015. №1 (48). С. 117-120.
3. Канішевська Л. В. Формування толерантності в молодших школярів у позаурочній діяльності : теорія і практика : монографія Київ: Компринт, 2017. 403 с.
4. Матвійчук Л. Психолого-педагогічні умови формування соціальних навичок учнів. Нова пед. думка. 2016. № 4. С. 85-88.
5. Нова українська школа : poradnik для вчителя / за ред. Н. М. Бібік. Київ : Плеяди, 2017. 206 с.
6. Ожубко Г.В. Сутність та структура соціальних навичок. Проблеми сучасної психології : збірник наукових праць КПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г. Костюка НАПН України. 2012. №17. С. 347-356.
7. Расказова О. І. Теорія і практика розвитку соціальності молодших школярів : автореф. дис. ... д-ра пед. наук. Луганськ, 2014. 44 с.
8. Формування просоціальної поведінки учнів в умовах превентивного виховного середовища загальноосвітнього навчального закладу : монографія / за ред. В.І. Кириченко. Тернопіль : Тернограф, 2016. 244 с.

*Козякова Світлана  
Науковий керівник – проф. Кікінежді Оксана*

### **СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ВИНИКНЕННЯ ОСОБИСТІСНОЇ ТРИВОЖНОСТІ У РАНЬОМУ ДОРОСЛОМУ ВІЦІ**

В сучасних умовах особливої суспільної значущості набуває проблема особистісної тривожності у ранньому дорослому віці. Цей етап часто припадає на період навчання в закладі вищої освіти, коли молода людина здобуває фахові знання, формується як майбутній спеціаліст, громадянин, член суспільства та суб'єкт самостійного життєвого вибору. Водночас

соціальна нестабільність, невизначеність майбутнього та потреба адаптації до змін можуть посилювати психоемоційне напруження здобувачів вищої освіти, призводячи в підсумку до особистісної тривожності. Відтак вивчення соціально-психологічних чинників її виникнення у ранньому дорослому віці є важливим для розуміння проблем студентської молоді та створення умов для їх гармонійного розвитку.

Аналіз наукової літератури з проблем особистісної тривожності свідчить, що у працях О. Волошок [1], Н. Гули [2], М. Заушнікової, Ю. Тонкопей, І. Петухової [3], Є. Коць [4], С. Кузікової [5], В. Панка [6], В. Поліщука [7], Т. Пономаренко, Ю. Сидоренко [8], Г. Рудь [6], О. Турчак [9], І. Ясточкіної [10] та ін. тривожність трактується як відносно стійка особистісна риса, що виявляється у схильності сприймати ситуації як загрозові навіть за об'єктивної відсутності небезпеки. Проте соціально-психологічні чинники виникнення особистісної тривожності у ранньому дорослому віці вивчено недостатньо.

Мета статті – обґрунтувати соціально-психологічні чинники виникнення особистісної тривожності у ранньому дорослому віці.

Ранній дорослий вік – важливий етап становлення особистості, упродовж якого молода людина поступово переходить від залежності до самостійності, визначає власні життєві орієнтири, професійні цілі та способи самореалізації. Саме в цей період відбувається активне формування відповідальності за власні рішення, розвиток самосвідомості, переоцінка цінностей і побудова системи нових міжособистісних зв'язків. Водночас навчання в закладі вищої освіти, необхідність професійного самовизначення, завищені соціальні очікування та невизначеність майбутнього можуть створювати на особистість значне психоемоційне навантаження. За таких умов у студентів може виникати особистісна тривожність як реакція на складність адаптації до нових соціальних ролей, суспільних вимог і складних життєвих обставин.

В. Панок, Г. Рудь зазначають, що дорослий вік є важливим етапом особистісного розвитку людини, у межах якого відбувається подальше становлення самосвідомості, формування життєвої позиції та розкриття свого потенціалу. При цьому «дорослість характеризується переходом від залежності до автономності, здатністю самостійно організувати своє життя, визначати цілі та знаходити способи їх досягнення» [5, с. 174]. Водночас цей віковий період пов'язаний із необхідністю розв'язання складних соціальних завдань, зокрема професійного становлення, створення сім'ї, підтримання дружніх і партнерських стосунків, подолання життєвих труднощів, конфліктів і втрат.

Однією з провідних ознак дорослого віку, як доводить С. Кузікова, є зрілість, яка проявляється у здатності до усвідомленого вибору, самоконтролю, відповідальності, емоційної врівноваженості та конструктивної взаємодії з іншими. При цьому «зріла людина здатна не тільки реалізувати власні потреби й цілі, а й враховувати інтереси інших, підтримувати близькі стосунки, приймати допомогу та надавати її» [4, с. 213]. Важливими проявами зрілості

в дорослому віці є готовність особистості до саморозвитку, толерантність, здатність до співпраці, продуктивної праці та любові.

О. Волошок стверджує, що в період навчання в закладі вищої освіти для молодії людини особливої значущості набуває професійне самовизначення. Саме тоді вона починає усвідомлювати, що обрана спеціальність має стати основою майбутньої професійної реалізації, соціального статусу та матеріальної самостійності. Водночас цей процес часто супроводжується сумнівами щодо правильності зробленого вибору, адже студент може поступово помічати невідповідність між власними очікуваннями, реальним змістом навчання та вимогами майбутньої професійної діяльності. Ускладнює ситуацію й те, що вибір спеціальності нерідко здійснюється під впливом батьків, престижності професії або випадкових обставин, а не на основі глибокого розуміння власних здібностей, інтересів і цінностей. Через це в молодії людини може виникати внутрішня невпевненість, пов'язана зі страхом професійної невдачі, низької конкурентоспроможності або неможливості реалізувати себе після завершення навчання. У результаті професійне самовизначення перетворюється на складне переживання, здатне підтримувати високий рівень особистісної тривожності [1].

У ранньому дорослому віці, як доводить Є. Коць, студент поступово переходить до необхідності самостійно ухвалювати рішення, які стосуються навчання, побуту, професійних планів, міжособистісних взаємин і власного майбутнього. Якщо раніше більшість важливих питань могла вирішуватися за участю батьків, учителів або інших дорослих, то під час навчання у закладі вищої освіти молода людина дедалі частіше залишається сам на сам із вибором, наслідки якого здаються значущими та довготривалими. Необхідність планувати час, виконувати навчальні обов'язки, поєднувати академічну діяльність із роботою або особистим життям потребує високого рівня самоорганізації, якого студент може ще не мати повною мірою. Саме таке внутрішнє напруження, пов'язане із необхідністю відповідати за себе та власний життєвий шлях, може посилювати особистісну тривожність [3].

У період навчання у закладі вищої освіти, стверджує В. Поліщук, молода людина часто перебуває в складному соціальному статусі, коли не сприймає себе як повністю залежну від батьків, однак ще не має стабільної професії, постійного доходу та свого місця в суспільстві. При цьому студент одночасно прагне самостійності, суспільного визнання й оцінки власної соціальної значущості, але не завжди має достатні ресурси для їх досягнення. Він намагається налагодити контакти, здобути авторитет серед однолітків і продемонструвати власну компетентність перед викладачами. Якщо перелічені спроби й дії не приносять очікуваного результату, у нього можуть виникати переживання непевності, зниження самооцінки та страху бути непоміченим або неприйнятним [6].

Крім того, за словами І. Ясточкіна, в ранньому дорослому віці особливо інтенсивним стає пошук власної ідентичності, оскільки необхідно не тільки продовжувати навчання, а й поступово визначати власні цінності, життєві цілі, професійні наміри та особистісні орієнтири.

У цей період попередні уявлення про себе можуть виявлятися недостатньо стійкими, адже нове середовище, вимоги навчання, спілкування з різними людьми та перший досвід самостійності змушують молоду людину переосмислювати власні можливості. Часто студент починає сумніватися в тому, чи справді обраний шлях відповідає здібностям, інтересам і внутрішнім потребам, а коливання самооцінки, нестійкість життєвих орієнтирів і страх зробити неправильний вибір можуть викликати відчуття розгубленості й підвищеної тривожності [8].

У студентський період, аналізує Г. Рудь, особливої гостроти можуть набувати міжособистісні труднощі, оскільки вступ до закладу вищої освіти часто супроводжується зміною звичного соціального середовища, розширенням кола спілкування та необхідністю адаптуватися до нової групи. Молода людина може опинитися серед незнайомих людей, з якими потрібно встановлювати контакти, співпрацювати у навчанні, розв'язувати побутові питання або підтримувати щоденне спілкування. Якщо студент має недостатній досвід соціальної взаємодії, підвищену сором'язливість або невпевненість у собі, входження в новий колектив може супроводжуватися страхом бути неприйнятним, неправильно зрозумілим чи відкинутим. Особливо складною є ситуація, коли молода людина не має близьких друзів, з якими могла б відкрито поділитися переживаннями [5].

Суттєво ускладнювати адаптацію молодої людини до нових умов життя, як пише Н. Гула, може низький рівень соціальної підтримки в період навчання у закладі вищої освіти. В цей період студент часто стикається з навчальними, побутовими, фінансовими та емоційними труднощами, які потребують не тільки особистих ресурсів, а й підтримки з боку значущих людей. Якщо поруч немає родини, близьких друзів, розуміючих одногрупників, викладачів, наставників, навіть звичайні труднощі можуть сприйматися як виснажливі. Відсутність емоційної підтримки знижує у нього відчуття психологічної безпеки, послаблює впевненість у власних силах і формує враження, що з проблемами потрібно справлятися самостійно [2]. Через страх бути засудженим, незрозумілим або відкинутим здобувач може уникати звернення по допомогу, що призводить до накопичення внутрішнього напруження й у подальшому – до тривожності.

Соціально-психологічні чинники виникнення особистісної тривожності у ранньому дорослому віці узагальнено у таблиці.

Таблиця. Соціально-психологічні чинники виникнення особистісної тривожності у ранньому дорослому віці

Чинники	Характеристика чинника
Професійне самовизначення	Пов'язане з необхідністю вибору професійного шляху, усвідомленням правильності обраної спеціальності та підготовкою до майбутнього працевлаштування. У студентів може виникати страх професійної невдачі, сумніви щодо власної компетентності та тривога через конкуренцію на ринку праці.
Підвищена відповідальність	Виявляється у потребі самостійно ухвалювати рішення щодо навчання, роботи, побуту, стосунків і власного майбутнього. Недостатній життєвий досвід може спричиняти страх помилки, невпевненість у власних діях та відчуття надмірного навантаження

## ФАКУЛЬТЕТ ПЕДАГОГІКИ І ПСИХОЛОГІЇ

Нестабільність соціального статусу	Характеризується переходом від залежної позиції до поступового набуття самостійності, коли молода людина ще не має стабільної професії, доходу чи чіткого місця в суспільстві. Це може викликати почуття невизначеності, соціальної непевності та потребу доводити власну значущість
Криза ідентичності	Пов'язана з пошуком себе, переосмисленням власних цінностей, цілей, здібностей і життєвого шляху. У цей період студент може сумніватися у правильності обраного фахового напрямку та життєвого шляху, порівнювати власні бажання з очікуваннями оточення та переживати внутрішню нестійкість
Міжособистісні труднощі	Виникають через складність побудови довірливих стосунків з однолітками, партнерами, колегами або викладачами. Конфлікти, страх відторгнення, самотність чи нерозуміння з боку інших можуть посилювати емоційну напругу та формувати непевненість в успішній соціальній взаємодії
Низький рівень соціальної підтримки	Виявляється у відсутності довірливого спілкування, емоційної близькості та відчуття прийняття з боку родини, друзів, одногрупників чи викладачів. Коли студент не має до кого звернутися по допомогу, виникаючі труднощі сприймаються гостріше, а тривожність може набувати особистісного характеру

Отже, визначені соціально-психологічні чинники виникнення особистісної тривожності у ранньому дорослому віці пов'язані з процесами професійного становлення, пошуку власної ідентичності та включення молодої людини в систему соціальних відносин. У період навчання в закладі вищої освіти суб'єкт стикається з необхідністю вибору майбутнього професійного шляху, зростанням відповідальності, фінансовими труднощами, нестабільністю соціального статусу, складнощами у міжособистісних і романтичних стосунках, а також тиском суспільних очікувань. Перелічені проблеми можуть посилювати непевненість, страх помилки, відчуття невизначеності майбутнього та потребу в зовнішньому схваленні, що призводить до особистісної тривожності.

### ЛІТЕРАТУРА

1. Волошок О. В. Особистісні чинники тривожності студентської молоді. Вісник Одеського національного університету. Психологія. 2012. Т. 17, вип. 8. С. 479-484.
2. Гула Н. В. Саморегуляція як чинник подолання негативних психічних станів у студентському віці : дис. ... канд. психол. наук. Київ, 2014. 262 с.
3. Заушнікова М. Ю., Тонкопей Ю. Л., Петухова І. О. Динаміка рівня тривожності здобувачів вищої освіти у прикордонному регіоні в умовах війни. Габітус. 2023. Вип. 45. С. 59-64.
4. Коць Є. М. Особистісні чинники соціальної тривожності студентів. Психологічні перспективи. 2017. Вип. 30. С. 74-86.
5. Кузікова С. Б. Психологічні основи становлення суб'єкта саморозвитку в юнацькому віці : монографія. Суми: МакДен, 2012. 410 с.
6. Панок В.Г., Рудь Г.В. Психологія життєвого шляху особистості. Київ : Ніка-Центр, 2006. 280 с.
7. Поліщук В. М. Вікові кризи в підлітковому і юнацькому віці : базові симптомокомплекси : монографія. Суми : Університетська книга, 2012. 478 с.
8. Пономаренко Т. І., Сидоренко Ю. В. Тривожність і депресія у студентів: виклики для освітнього середовища в умовах війни. Ментальне здоров'я. 2025. № 2. С. 70-78.
9. Турчак О. М. Психологічні особливості вербальних проявів тривожності студентів у ситуаціях емоційної напруги : дис. ... канд. психол. наук. Острог, 2015. 268 с.
10. Ясточкіна І. А. Психологічні чинники виникнення та корекція особистісної тривожності в юнацькому віці : дис. ... канд. психол. наук. Київ, 2011. 254 с.

## ФАКУЛЬТЕТ ФІЛОЛОГІЇ І ЖУРНАЛІСТИКИ

*Галабурда Уляна*  
*Науковий керівник – проф. Лановик Зоряна*

### БАГАТОГРАНІСТЬ ТВОРЧОГО ДОРОБКУ ОЛЕНИ ПЧІЛКИ

Літературна і публіцистична спадщина Олени Пчілки (Ольги Драгоманової-Косач) привертає увагу літературознавців вже не одне десятиліття. Відомі науковці часто головний акцент роблять на ідейно-тематичному змісті творчості авторки та значно менше досліджують багатогранність її творчого доробку. «Олена Пчілка входила в літературу майже одночасно трьома стежками – лірично-поетичною, прозово-епічною й драматургічною. Вона опанувала чималий діапазон жанрів і отримала певний (цілком поважний) письменницький статус» [5, с. 77]. Однак дослідження літературної та наукової спадщини Ольги Петрівни Драгоманової-Косач тривалий час залишалося фрагментарним і було зумовлено цілеспрямованою ідеологічною політикою радянського тоталітарного режиму. Постать Олени Пчілки становила значну загрозу для радянської системи через її безкомпромісну національну позицію. Як активна учасниця українського руху кінця XIX – початку XX століття, вона пропагувала ідею культурної та політичної самодостатності України, що прямо суперечило концепції «єдиного радянського народу».

Уже в період незалежності України з'явилися незаангажовані дослідження доробку Олени Пчілки. Зокрема вагомий внесок у вивчення цієї проблеми зробили Віра Агеєва, Лариса Мірошніченко, Олена Тараненко, Наталія Вішневська, Марія Моклиці та Юрій П'ядика. Вони у своїх працях розкривають малодосліджені аспекти життя і творчості письменниці.

Так, опираючись на наукові розвідки В. Агеєвої, яка досліджувала модерністські аспекти її прози, ми можемо стверджувати, що Олена Пчілка була першою в українській літературі, що почала писати про «нову жінку»: «Фемінізм як проблема культури українськими інтелектуалами в цей час майже не усвідомлювався... Олена Пчілка була однією з тих, хто виводив жінку з приватної сфери у публічну, утверджуючи її як творця національної культури» [1, с. 144].

Дослідженням перекладацької спадщини Олени Пчілки займалася Л. Мірошніченко, яка зазначала, що ця діяльність письменниці була спробою та інструментом європеїзації українців. Розпочавши свою творчу діяльність як перекладачка казок Андерсена, з часом Ольга Драгоманова українізувала тексти вже й В. Гюго та Й. В. Гете.

Про Олену Пчілку-поетесу було також сказано чимало. Як зазначають науковці, «в основному серед поезій письменниці переважають вірші-роздуми, вірші-оповідання, пісенні

поезії, вірші-послання і заклики, поезії-медитації, елегії...» [3, с. 45]. А от з'ясуванням жанрової приналежності драматичних творів Олени Пчілки займалося значно менше вчених. Тим не менш, у творчому доробку письменниці представлені як твори для дорослих («Суджена, не огуджена!» (1881), «Мариша на Водохрещі, або Бродяча почка» (1889), «Світова річ» (1884) та ін.), так і для дітей («Весняний ранок Тарасовий», «Кобзареві діти» (1920), «Дві чарівниці» (1919), «Різдвяна байка» (1919), «Щасливий день Тараса Кравченка» (1920) та ін.). З-поміж жанрових визначень творів переважали драми, комедії та п'єси.

До переліку основних праць Ольги Драгоманової-Косач варто також зарахувати публіцистику, хоча довший час вони залишалися прихованими від громадськості. Через відкритий опір системі, радянська влада маркувала письменницю як «буржуазну націоналістку». Це призвело до фактичної заборони на глибоке дослідження її доробку, який включав ґрунтовні етнографічні розвідки, політичну публіцистику, перекладацьку діяльність, спрямовану на європеїзацію української культури. Саме тому сьогодні дуже важливими є дослідження критичних статей, етнографічних розвідок, фейлетонів та ін., вивчення яких обмежувалося радянською цензурою і досі не отримало належного потрактування. «Саме Олені Пчілці належить низка гостро сатиричних фейлетонів, об'єднаних спільною назвою «Теревені», в яких порушувалися болючі питання життя українців: вибори до Думи, проблема побудови національної школи, переслідування «Просвіти» та інші» [4, с. 58].

Ольга Петрівна Косач-Драгоманова – відома збирачка українського фольклору. Вона була прихильницею вивчення і документування вузького локального колориту усної народної творчості, вважаючи за необхідне ретельно фіксувати й осмислювати усі зібрані зразки з однієї місцевості. «У своїй фундаментальній праці «Українські коляди» (1903 рік) Олена Пчілка ґрунтовно розглядала ключові наукові підходи й формулювала гіпотези щодо одного з найдавніших жанрів народної творчості» [6, с. 111]. І далі: «Окрім колядок, Ольга Косач найбільше зосередила свою діяльність на записах дитячого фольклору: ігри, скоромовки, загадки, небилиці, притчі (приповістки), колискові, вірші на кшталт «волинських придибашок», алегоричні пісеньки, так звані «безконечні казочки», забавлянки, заклички до птахів, звуконаслідування, жартівливі та танцювальні пісеньки. Важлива частина її роботи також полягала у збиранні народних казок, почутих від старожилів Волині. Зокрема, такі популярні казки, як «Рукавичка», «Солом'яний Бичок» та «Про Лисичку сестричку і Вовка», були зібрані й видані саме нею» [6, с. 112]. Письменниця відома також своїми науковими працями у галузях українознавства та етнографії. Вона ґрунтовно досліджувала народний вертеп, хатній розпис та регіональні особливості орнаментів, а особливе місце в її науковій спадщині посідає вивчення дум.

Одним із найбільш ефективних методів знецінення інтелектуального доробку Олени Пчілки стало звуження її творчого та громадсько-політичного профілю. Радянське літературознавство застосувало стратегію, яка вибірково представляла лише поодинокі твори

письменниці, пережно дитячої літератури. Хоча й у цьому напрямку творчості Ольга Драгоманова досягла висот. Саме тому не можемо оминати й педагогічний аспект напрацювань Олени Пчілки, адже власне у дитячій літературі, у методах і працях, а інколи просто листах, у яких було описано педагогічну діяльність, яку вона застосовувала щодо власних дітей, було започатковано українську національну педагогіку. «Фактично це була перша материнська школа, основи якої були закладені О. Пчілкою» [2, с. 278].

Таким чином ми можемо стверджувати, що внаслідок десятиліть ідеологічного впливу та замовчування, значна частина рукописів, епістолярію та публіцистичних статей Олени Пчілки залишалася поза увагою науковців аж до відновлення незалежності України. Сучасне перепрочитання її творчості потребує не лише текстологічного аналізу, а й деконструкції радянських міфів, які десятиліттями викривляли масштаб її особистості.

Тривале ігнорування багатогранного спадку Олени Пчілки було свідомим актом культурної репресії, спрямованим на стирання пам'яті про інтелектуальну еліту, що стояла на засадах української державності. Разом з тим, можемо стверджувати, що таке розмаїття різногалузевого доробку письменниці засвідчує, що українські інтелектуали, попри утиски та репресії, наполегливо прагнули і працювали для ефективного реалізації тогочасних завдань із модернізації та європеїзації українського суспільства.

#### ЛІТЕРАТУРА

1. Агеева В. Жіночий простір: Феміністичний дискурс українського модернізму. Київ: Факт, 2003. 320 с.
2. Блохин Д. Роль Софії Русової і Олени Пчілки у відродженні української національної педагогіки / Леся Українка в діаспорному літературознавстві. Німецько-українські зв'язки. Збірник наукових праць за матеріалами Міжнародної наукової конференції в Мюнхені. Мюнхен-Тернопіль, 2019. С. 271–288.
3. Зайцева А. В. Поетичний світ Олени Пчілки. Література в контексті культури. 2013. Вип. 23(1). С. 43–47.
4. Кучернюк І. Часопис «Рідний Край» в суспільно-політичному та культурному житті України (1905 – 1916 рр.). Київ: НАН, 1916. С. 58–59.
5. Моклиця М. В. Гра автора з читачем як спосіб драматизації жанру фейлетону в творчості Олени Пчілки. Брехтівський часопис (Brecht-Heft): статті, есе, переклади. 2024. № 10. С. 74–84.
6. Стрельбіцька О. О. Фольклористична спадщина Олени Пчілки. International scientific conference. Riga: 2024, С. 110–113.

*Коваль Ангеліна  
Науковий керівник – проф. Лановик Мар'яна*

#### ОБРАЗИ-СИМВОЛИ У ПОВІСТІ ЯСУНАРІ КАВАБАТИ «ТИСЯЧА ЖУРАВЛІВ»

Постановка наукової проблеми. Ясунарі Кавабата – видатний майстер японського слова та перший представник своєї країни, удостоєний Нобелівської премії з літератури (1968). Його проза – це мереживо з м'якого ліризму та невловних нюансів, що завоювало серця читачів по всьому світу своєю глибиною та естетичною довершеністю.

Повість Ясунарі Кавабати «Тисяча журавлів» є глибоко символічним твором, в якому художні образи набувають багатовимірного значення та відображають специфіку японського естетичного світогляду. Особливу роль у структурі твору відіграють образи-символи, що формують ідейно-філософський зміст і допомагають розкрити внутрішній світ персонажів. У сучасному літературознавстві проблема інтерпретації символіки цієї повісті залишається актуальною, оскільки вона пов'язана з осмисленням категорій краси, традиції, пам'яті та морального вибору. Символи (журавлі, чайний посуд, елементи чайної церемонії) постають не лише художніми деталями, а й носіями глибинних культурних смислів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з цієї проблеми. Дослідженню творчості Ясунарі Кавабати присвячено чимало праць як українських, так і зарубіжних літературознавців. У наукових і навчально-методичних розвідках акцентується увага на естетичній концепції письменника, зокрема на принципах японського мистецтва (миябі, дзен), що визначають символічну структуру твору. Вивченням його творчості займалися такі науковці: К. А. Волошко, А. Козлов, С. В. Капранов, Мітіна Л.С., В.І. Щербина. Едвард Сейденстікер – один із найвідоміших дослідників і перекладачів японської літератури. Саме його переклади творів Кавабати («Snow Country», «Thousand Cranes») сприяли світовому визнанню письменника та отриманню Нобелівської премії.

Мета – дослідити систему образів-символів у повісті Ясунарі Кавабати «Тисяча журавлів» та визначити їхню роль у розкритті ідейно-художнього змісту твору.

Завдання дослідження – проаналізувати основні образи-символи повісті;

з'ясувати їхнє символічне значення в контексті японської культури; дослідити функції символів у розкритті характерів персонажів; визначити роль символіки у формуванні провідних ідей твору (краси, гармонії, пам'яті, морального вибору).

Повість Ясунарі Кавабата «Тисяча журавлів» вирізняється глибокою символічністю та витонченістю художніх образів, що відображають специфіку японського світогляду. Центральне місце у творі займає система образів-символів, яка формує його ідейно-філософський зміст і розкриває внутрішні переживання персонажів.

Одним із ключових символів повісті є образ журавлів. «Журавлі відіграють значну роль у культурі й літературі різних народів. Особливе значення ці птахи мають для східних народів, які вірили, що тисяча паперових журавлів може забезпечити людині щасливу долю, здійснення мрії тощо. Саме тому зображення цього священного птаха широко використовують у мистецтві, а також як своєрідний оберіг. Надто цих птахів поцінують в Японії, про що свідчать численні твори, де запозичено образ журавля, наприклад найвідоміший твір «Тисяча журавлів» Ясунарі Кавабата та ін., а також низка творів з японського образотворчого мистецтва» [2, с. 4]. У творі цей образ пов'язаний із дівчиною Юкіко, яка уособлює ідеал краси й моральної чистоти. Візерунок із тисячею журавлів на її хустці набуває символічного значення – це знак надії на гармонійне майбутнє, яке, однак, залишається недосяжним для головного

героя. Таким чином, журавлі постають не лише елементом естетики, а й символом недосяжного ідеалу.

Назва твору теж є символічною. Кожна людина цю назву трактує по своєму, але науковці вважають, що «"Тисяча журавлів" – це символ чистоти та щастя, яких шукає кожна людина, інколи не здогадуючись, що вони зовсім поруч» [5].

Важливу роль у повісті відіграє символіка чайної церемонії, яка є не просто побутовим ритуалом, а складним естетичним і духовним актом. Чайна церемонія у творі постає як засіб поєднання минулого й сучасного, а також як форма передачі культурної пам'яті. Водночас вона виявляє внутрішні суперечності персонажів, їхні моральні вагання та нездатність досягти гармонії. «Сутність чайного обряду – старовинної традиції, доведеної японською естетикою до рівня високого мистецтва, – полягає в тому, щоби дати можливість людині поміркувати над своїм життям, очистити душу від повсякденних турбот і суєти, нагадати про гармонійну єдність людини з природою та іншими людьми. Як неодноразово підкреслював сам Кавабата, його метою був не докладний опис чайної церемонії, а застереження від вульгаризації її сучасністю» [5].

Особливе місце у творі займає предметна символіка, зокрема образи чайного посуду. «Слід зазначити, що на сторінках повісті самий чайний посуд і взагалі вся кераміка – вази, чашки і чайники – живуть немовби власним особливим життям, що пов'язане з минулим. Старовинні речі, яким по кількості років, відтіняють швидкоплинність людського існування, втілюють віковичну мудрість, нагадують про неминущі цінності» [5]. Кожен предмет має власну історію, пов'язану з попередніми поколіннями, що надає йому символічного значення. Наприклад, чашка, яка належала пані Оота, стає символом пам'яті, провини та емоційного зв'язку. Вона ніби зберігає в собі сліди минулого, впливаючи на сучасне життя персонажів. Таким чином, речі у творі виявляються своєрідними носіями пам'яті та емоцій.

Науковці дійшли висновку, що «Кавабата через "сумну приналежність речей" передає своє ставлення до героїв: симпатії і співчуття, милосердя і ніжність, гіркоту і біль. Розкривати внутрішній світ героїв, робити їх живими й близькими для читачів людьми допомагають письменникові також і суто японська споглядальність, тонке розуміння природи та її впливу на душу людини» [5].

Не менш важливою є символіка жіночих постатей. Образ кожної жінки у творі уособлює певний аспект естетики та моральності: Юкіко – чистоту й гармонію, пані Оота – трагічну пристрасть і провину, Фуміко – спробу звільнення від тягаря минулого. Через ці образи автор розкриває складність людських почуттів і неможливість повного звільнення від спадку попередніх поколінь. Жіночі персонажі стають носіями емоційної та духовної напруги.

Важливе місце у повісті займає природа, яка теж є своєрідним образом-символом. «У зображенні Кавабата природа прекрасна й велична, через показ змін у ній автор відтворює

порухи людської душі, тому майже всі твори письменника багатопланові, вони мають прихований підтекст. У повісті "Тисяча журавлів" природа немовби співчуває героям» [5].

У повісті простежується тісний взаємозв'язок між символами та композицією. Образи журавлів, чайної церемонії та предметів побуту переплітаються між собою, створюючи єдину художню систему. Вони не лише доповнюють один одного, а й поглиблюють зміст твору, розкриваючи його основні теми – красу, гармонію, пам'ять і моральний вибір.

Висновки. Отже, система образів-символів у повісті «Тисяча журавлів» є ключовим засобом розкриття авторського задуму. Через символіку цього твору письменник передає глибокі філософські ідеї та створює багатшаровий художній світ, в якому поєднуються традиція і сучасність, краса і трагізм людського існування.

### ЛІТЕРАТУРА

1. Білобоодська К. О., Концепти-орнітоніми як репрезенти української ментальності у творах Б. Антоненка-Давидовича. URL: <https://dspace.luguniv.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/12377/4.%20Bilobrovska.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (Дата звернення: 22.03.2026)
2. Волошко К. А. Відображення традиційних рис японського національного характеру у творчості Ясунарі Кавабата. 14 с. URL: <http://www.sci-notes.mgu.od.ua/archive/v22-2/77.pdf> (Дата звернення: 22.03.2026)
3. Кавабата Ясунарі. Зарубіжні письменники : енциклопедичний довідник : у 2 т. за ред. Н. Михальської та Б. Щавурського; Тернопіль: Навчальна книга Богдан, 2005. Т. 1, 696 с.
4. Кавабата Ясунарі. Тисяча журавлів. Київ : Основи, 2026. 192 с.
5. Повість Ясунарі Кавабата «Тисяча журавлів». URL: [https://urok.osvita.ua/materials/in\\_lit/3414/?utm\\_source=chatgpt.com](https://urok.osvita.ua/materials/in_lit/3414/?utm_source=chatgpt.com) (Дата звернення: 22.03.2026)
6. Ясунарі Кавабата. URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%B0%D0%B2%D0%B0%D0%B1%D0%B0%D1%82%D0%B0\\_%D0%AF%D1%81%D1%83%D0%BD%D0%B0%D1%80%D1%96](https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%B0%D0%B2%D0%B0%D0%B1%D0%B0%D1%82%D0%B0_%D0%AF%D1%81%D1%83%D0%BD%D0%B0%D1%80%D1%96) (Дата звернення: 22.03.2026)

*Терещук Ірина*

*Науковий керівник – проф. Лановик Мар'яна*

### ІСТОРИЧНА ОСНОВА ПОВІСТІ ЮРІЯ КОСАЧА «РУБІКОН ХМЕЛЬНИЦЬКОГО»

Історичні твори завжди займали вагоме місце у світовому літературному процесі. На відміну від інших літературних жанрів, твори з історичною основою складають той пласт літератури, який з одного боку є дискусійним, а з іншого – актуальним, незважаючи на епоху та час. Популярність зумовлена синтезом історії та художності, що посилює інтерес до них не лише літературознавців, але й істориків, а також філософів. Вагоме місце у вивченні особливостей історичної прози займає проблема співвідношення історичної правди та художньої вигадки автора.

Творчість Юрія Косача є яскравим прикладом зображення проблеми взаємодії реальної історичної події та художнього вимислу письменника. До вивчення цього питання зверталися такі дослідники: В. Василенко («Повість «Рубікон Хмельницького» і роман «День гніву» Юрія

Косача: Жанрові трансформації і стильова полівалентність»), Г. Юрчак («Жанрово-стильова своєрідність романістики Юрія Косача»), І. Сквирська («Система ідейно-художніх доміант у творчості Юрія Косача») та інші. Особливої уваги в цьому напрямі заслуговує праця С. Романова «Юрій Косач між минулим і сучасним. Історична проза письменника 1930-х років», де докладно проаналізовано особливості історичної прози Юрія Косача.

Метою статті є осмислення проблеми співвідношення правди і вигадки у творчості Ю. Косача на матеріалі його повісті «Рубікон Хмельницького».

Художня спадщина Юрія Косача – багатогранна, проте малодосліджена. Проблема співвідношення історичної правди, авторської вигадки, а також вектора радянської фальсифікації української історії у творчості Юрія Косача створюють широке поле для аналізу історизму його творчості. Складнощі полягають у тому, що твори письменника були недоступні для читачів через заборону публікацій радянською владою. Тому завдання сучасних літературознавців – по новому вивчати його твори, особливо ті, які написані на основі історичних подій минулого.

Як зауважував В. Василенко, інтерес до історичного епосу був виявом власних художньо-естетичних пошуків автора, його світоглядної еволюції й інтелектуального самопозиціонування [1, с. 36]. Однією з ключових тем, яка вирізняється в літературній спадщині Ю. Косача, є зображення епохи козацтва. Маючи можливість вільно писати і друкуватися за кордоном, Ю. Косач висвітлює історію становлення політичного діяча Богдана Хмельницького як гетьмана і полководця українських козаків. Зокрема, ця тема постає ключовою в його повісті «Рубікон Хмельницького».

Твір є умовним продовженням незавершеної повісті «Затяг під Дюнкерк» (1936). За словами автора, видавництво «Затягу...» в паризькому «Українському слові» було недовгим, а через деякий час повість загубилася по дорозі до Львова.

«Рубікон Хмельницького» написаний у проміжку між 1941-1943 роками, вперше опублікований у Кракові 1943 року. У повісті події розгортаються в місті Данціг, де прибувають війська різних народів, що брали участь у Тридцятилітній війні, зокрема козаки під проводом полководця Богдана-Зиновія Хмельницького. За основу автор не дарма бере маловідому подію, адже основним завданням вбачає не стільки розважити читача історичним романом, скільки «реконструювати добу і викликати її людей згідно з документами, що промовляють завжди яскравіше, ніж усяка уява, або, згідно з законами імовірності» [2, с. 4].

У процесі аналізу простежуємо, як Юрій Косач відходить від звичного історизму, вводячи у світовий літературний процес маловідомі історичні постаті та події. Час і простір обмежені кількома днями грудня 1646 року та єдиним місцем – Данцігом, котрий постає реальним європейським містом XVII ст. Персонажі представлені реальними історичними особами, що підтверджується відповідними документами, листами, звітами. Автор реконструює добу за допомогою розлогіх описів географічного розташування та архітектури

міста, способу життя його мешканців, їхньої діяльності тощо. Не можна не відзначити, притаманний лише Юрію Косачу стиль письма, який характеризується використанням історизмів та архаїзмів з відтворенням тогочасної мовної картини світу.

Така новизна у поєднанні з тематикою повісті стає центром суперечок критиків. Деякі дослідники ставлять під сумнів достовірність зображуваної історичної події, яку описує письменник, аргументуючи свою позицію недостатньою кількістю фактів. З іншого боку, Юрій Косач – особливий випадок, адже на відмінну від інших письменників, у «Слові автора», розповідає передісторію написання повісті. У ній він дає чіткий перелік проаналізованої літератури, яку використовував, як джерела інформації. Досліджуючи творчість письменника І. Сквирська наголошувала, що Р. Радішевський і Г. Семенюк зазначали: «Працюючи над своїми історичними оповіданнями чи ширшими епічними полотнами, Косач висиджував у зарубіжних архівах і бібліотеках, радився з українськими істориками, прискіпливо вивчаючи недоступні для більшості «материкових» українських авторів матеріали...» [4, с. 91]. Тому історична тематика його творів суттєво відрізнялася від тогочасної української історичної прози.

Серед документів, Юрій Косач основну увагу приділяє праці В. Липинського «З дій України», дослідження І. Борщака, які були «в недоступних усім закордонних архівах та книгозбірнях» [2, с. 4]. Окрім цього автор зазначає про аналіз інших історичних писань: мемуарів маршалів і генералів, «що під їх командуванням служив Хмельницький – Конде, Сіро, Тюррен, Гассіон...» [2, с. 4]; спогади дипломатів та листування з політичними діячами «П. Нуфе, марш. де Гебріяна, П. Шанюта, К. де Мем-Аво, це були листування визначних сучасників – курфюрста Фридриха Вільшельма, кард. Мазарена, графа де Бержі, канцл. Оксенштієрні...» [2, с. 4]; звіти й записки сучасників «подорожніх агентів, письменників, учених, філософів, прерізних військових і цивільних осіб, як напр. П. Шеваліє, марш. д'Омон, Л. Лябурера, Дубле д'Онфлера, Олександра Ахіллеса...» [2, с. 4] тощо. Важливо, що вказані постаті були реальними особами, які в такий чи такий спосіб, були пов'язані з діяльністю Б. Хмельницького.

Звичайно, поза увагою не можна залишити художній вимисел автора, який присутній у будь-якому творі. Юрій Косач вказував, що хотів передати атмосферу епохи, переживання і внутрішню боротьбу персонажів крізь призму власного розуміння, яке може дозволити собі кожен письменник. Автор не заперечує використання романтичних прийомів у творі, інтуїтивний підхід, а також впливу власного естетичного бачення на створення персонажів. Саме у цьому полягає складність поєднання реальних історичних фактів та того, як вони переходять в художню площину.

Підсумовуючи викладене, зазначаємо, що проблема співвідношення історичної правди та художньої вигадки займає вагоме місце в сучасному літературному процесі. Творчість Юрія Косача, як один із кращих зразків відображення цього питання, пропонує нове розуміння історичного твору. У повісті «Рубікон Хмельницького» автор свідомо вказує на джерела

інформації, якими він послуговувався. Саме такий підхід дає змогу дослідникам більш детально вивчати особливості зображення історичної епохи та персоналій, а також зіставляти реальні факти та художній вимисел.

Спираючись на маловідомі події та факти, автор реконструює добу зародження гетьмана-провідника Богдана Хмельницького. Створюючи колоритне тло з використанням описів архітектури та характеристикою персонажів, письменник формує широке проблемне поле для осмислення співвідношення історичної достовірності та художнього домислу.

#### ЛІТЕРАТУРА

1. Василенко. В. Повість «Рубікон Хмельницького» і роман «День гніву» Юрія Косача: жанрові трансформації і стильова полівалентність. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика. Київ, 2025. № 2 (38). С. 36-44.
2. Косач Ю. Рубікон Хмельницького. Львів: «Червона калина», 1992. 216 с.
3. Романов С. М. Історична проза Юрія Косача 30-х – початку 40-х років ХХ століття: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ, 2008. 211 с.
4. Сквирська І. В. Система ідейно-художніх домінант у творчості Юрія Косача: дис. ... канд. філол. наук: 10.01.01. Київ, 2011. 171 с.
5. Юрчак Г. Жанрово-стильова своєрідність романістики Юрія Косача: автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01 /ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені В. Стефаніка». Івано-Франківськ, 2018. 20 с.

*Чура Катерина*

*Науковий керівник – доц. Бородіца Світлана*

#### **«КЛЯРНЕТИЗМ» П. ТИЧИНИ У ТРАКТУВАННІ В. БАРКИ**

Постать П. Тичини в українському літературознавстві тривалий час розглядалась крізь призму вузько-естетичних підходів. Проте праця В. Барки «Хліборобський орфей, або Клярнетизм», написана в еміграції, пропонує інший – релігійно-філософський, екзистенційний погляд. Для В. Барки Тичина – не просто модерніст, а «Орфей», який осмислив прадавню гармонію українського хліборобського космосу. Відтак актуальність теми зумовлена необхідністю перепрочитання поетичної спадщини Тичини, де «клярнетизм», услід за В. Баркою, трактуємо як духовний феномен.

Мета статті – окреслити поняття «клярнетизму» П. Тичини у критичній рецепції В. Барки.

У збірках «Сонячні кларнети», «Замість сонетів і октав», у деяких поезіях збірки «Плуг», а також у перших фрагментах поеми «Сковорода» П. Тичини простежуємо поетичний синтез [1, с. 7], заґрунтований в український фольклор, древню пісню, «білу хату» [1, с. 8]. Автор його майстерно реалізував через взаємодію духовної і тілесної площин, вишукану інтонаційну риму, звуконаслідування, строфічне майстрування, гармонію мови, тому в його поетичних текстах «злагода панує скрізь, навіть над крайнім драматизмом видив і дискордністю їх порядків» [1, с. 8].

Розуміємо, що поняття «клярнетизму» досить умовне. Кульмінаційний період «клярнетизму» припадає на п'ятирічний період відродження української держави. Це – період літературної творчості «раннього Тичини» (1917-1922), який створив неперевершені «Сонячні кларнети» «для виразу життєвої віри, що могла захопити душі на високих рівнях культурного багатства і звідти розійтися кругами моря по всій нації, освітлюючи нові підвалини» [1, с. 32]. Виняткове значення першої поетичної збірки молодого автора відзначив В. Барка в есеї «Хліборобський Орбей, або Клярнетизм», де наголосив: поетика П. Тичина стоїть над тодішньою «модерністю», оскільки вона ввібрала в себе риси неоімпресіонізму, коли метафори набули «свіжих барв і трішки таємности, як пахощі м'яти і вогники лямадок» [1, с. 12]. Однак поряд із неоімпресіонізмом виокремлюється внутрішня ритміка, характерна для символізму [1, с. 12]. В. Барка зазначав, що «клярнетизм» є модерним спадкоємцем кобзарства, бо саме його музична формація українського духу підготувала ґрунт для П. Тичини [1, с. 12]. Поет-дебютант не просто пише поезію, він створює «космос, осяяний вірою, і цілком перетворило його явища в свій скарб» [1, с. 12].

В. Барка ввів важливу характеристику поетики – звернення до «чистоти і гармонійності світла» [1, с. 12]. Навіть після важких громадянських тем автор повертався до божественного первня – релігійного світорозуміння. Його метафорика – це «улюблене пояснення» світу через світло, коли акцент на первинній простоті зображення Бога, що робить поезію величною. Поетика П. Тичини – це «поезія поезії», успадкована від старовинних пісень та обрядів слов'янської міфології, підкорених християнству, які породили унікальні строфи, до яких після П. Тичини ніхто не досягнув [1, с. 13].

Особливу увагу автор есею приділяв майстерності П. Тичини поєднувати «несказану ніжність почуттів» із трагізмом революційної доби, де пісенна мова стає захистом «заповідної святині [...] Беріг справжній образ народного серця, серед апокаліптичних обставин» [1, с. 13]. Поет фіксував моторошний жах, тому замість музики у нього з'являється «пустельна мовчазність колоскового степу» [1, с. 13]. Це дозволило В. Барці порівняти мову П. Тичини зі старовинними іконами: як в іконі простір звільняється від неістотної предметності, так і в мові П. Тичини простежував «піднесеність, ідеальну реалістичність рисунків і ритміку не описову, а виспівану, в символічному осяєнні, з чистими тонами площинок» [1, с. 18]. «Клярнетизм» П. Тичини базується на зворотах з мовними новотворами, як в імпресіонізмі, де образи проходять через поезію як музичні пуанти, а почуття виходять за межі звичного і сягають «вияву молодого почуття, що приріднює собі природу, одухотворюючи її» [1, с. 18]. Поетичний рядок «Я бреню, як струни / хмар, озер та вітру» В. Барка трактував як «тропаїчний вислів», що належить виключно П. Тичині – це пісенна екзальтація, яка перетворює слово на чистий звук [1, с. 18].

Лірика раннього П. Тичини позбавлена реалістичної логіки. Замість неї з'явилися нові форми – «казково імажинативні». Так, поет «висимволізовує» серце, наповнюючи природу

змістом духовного життя, «знаходячи поетичні правди – більші, ніж є в реалізмі зримости [1, с. 19]. Таким чином, можемо говорити про кордоцентризм «Сонячних кларнетів» як вершинних у творчості П. Тичини та української літератури ХХ століття.

В. Барка акцентував два фундаментальні рівні «клярнетизму» раннього П. Тичини: «поезію звуків» та «поезію поезії». Він стверджував, що в «поезії звуків» митець здійснив справжню реформу, знайшовши закономірності для музичних форм розповіді. Строфи змінюються і повторюються послідовно, як рефрени у симфонії, коли «через конструкцію і звучання цілого твору виявляються також ритми самих форм» [1, с. 36]. Як приклад – вірш «Закучерявилися хмари», де кожне слово працює на співзвуччя і красу повторів. Неможливо не погодитися із В. Баркою, що П. Тичина «приніс новизну модерности в споконвічну «поезію звуків»; природно прозвучали новотвори, врастаючи, як стеблинки на вишиванках, – в її склад. Серед цінностей, що вона дістала, «є світло від почуття замилюваности і любови до життя всього Божого світу-твору: від почуття, з яким здійсниться правда лірики» [1, с. 38].

«Поезія поезії» постає тоді, коли форма зливається зі змістом, як людські душа і тіло. Це – своєрідний духовний стан, що виникає, коли «золота мелодія» П. Тичини торкається вічності [1, с. 38]. І тут важливий «музичний розвиток» образу, як, наприклад, за В. Баркою, «кучерявий дзвін» або «вогняними нитками сточують». Таке оригінальне змішування метафор, ніби фарб на палітрі, творить глибину, якої немає в жодного іншого поета того часу [1, с. 19]. Дослідник підкреслював, що попри складність візій, мова П. Тичини залишається природною – народною мовою.

В. Барка вибудовував цілісну генеологію «клярнетизму», доводячи, що феномен П. Тичини є результатом перетину глибоких національних традицій та європейського модернізму. Поет творчо акумулював здобутки своїх попередників, успадкувавши національне почуття, передусім інтелігентну дикцію та метричні хвилі О. Олеся, поглибивши його стиль філософським змістом; так зване «переустаткування вірша» від М. Філянського, освітлення його меланхолійною мелодійністю [1, с. 22]; грайливу строфічну візерунковість Г. Чупринки як «одного із перших міністрелів політичної доби» [1, с. 22]. Саме ці українські поети, за В. Баркою, сприяли визріванню «клярнетизму» П. Тичини. Звідси поява «Сонячних кларнетів» «мала підготовлене підсоння». Окрім названих, П. Тичина черпав натхнення від українських класиків –Г. Сковороди, Т. Шевченка, а «Intermezzo» М. Коцюбинського відкрило молодому поетові нове бачення світу – шлях до поєднання класичного і модерного.

На думку В. Барки, для П. Тичини Г.Сковорода став джерелом внутрішньої (символічної) сфери. У такий спосіб він зміг повернутися до первинних джерел української поетичної традиції. Г.Сковорода навчив П.Тичину чистоті і просвітленості, здатності протистояти злобі світу через «молитовне споглядання невичірного Сонця» [1, с. 57]. Трактати українського філософа з їхніми потужними римами та пророчими візіями стали основою для «Сонячних кларнетів». В. Барка стверджував: «Без джерел, відкритих в “Саду Магістерський науковий вісник. – № 46

божественних пісень”, не було б найкращої світляної течії в “Сонячних кларнетах”» [1, с. 57]. Сквородинська духовна боротьба за щирість та правду втілилася у Тичиновій здатності бачити божественне у природі.

Т. Шевченко для П. Тичини, за В. Баркою, є джерелом національних ліро-епіки та музичного ладу. Митець через поезію Кобзаря ввів у «клярнетизм» дух крилатого коня – вільну просодію, яка не знала вуздечки жодної штучної умовності. Дослідник зазначав, що у Шевченкового «Кобзаря» П. Тичина запозичив крилатість і дужий дзвонний ритм. Тому В. Барка виводив «Думу про трьох Вітрів» П. Тичини з шевченківських традицій. Він укорінив «перемогу народно-селянську, переводячи розповідь до апофеозу правди і братерськості, в мирній праці, після хуртовин» [1, с. 57].

Рання творчість П. Тичини була гаслом волі, наснаженим почуттям перемоги над московським мороком, що нависав у повітрі. Із «Сонячними кларнетами» українська мова вийшла з тіні московської, постала багатшою та милозвучнішою. В. Барка відверто говорив про московську мову, що в порівнянні з чарівною мовою «Сонячних кларнетів» «виглядає обтяженою і стиснутою, черствуватою і зглушеною. Вона в найвищих верхів'ях своїх ... не з'явила того орфеїчного чуда, що в Тичини здобуто для поруганої і кинutoї під ноги імперцями – мови української» [1, с. 32].

Висновки. Не тільки в літературознавчій, а насамперед філософській концепції В. Барки «клярнетизм» постає як форма метафізичного опору тоталітарному гніту та пануючому матеріалізму. Він був спротивом світлозвука залізного галасу, живої народної віри – мертвій механічній схемі. Призначення «клярнетизму» полягало у збереженні софійності українського світу, а його поразка у творчості пізнього П. Тичини стала для В. Барки символом національної духовної катастрофи – убивства людяності, що спричинило «розпад і поразку на довгий історичний період» [1, с. 87].

Таким чином, «клярнетизм» П. Тичини у трактуванні В. Барки є символом нескореної духовності. Подальший злам поета і перехід до соцреалізму автор есею «Хліборобський Орфей, або Клярнетизм» трактував як національну катастрофу, що призвело до дисгармонії, а отже, втрати особистісної та національної ідентичності. Попри це, рання творчість П. Тичини залишається «невечірнім сонцем» [1, с. 57] української літератури.

## ЛІТЕРАТУРА

1. Барка В. Хліборобський Орфей, або Клярнетизм. Мюнхен: Нью-Йорк, 1961. 87 с.
2. Барка В. Відхід Тичини Українське слово: хрестоматія української літератури та літературної критики ХХ ст.: у 4 т. Київ: Рось, 1994. Т. 1. 702 с.

**НОВАТОРСТВО ІВАНА БАГРЯНОГО В ЖАНРІ РОМАНУ**

Іван Багряний, письменник та громадський діяч, залишив помітний слід в українській літературі, а також у політичному житті України. Вірний ідеям національної свободи та людської гідності, він висловлював свої переконання у художніх творах і через активну участь у суспільно-політичних процесах доби. Безперечно, і творча, і громадська діяльність суттєво вплинули на утвердження образу України на міжнародній арені у 1945-1963 роках. [6, с. 320] Він – той письменник, чия публіцистична та художня спадщина стала доступною українському читачеві лише у 1990-х роках, уже після проголошення незалежності України. Іван Багряний упевнено ввійшов в українську літературу ХХ століття як митець-реформатор, що зумів поєднати динаміку пригодницького роману з глибоким національним болем та екзистенційними мотивами. Його творчість – це передусім заперечення образу українця-жертви й усталення українця-переможця, який кидає виклик тоталітарній системі та виборює законне право на життя. Тому й відомий вислів автора: «Ми є. Були. І будемо ми! Й Вітчизна наша з нами» – став маніфестом незламності української нації.

Мета статті – окреслити новаторство Івана Багряного в жанрі роману, визначити особливості його індивідуального стилю.

Літературознавча рецепція романної творчості Івана Багряного налічує вже понад пів століття й постійно поповнюється новими науковими працями. Уже сама поява його романів «Сад Гетсиманський» (1950), «Людина біжить над прірвою» (1964) викликала значний резонанс, що спонукало українських учених і критиків відреагувати численними рецензіями, схвальними відгуками, але й неоднозначними оцінками. Публікація романів Івана Багряного в Україні спричинила зацікавленість читачів та призвела до наукового осмислення його доробку такими вченими, як: Максим Балаклицький, Юрій Ковалів, Надія Колошук, Ігор Михайлин, Людмила Михида, Михайло Сподарець, Ірина Романова, Микола Ткачук, і це, звичайно, не повний перелік учених, які вивчають багатогранний доробок митця. Загалом літературознавчі дослідження творчої спадщини Івана Багряного поділяють на два етапи: перший – діаспорний, коли значна увага приділялася сюжетно-композиційним особливостям і соціально-політичним аспектам його прози, а не естетичним; другий – вітчизняний, що розпочався вже в незалежній Україні. Олесь Шевченко вважає, що Іван Багряний «не наслідував жодного з існуючих літературних напрямків – класицизму, романтизму, натуралізму чи іншого -ізму, він творив свій стиль, свій власний жанр, це просто можна назвати «багрянiзм» [7, с. 256-257]. Справді, Іван Багряний творив самобутній стиль письма, у якому поєдналися різні художні напрями. Його твори характеризуються багатоплощинністю, наявністю «світів у світах», органічним синтезом релігійної та світської тематик, а також внутрішньою трагічною напруженістю. Такий «багрянiзм» яскраво простежуємо в одному із знакових текстів – «Сад Гетсиманський». Так,

діаспорний письменник Віталій Бендер, активний член Української революційно-демократичної партії (УРДП), очільником якої був Іван Багряний, підкреслював, що цей роман «...сильніший від “Тигроловів” і від “Буйного вітру”, в яких Багряний-письменник часом є осилений Багряним-політиком» [4].

Головною темою романів відомого автора, на думку Михайла Сподарця, є доля України та її народу: змальовуючи тоталітарну дійсність, Іван Багряний часто використовував чорний гумор та сатиру як засоби викриття тоталітарної системи [5]. У романі «Сад Гетсиманський» він відверто й сміливо відтворив трагічні події арештів і знищення українців у в'язницях у період «єжовщини», які пережив особисто. В'язні – це високоосвічені українці, культурні люди, справжня інтелігенція, котра зовсім не вписується в ту абсурдну реальність, у якій вони опинилися. Ірина Романова акцентує на «багрянівській» моделі персонажа – самодостатнього, сміливого, розумного, але зайвого в тогочасній політичній системі. Відтак він відчуває соціальну відчуженість та екзистенціальну самотність, поглиблюючи дисгармонійне сприйняття абсурдного світу. Вважаємо, що Іван Багряний одним із перших в українській літературі відкрито і правдиво зобразив жорстокі реалії страшних радянських репресій, зокрема, арешти, допити та катівні НКВД. Важливою жанровою ознакою тут є глибокий психологізм, адже письменник досліджував внутрішній стан людини в екстремальних умовах, показував її страх, біль, але водночас незламність і здатність зберігати гідність. Образ головного персонажа Андрія Чумака демонструє новий тип українця – духовно сильної, морально стійкої особистості, здатної протистояти тоталітарній системі, відкинути пасивність, побороти тривогу й хвилювання. Це дозволяє говорити про те, що це не просто соціально-психологічний роман, а філософське осмислення протистояння особистості й радянської репресивної машини.

У романі «Сад Гетсиманський» поєднуються ознаки кількох жанрів. Психологічність виявляється передусім у всебічному зображенні внутрішнього світу Андрія Чумака. Автор детально передав його думки, переживання, страхи й сумніви під час перебування у в'язниці. Читач пильно стежить за подієвим рядом, але й за тим, як головний персонаж осмислює кожну ситуацію, бореться із зовнішнім та внутрішнім тиском і зберігає моральну стійкість: «Андрій зітхає глибоко й шепоче сам до себе: “Не може, ні, не може бути!” Він одривається від ґрат і ходить по темній камері, не звертаючи уваги ані на те, що камера, всупереч тюремним законам, зовсім не освітлена, ані на тяжке, насичене духом людського поту, цвіллю й смородом блощичь повітря. Він не бачить тієї камери, він не уявляє, яка вона, ця тюрма в його рідному місті, він лише відчуває, що камера порожня, що він тут сам» [1, с. 19-20]. Персонаж настільки занурений у свої думки й переживання, що навіть не сприймає навколишній простір, тут показано не просто фізичну ізоляцію, а глибоку психологічну самотність.

Пригодницькі елементи майстерно реалізовані в напруженому сюжеті, де присутня постійна небезпека, швидка зміна ситуацій: арешти, етапи слідства, зустрічі з різними в'язнями.

Документальність присутня в правдивому відтворенні реалій радянської каральної системи: детально описані умови утримання в тюрмах: «...юшка – крім води й манюньких та малочисельних шматочків кислої капусти, більш нічого не мала, але зате її було багато, аж по цілому літрові, – в'язні відчували страшну задуху і брак повітря в камері. Люди страшенно потіли. Ніякої циркуляції повітря. Розпечений сонцем залізний щиток затуляв і без того маленьке, густо загразоване вікно, а їх було в камері двадцять четверо. Голі тіла, вкриті рясно противними болячками, виповнювали камеру густо, як і перше, і перенасичували повітря випарами поту. Асфальтова підлога не вбирала вологи й все більше мокріла. ...А піт все тік і тік» [1, с. 345].

Іван Багряний філігранно застосовував біблійну алегорію. Якщо Гетсиманський сад для Христа був місцем вибору та самотності, то для Андрія Чумака ним стає в'язниця НКВД. Він як носій християнської ідеї всепрощення не озлоблюється, не намагається помститися, як-от начальнику Копаєву, а, навпаки, прагне зрозуміти його.

У філософському романі «Людина біжить над прірвою» ключовою постає проблема вибору, що визначає спосіб буття персонажів. Вона спонукає головного персонажа – Максима Колота до глибоких роздумів про наслідки як власних, так і чужих рішень. Людське існування тут часто зумовлюється не особистим вибором, а нав'язаними ззовні установками, зазвичай штучними, покликаними сформувати образ радянської людини. Максим Колот втілює найкращі риси сильного, вольового українця, здатного до самопожертви. Водночас сам автор у зверненні до читача наголошував: Максим – не виняткова особистість, а також не герой у традиційному розумінні. Письменник провів свого персонажа крізь справжнє пекло терору: інколи він постає виснаженим і зневіреним, а інколи – сповненим віри у власні сили й переконання, що зможе здолати зло. Дмитро Дем'яненко і Лариса Йолкіна безрадісно зазначають: «Принципова життєва позиція робить Максима в абсурдному світі людиною без майбутнього, яка не має жодного шансу вижити» [3, с. 106]. Вже на початку роману читач розуміє, що характер Максима сформований, у кожному наступному епізоді він тільки зміцнюється, ідеалізується. Ефект постійного руху, шалено небезпечного «бігу над прірвою» підсилює відчуття небезпеки, що, у свою чергу, динамізує нарацію в романі.

Висновки. Романна творчість Івана Багряного є унікальною в українській літературі ХХ століття, оскільки новаторськи поєднала нарративну майстерність, глибокий психологізм і чітку громадянську позицію. Його твори відображають трагічний досвід України в тоталітарну епоху, утверджуючи ідею незламності людського духу, здатність особистості зберігати гідність навіть у нелюдських умовах. Письменник сформував новий тип українця – сильного, активного, відповідального за власний вибір і майбутнє. Романи «Сад Гетсиманський» і «Людина біжить над прірвою» демонструють оригінальний авторський стиль, що синтезував ознаки модернізму, реалізму, публіцистичності, а з іншого боку, – засвідчують жанровий синкретизм (соціально-психологічний, пригодницький, документальний, філософський, Магістерський науковий вісник. – № 46

доцентровий роман). Саме це і визначає особливе місце романів Івана Багряного в українській прозі доби.

#### ЛІТЕРАТУРА

1. Багряний І. Сад Гетсиманський. Харків. Фоліо, 2016. 572 с.
2. Багряний І. Людина біжить над прірвою. Іван Багряний. Вибрані твори: у двох томах. Т.2. Київ: Юніверс, 2006. 704 с
3. Дем'яненко Д., Йолкіна Л. Специфіка моделювання мотиву втечі в романі Івана Багряного «Людина біжить над прірвою». Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Філологічні науки (літературознавство). 2016. №2. С. 106-109.
4. Луцій С. Романи Івана Багряного «Тигролови» та «Сад Гетсиманський»: за архівними матеріалами Юрія Лавріненка. Слово і час. 2006. №10. С. 21-31.
5. Сподарець М. Я визначив собі шлях українського письменника. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Філологія». 2006. Вип. 48. №742. С. 3-13.
6. Українська діаспора: літературні постаті, твори, біобібліографічні відомості. Донецьк: Східний видавничий дім, 2012. 516 с.
7. Шевченко О. Іван Багряний. Сильветка в мініатюрі. Київ: Смолоскип, 2013. Т. 1. 635 с.

*Зеленська Інна*

*Науковий керівник – викл. Любінецька Марія*

#### ЖАНРОВИЙ СИНТЕЗ У ТВОРЧОСТІ ІЛЛАРІОНА ПАВЛЮКА

Вступ. Сучасна українська література все частіше виходить за рамки традиційних жанрів, створюючи, таким чином, гібридні форми, які поєднують у собі елементи трилера, детективу, фентезі, соціальної прози, магічного реалізму і наукової фантастики. На нашу думку, така тенденція є ремінісценцією змін в культурних запитах читачів та впливу новітніх технологій на особливості сприйняття тексту. У свою чергу, синтез жанрів дозволяє письменникам не обмежуватися загально прийнятими структурними рамками, створюючи багатоплановий текст, який інтригує читача на різних рівнях. На сьогоднішній день літературний доробок Іларіона Павлюка займає ключове місце в українському постмодернізмі. У творах письменник поєднує жанри трилера, містики, детективу, виходячи за межі класичного письма. Також він демонструє особливості світу, що його оточує, крізь призму незвичайної особистості.

Підкреслюємо, що романи Іларіона Павлюка були об'єктом наукового пошуку сучасних науковців. Зокрема, О. Гонюк висвітлює жанрово-стильові особливості твору «Білий попіл», А. Кокотюха проаналізував теоретичні аспекти жанру нуару в українській літературі, Ю. Фернос окреслив стилістичні особливості роману «Я бачу, вас цікавить п'ятьма». Однак, проблема синтезу жанрів у творчості письменника є актуальною в українському літературознавстві на сучасному етапі залишається малодослідженою і потребує всебічного наукового аналізу.

Мета статті – окреслити жанрову специфіку роману Іларіона Павлюка «Білий попіл».

Виклад основного матеріалу. Творчість Ілларіона Павлюка є яскравим явищем сучасної української літератури, оскільки вона демонструє вдале поєднання різних жанрових форм, стильових прийомів і тематичних пластів. Саме жанровий синтез став однією з ключових особливостей його письма, завдяки чому твори автора набувають багатшаровості, психологічної глибини та особливої художньої напруги. Сам письменник підкреслював, що жанр для нього є інструментом, а не обмеженням.

У романах автора органічно поєднуються елементи детективу, психологічного трилера, містики, філософської прози та соціальної драми. Наприклад, роман «Білий попіл» поєднує ознаки класичного детективу з нуарною атмосферою та містичними мотивами. Сюжет твору вибудовується навколо розслідування злочину, проте за межами детективної інтриги автор порушує питання людської природи, страху, вини та морального вибору.

Особливо виразним жанровий синтез постає у романі «Я бачу, вас цікавить п'ятьма», де детективна лінія тісно переплітається з психологічним романом і елементами горору. Автор майстерно створює атмосферу напруження та невизначеності, використовуючи містичні образи, символіку темряви й внутрішні конфлікти персонажів. У цьому творі жанрова багатплановість слугує не лише засобом захоплення читача, а й способом глибокого осмислення проблем людської свідомості, травми та межі між реальністю і страхом.

Ще однією важливою рисою творчості є синтез пригодницької та науково-фантастичної прози, що яскраво простежується у романі «Танець недоумка». Тут автор поєднує космічну фантастику з філософськими роздумами про сенс існування, свободу волі, самотність людини у Всесвіті та моральну відповідальність. Такий підхід розширює межі жанру і дозволяє розглядати твір не лише як фантастичний роман, а і як інтелектуальну прозу.

Як зазначає Ілларіон Павлюк, «Білий попіл» – це «трилер за класичною побудовою та несподіваною розв'язкою. По всій книжці розкидані непомітні підказки...» [3]. На основі коментаря автора, визначаємо головні ознаки трилера, ретродетектива та стилю нуар у зазначеному творі.

Оскільки жанр трилеру не має чітких меж, до них часто відносять прозу детективно-пригодницького характеру, де почасти увага акцентується на процесі підготування до якогось злочину або на вже скоєному вбивстві [4].

У творі «Білий попіл», у першу чергу, спостерігаємо наявність економної зав'язки. Читач одразу потрапляє в глибини сюжету, відчуває, як він опиняється в самому центрі подій, але зовсім не розуміє, що відбувається. Уже з самого початку читач охоплює швидка змінна подієвого тла: Тарас Білий має зустрітися з людьми, що грають у карти, де він планує використати шахрайські прийоми для виграшу коштовного кольє, яке належить графині. Він зазнає поразки, провокує бійку, потрапляє у складну ситуацію з заручниками, але врешті-решт вдається до втечі. Як бачимо, Павлюк у цьому випадку створює характерний для трилерів

заплутаний сюжет, який наповнюється напругою та інтригою. Загалом, економна зав'язка подається у тексті так:

мандрівка каретою: «Екіпаж сильно трусило на брудній бруківці, що вилася поміж борделями з усталеною репутацією та вкрай підозрілими шинками й заїжджими дворами» [2, с.8];

гра в карти та обман: «У його руці опинилися мої карти. Перебравши колоду, він поклав на стіл ту саму карту, якою мені свого часу вдалося приголомшити пристава фокусом: у верхній частині був валет, а в нижній – король» [2, с. 17];

бійка: «...щойно він, відірвавши від стільця своє широке тіло, нахилився вперед, я різко хльоснув його краєм карт просто по очах. Він скрикнув і схопився руками за обличчя. Тієї ж миті я щосили вдарив носом чобота під стільницю!» [2, с. 20]

втеча: «Я кинувся до виходу. Двері підвалу виявилися незамкненими. Вискочив у якийсь темний коридор... Вихід був праворуч, а ліворуч виднілося вікно на вулицю. Я рвонув до нього» [2, с. 53].

Наступним притаманним для трилера елементом є контур когнітивної моделі детективного дискурсу, що включає в себе розслідування центральної події – розкриття злочину та створення лаконічно вибудованої картини [3]. У романі І. Павлюка сотник Назар Засуха наймає детектива Тараса Білого, з метою виявлення справжнього вбивці панночки. Яскравим прикладом когнітивного контуру детективу також є діяльність загадкових та таємничих персонажів, наприклад, Томаша Болгара. На перший погляд, цей герой виконує роль свідка подій та допомагає Тарасу відтворити хід вбивства: «Ну, ось тепер, коли в мене є трохи цього чудового пійла, я хочу лише... – сказав він [Томаш], помилювавшись переливами світла в своїй склянці, – допомогти тобі» [2, с. 35]. Серед інших – звертаємо увагу на наймичку Настю, котра, здається, знає все, але боїться розповісти побачене: « - Настю! – я рішуче спинив її, взявши за лікоть. – У якій кімнаті жила панна Соломія? Де вона? -...- – Тарасе... Тут немає панноччиної кімнати... Більше я не можу нічого сказати» [2, с. 169 - 170]; чи повітуха Марфа, яка не може виголосити ім'я вбивці: « - Ви мене чуєте? Марфо? Вона знову захрипіла і спробувала відштовхнути мене – нічого вже не тямала» [2, с. 198]; «І тоді вона [Марфа] зайшла тим таким безумним вереском, який сьогодні вранці сполошив вороння на старій вербі. Я аж відсахнувся з несподіванки» [2, с. 199].

Розглядаючи трилер, як жанр авантюрної літератури, виявляємо стрімкий перебіг подій твору. Можна сказати, що сюжет роману сповнений незвичайних пригод, у яких головний персонаж вдало використовує свої психологічні, фізичні та розумові здібності. Відповідно, виділяємо такі елементи, що характерні для жанру:

використання елементів жахів (сюжетно-події епізоди, метою яких є викликання почуттів страху та тривоги у читача);

використання елементів літературного бойовика (жанр літератури, у якому на перший план автори висувають бійки та гостросюжетні події, які захоплюють увагу читачів);

використання елементів містики (демонстрація надприродних явищ, які неможливо пояснити; поєднання надприродних та природних подій; зображення вірувань, духовних практик, потойбічних сил тощо):

події, що стосуються хронотопу;

події, що стосуються інтертексту.

До першої виділеної групи відносимо такі події, як спалення працівників поліції («Ще й додати до цього: спалих кількох поліціантів. Я згадав, як звивався на долівці мій знайомий пристав з охопленою полум'ям шевелюрою» [2, с.33]), напад конем на отця Варфоломія («І раптом кінь стрімко, наче змія, вкусив попа своїми рівними зубами просто за обличчя. -...- Його лице справляло моторошне враження: величезний шмат шкіри метлявся під підборіддям, крізь розірвану щоку білили зуби -...- і цієї ж миті жеребець опустил обидва передні копита точно на голові отцеві Варфоломію...» [2, с. 117]), замах на повитуху Марфу родини сотника («І раптом вона звереснула. Це був несамовитий, сповнений жаху короткий вереск, од якого зі старої верби здійнялась у небо зграя вороння...» [2, с. 182] тощо. Особливість цих подій у тому, що вони запам'ятовуються читачеві своєю жорстокістю, безглуздістю та терором.

До другої означеної групи можна включити численні сутички між персонажами, які фігурують у тексті чи не з самого початку: це уже згадувана бійка між гравцями в карти, а також бійки в лігві Лисиці, погоні, вбивства: «Я поспіль завдав трьох ударів тому, хто намагався зайти справа, змусивши його прикрити обличчя й відступити назад. Той, що був ліворуч, одразу кинувся на мене, але я вже чекав: кінчик батога влучив йому просто у вухо й начисто його відтяв» [2, с. 321]; «Майдан був усіяний мертвими та пораненими. Здебільшого тими, хто постраждав під час перестрілки. З усіх бандитів вижило тільки четверо» [2, с. 322]. Показово, що сцени сутичок у творі виконують не лише динамічну, а й важливу смислову функцію. Через детальний опис бійок, переслідувань і вбивств автор посилює атмосферу напруження та небезпеки, що супроводжує розвиток сюжету. Такі епізоди сприяють формуванню пригодницько-детективного начала твору, водночас розкриваючи характери персонажів у критичних обставинах. Саме в моменти фізичного протистояння найяскравіше проявляються риси героїв – рішучість, жорстокість, інстинкт самозбереження або, навпаки, слабкість. Крім того, подібні сцени підсилюють емоційний вплив на читача, створюючи ефект присутності та загострюючи сприйняття подій.

Наступним ключовим елементом нашого аналізу є розгляд роману «Білий попіл» у контексті використання наративної стратегії, що надає йому жанрові ознаки ретродетективу. Часові рамки твору не є чітко визначеними, проте з контексту розуміємо, що сюжет розгортався в минулому, конкретно – у середині XIX століття. У творі знаходимо чи не єдину пряму підказку щодо часового відрізка – 1852 рік: «Тимчасом я взяв її й поглянув на етикетку.

"Каберне Совіньйон. Винарня Засухи. Херсонська губернія, 1852 рік"» [2, с.163]. Це дає читачеві певний ключ, що кріпацтво ще існує (за винятком жителів хутора Білий Попіл, яких звільнили у 1805 році), і події розгортаються між 1852 і 1861 роками. Загалом, у тексті дещо пізніше з'являється пряма згадка про це: «Хоча цей нещасний хутір якимось дивом було звільнено від кріпацтва, його жителі фактично так і залишилися кріпаками. Вони навіть не встигли по-справжньому відчутти, що таке свобода...» [2, с.306]. Як відомо, вбивство, яке розслідує Тарас Білий, сталося за двадцять років до самого розслідування, що вказує на дату першої публікації твору Вія Миколи Гоголя (1835 рік).

Аналізуючи ті оповідні прийоми, які формують наративну стратегію нуару, передусім варто звернутися до тлумачення самого поняття. Термін нуар (від франц. noir – «чорний») передбачає особливий тип художньої моделі, у якій центральне місце посідає специфічний образ головного героя. У таких творах у фокусі оповіді нерідко перебуває не стільки детектив, скільки його антагоніст – злочинець, убивця або інколи навіть жертва [5, с. 24]. У процесі розвитку сюжету приватний детектив Тарас Білий поступово здобуває довіру та авторитет у читача. Традиційно персонажі-розслідувачі в детективному жанрі наділені гострим розумом, силою, спритністю, сміливістю, а подекуди й відчайдушністю та певною зухвалістю. Саме таким постає і Тарас Білий, який часто виявляє самоіронію, сарказм, а також демонструє логічне й критичне мислення: «Давайте ще раз... Ви справді той, за кого себе видаєте? Славетний сищик Тарас Білий на прізвисько Білий Циган?..» [2, с. 59].

Однак у ході сюжетного розвитку, особливо у фінальній частині твору, перед читачем відкривається й темний бік особистості головного героя. Поступово розкриваються таємничі сторінки минулого Тараса, і стає очевидним, що він не є тим, за кого себе видавав: «Ні, братику! Томаш – це твоє ім'я! Вигадане, як і Тарас Білий. Коли цигани знайшли тебе біля річки, на твоїй одязі латинкою були вишиті ініціали: ТВ...» [2, с. 274]. Таким чином, автор використовує типovu для нуару модель морально неоднозначного героя, чия справжня сутність розкривається лише наприкінці.

Крім того, для класичного нуару характерним є криміналізований простір дії, зокрема бари, мотелі, підпільні гральні заклади та інші маргінальні локації. У романі Білий попіл зав'язка також розгортається у схожому середовищі – в будівлі, розташованій у брудному кримінальному районі Києва, де ведеться азартна гра на великі гроші, а програш може коштувати життя. Для жанру нуару також властивий специфічний хронотоп та ускладнена хронологія подій, що створює атмосферу дезорієнтації. Саме тому Тарас Білий, який постійно повертається у спогадах до подій двадцятирічної давнини, сприймається читачем як персонаж, що перебуває в стані внутрішньої розгубленості. Не менш дивне враження справляють і мешканці, які влаштовують сорокаденні поминки через двадцять років після смерті Соломії: «Сорок днів. І сороковий – саме сьогодні, тому багатьох, про кого йтиметься далі, ви зможете побачити вже ввечері, на поминках...» [2, с. 87].

Отже, роман І. Павлюка «Білий попіл» – це яскрава сукупність трилера та ретродетектива у стилі нуар. Письменник вдало структурував сюжетні та композиційні складові твору, включаючи хронотоп та наративну стратегію. Таким способом автор зумів досягти ефекту напруженого очікування у читача до кінця розповіді, що дозволило тримати аудиторію в напруженому стані очікування аж самої розв'язки.

#### ЛІТЕРАТУРА

1. «Білий Попіл» – якісна жанрова література, на яку чекали давно. [Презентація роману «Білий Попіл»]. «Видавництво Старого Лева». URL: <https://starylev.com.ua/news/bilyy-popil-yakisna-hanrova-literatura-yaku-chekali-davno> (дата звернення: 21. 03. 2026).
2. Павлюк І. Білий попіл. Львів : Видавництво Старого Лева, 2018. 352 с.
3. Суспільне Дніпро. Що почитати. Ілларіон Павлюк Білий попіл. Ранок з UA: Дніпро 29.11.2019. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=9O8lnr0NuLs> (дата звернення: 21. 03. 2026).
4. Трепитель А. Майстер-клас «Фантастика і містика: як поєднати їх з детективом». URL: <http://www.chytomo.com/news/fantastika-ta-mistika-yak-poyednati-ix-zdetek> (дата звернення: 21. 03. 2026).
5. Філоненко С. 100 відтінків чорного: нуар як жанр і стиль у сучасній масовій літературі. Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Серія: філологія: зб. наук. ст. Бердянськ: БДПУ, 2014. Вип. II. С. 24-31.

# ФІЗИКО-МАТЕМАТИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

*Гарах Ольга  
Науковий керівник – доц. Карабін Оксана*

## **ТЕХНОЛОГІЇ ВІЗУАЛІЗАЦІЇ BIG DATA У СИСТЕМАХ БІЗНЕС-АНАЛІТИКИ**

Технології візуалізації Big Data є складником сучасних систем бізнес-аналітики та забезпечують трансформацію складних, багатовимірних і динамічних масивів даних у структуровані, наочні та інтерпретовані форми. Застосування технологій візуалізації Big Data привносить передумови для зростання аналітичної діяльності, зокрема професійному розумінню внутрішніх і зовнішніх процесів бізнес-аналітики, а також виявленні прихованих структур, кореляційних залежностей, часових трендів і статистичних аномалій. Водночас застосування технологій візуалізації Big Data підвищує ефективність аналітичної діяльності завдяки скороченню часу інтерпретації інформації та забезпеченню багаторівневого представлення даних [1, с.123–125]. Незаперечним, є те, що системи бізнес-аналітики інтегрують широкий спектр інструментальних засобів візуалізації Big Data, які охоплюють хмарні платформи, аналітичні сервіси та програмні рішення з відкритим кодом, формуючи єдине технологічне середовище для обробки та представлення великих обсягів даних.

Використання хмарних технологій забезпечує еластичний доступ до обчислювальних ресурсів у реальному часі, який є ключовим фактором для ефективної обробки поточкових і надвеликих масивів інформації. Наприклад, платформи на кшталт Google BigQuery або Amazon Web Services забезпечують обробку петабайтних масивів даних із подальшою їх візуалізацією через інтегровані BI-системи.

Аналітичні сервіси, своєю чергою, надають можливість створення інтерактивних візуалізацій, багатовимірних дашбордів та адаптивних звітів, які можуть налаштовуватися відповідно до конкретних бізнес-завдань і потреб різних категорій користувачів. Так, аналітичні сервіси, такі як Power BI та Tableau, використовують для побудови інтерактивних інформаційних панелей, багатовимірних моделей даних та автоматизованих звітів, що адаптуються до ролей користувачів і рівнів управління.

Водночас програмні рішення з відкритим кодом забезпечують належну гнучкість і масштабованість аналітичних систем, оскільки дозволяють інтегрувати різномірні джерела даних та адаптувати інструменти обробки й візуалізації відповідно до специфіки організаційного середовища. Так, відкриті програмні рішення, зокрема екосистеми на базі Python (Matplotlib, Plotly, Seaborn) або R (ggplot2), забезпечують високий рівень гнучкості та можливість глибокої кастомізації аналітичних моделей. Їх застосування особливо ефективно у

наукових дослідженнях та інженерній аналітиці, де необхідне поєднання статистичного моделювання з візуальним представленням результатів.

Зауважимо, що інтеграція сучасних інструментів візуалізації у бізнес-аналітичні системи дозволяє підвищити прозорість бізнес-процесів, удосконалити комунікацію та рівень обґрунтованості стратегічних і тактичних рішень [3]. Також інструменти для візуалізації Big Data, забезпечують високу продуктивність, масштабованість та інтеграцію з джерелами даних. Утім ефективність використання таких систем значною мірою залежить від якості візуального представлення інформації. Зазначимо, що функціональні можливості сучасних платформ візуалізації Big Data охоплюють високу продуктивність обробки даних, горизонтальну та вертикальну масштабованість, багатоканальну інтеграцію та підтримку гетерогенних джерел інформації. Якість візуального представлення безпосередньо впливає на достовірність інтерпретації результатів [4, с.112]. Наприклад, некоректно підібрані типи графіків можуть спотворити кореляційні залежності, тоді як використання багатовимірних діаграм розсіювання забезпечує точніше відображення взаємозв'язків між змінними.

Відзначимо, що сучасний етап розвитку технологій візуалізації Big Data характеризується активним впровадженням інтелектуальних систем, що базуються на методах машинного та глибинного навчання [2, с. 79–82]. Такі системи здатні автоматично підбирати оптимальні типи візуалізації залежно від структури даних і аналітичного завдання. Наприклад, системи автоматизованої аналітики можуть самостійно визначати, чи доцільно застосовувати гістограми для розподілу даних або графі для аналізу мережевих зв'язків у соціальних структурах.

Технології візуалізації Big Data забезпечують перетворення складних, багатовимірних та динамічних масивів інформації у структуровані, інтерпретовані та візуально доступні форми представлення. Завдяки застосуванню методів графічного моделювання даних, багаторівневих діаграм та інтерактивних інформаційних панелей підвищується здатність аналітичних систем до виявлення прихованих закономірностей, кореляційних залежностей, трендів розвитку та аномальних відхилень у великих наборах даних. Використання подібних підходів сприяє підвищенню точності аналітичних висновків і скороченню часу інтерпретації інформації в управлінських процесах.

Доцільно зазначити, що завдяки застосуванню методів графічного моделювання даних, багатовимірної візуалізації, багаторівневих діаграм, теплових карт, мережевих графів та інтерактивних інформаційних панелей (dashboards) істотно розширюються можливості дослідників і аналітиків щодо інтерпретації великих масивів даних. Зокрема, такі підходи підвищують здатність аналітичних систем до виявлення прихованих закономірностей, кореляційних та причинно-наслідкових залежностей, часових і просторових трендів розвитку, а також аномальних відхилень і нетипових патернів поведінки об'єктів аналізу. Окрему роль відіграють інтерактивні механізми візуалізації, що дозволяють здійснювати деталізацію даних

(drill-down), багатовимірну фільтрацію та динамічне масштабування інформації в режимі онлайн. Використання подібних технологічних підходів сприяє суттєвому підвищенню точності та обґрунтованості аналітичних висновків, мінімізації ризику помилкової інтерпретації даних, а також скороченню часу, необхідного для обробки та осмислення інформації в управлінських процесах.

У цьому контексті зазначимо, що інтеграція інструментів візуалізації у бізнес-аналітичні процеси сприяє суттєвому підвищенню прозорості управлінських рішень, удосконаленню координації між функціональними підрозділами та формуванню єдиного інформаційного простору організації. Візуальне представлення даних знижує когнітивне навантаження на користувачів, прискорює процеси виявлення ключових показників ефективності та забезпечує більш точну і своєчасну оцінку стану бізнес-процесів у коротко- та довгостроковій перспективі. У практичному вимірі такий підхід дозволяє покращити якість управлінських рішень, оптимізувати ресурси та знизити операційні ризики.

Таким чином, використання технологій візуалізації Big Data виступає важливим чинником цифрової трансформації економіки, оскільки забезпечує формування гнучких, адаптивних та інтелектуально керованих організаційних структур, спроможних ефективно діяти за умов змінного ринкового середовища та зростання обсягів інформаційних потоків. Інтеграція сучасних підходів до візуального аналізу даних сприяє підвищенню якості управлінських рішень, оптимізації бізнес-процесів та скороченню часу реагування на зміни зовнішніх і внутрішніх факторів впливу.

#### ЛІТЕРАТУРА

1. Vasilenko K. K., Takhautdinov A. R., Danilkevich M. A. Application of Data Visualization Methods as a Business Analytics Tool. *Economy and Business: Theory and Practice*, 2023. P. 120–128.
2. Karabin O., Bielova V., Hladun T., Makarenko L., & Bozhkov A. The role of digital technologies in increasing the involvement of students in the educational process. *WSEAS Transactions on Information Science and Applications*, 2024. Vol. 21. P. 77–89.
3. Key Trends in Data and Analytics (D&A). URL: [https://www.gartner.com/en/data-analytics/topics/data-trends?utm\\_source=chatgpt.com](https://www.gartner.com/en/data-analytics/topics/data-trends?utm_source=chatgpt.com) (дата звернення: 12.03.2026).
4. Wilke C. O. *Fundamentals of Data Visualization: A Primer on Making Informative and Compelling Figures*. Sebastopol: O'Reilly Media, 2019. 390 p.

# ГЕОГРАФІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

*Флінта Катерина  
Науковий керівник – доц. Кузик Ігор*

## **ОЦІНКА НЕМАТЕРІАЛЬНИХ ЕКОСИСТЕМНИХ ПОСЛУГ ЛІСІВ ЧОРТКІВСЬКОГО РАЙОНУ**

Лісові екосистемні послуги умовно класифікують на матеріальні та нематеріальні. До матеріальних відносять ділову та паливну деревину, тоді як нематеріальні охоплюють рекреаційні функції, синтез кисню, а також поглинання вуглекислого й інших парникових газів [2].

У межах аналізу нематеріальних послуг було встановлено екологічно допустиму рекреаційну ємність лісів Чортківського району та виконано розрахунки обсягів кисню, що продукується, і  $\text{CO}_2$ , що поглинається лісовими насадженнями, із деталізацією по територіальних громадах. Окрім того, оцінено роль лісів у кліматичному регулюванні шляхом секвестрації парникових газів, вираженої у вуглецевому еквіваленті  $\text{CO}_2$  [9].

Таким чином, враховуючи те, що Чортківський район знаходиться у зоні широколистяних лісів, а лісові комплекси відносяться до малостійких, то екологічно допустима рекреаційна ємність лісів досліджуваної території складає:  $W_0 = 4,5 \times 84\,730 \text{ га} = 381\,285$  осіб. Тобто, загалом у лісах Чортківського району, одночасно може відпочивати близько 380 тис. осіб.

Однією з ключових екологічних функцій лісів є виділення кисню та поглинання вуглекислого газу. Відомо, що впродовж одного літнього дня 1 га лісу здатен поглинути близько 250 кг  $\text{CO}_2$  і виділити 200 кг кисню [5]. На цій основі можна оцінити, що ліси Чортківського району щодобово у середньому виробляють близько 17 тис. тон кисню та асимілюють приблизно 21 тис. тон вуглекислого газу.

У контексті кліматичного регулювання нами було проаналізовано роль лісів району у поглинанні парникових газів – саме ці речовини [7] є основними чинниками кліматичних змін як у регіональному, так і в глобальному масштабі. За результатами проведених розрахунків встановлено, що впродовж року лісові екосистеми Чортківського району поглинають понад 405 тис. тонн парникових газів (табл. 1).

ГЕОГРАФІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Таблиця 1. Результати оцінки екосистемних послуг лісів Чортківського району

Адміністративна одиниця	Загальна площа лісів, га	Екологічно допустиме рекреаційне навантаження, осіб/га/рік	Продуктування кисню, тонн	Асиміляція CO <sub>2</sub> , тонн	Обсяги поглинання парникових газів, тонн
Бучацька	7373,6	33 181	1474,7	1843,4	-35 245,8
Монастириська	12 146,6	54 660	2429,3	3036,65	-58 060,7
Борщівська	8123,0	36 553	1624,6	2030,75	-38 828,0
Заліщицька	5502,0	24 760	1100,4	1375,5	-26 300,0
Хоростківська	546,0	2457	109,2	136,5	-2610,0
Копичинецька	4937,5	22 220	987,5	1234,38	-23 600,0
Чортківська	4154,7	18 696	830,9	1038,68	-19 860,0
Товстенська	4405,0	19 822	881,0	1101,25	-21 056,0
Гримайлівська	5983,6	26 926	1196,7	1495,9	-28 600,0
Гусятинська	4275,0	19 237	855,0	1068,75	-20 434,5
Мельнице-Подільська	3345,8	15 055	669,2	836,45	-15 993,0
Скала-Подільська	3211,6	14 452	642,3	802,9	-15 351,5
Золотопотіцька	4722,0	21 250	944,4	1180,5	-22 571,0
Заводська	1798,0	8090	359,6	449,5	-8595,0
Коропецька	2614,8	11 767	523,0	653,7	-12 500,0
Білобожницька	2440,0	10 980	488,0	610,0	-11 663,0
Нагірянська	1943,7	8747	388,7	485,9	-9291,0
Васильковецька	1571,5	7070	314,4	392,9	-7512,0
Коліндянська	1858,0	8364	371,6	464,5	-8881,0
Трибухівська	647,6	2914	130,5	161,9	-3095,5
Більче-Золотецька	1855,0	8347	371,0	463,75	-8867,0
Іване-Пустенська	1275,0	5737	255,0	318,75	-6095,0
Чортківський район	84 730	381 285	16 950	21 182,5	-405 010

За результатами оцінки екосистемних послуг лісів територіальних громад Чортківського району, встановлено що найвищим лісоресурсним потенціалом, а відповідно і обсягами надання екосистемних послуг характеризуються Монастириська, Борщівська, Бучацька, Гримайлівська, Заліщицька і Копичинецька територіальні громади. Понад 50% усіх екосистемних послуг лісів району виконують лісові насадження цих громад. Найбільше допустиме рекреаційне навантаження, максимальні обсяги продукування кисню, асиміляції вуглекислого газу та інших парникових газів спостерігаються у Монастириській, Борщівській, Бучацькій, Гримайлівській та Заліщицькій громадах. Також високі значення обсягів виконання екосистемних послуг фіксуються у Копичинецькій, Товстенській і Золотопотіцькій громадах.

Насамперед, такі показники зумовлені значними площами лісовкритих земель у досліджуваних територіальних громадах. Адже, у тих громадах (Хоростківська, Трибухівська, Іване-Пустенська), де площі лісів невеликі, лісоресурсний потенціал низький, відповідно обсяги надання екосистемних послуг теж низькі (рис. 1).

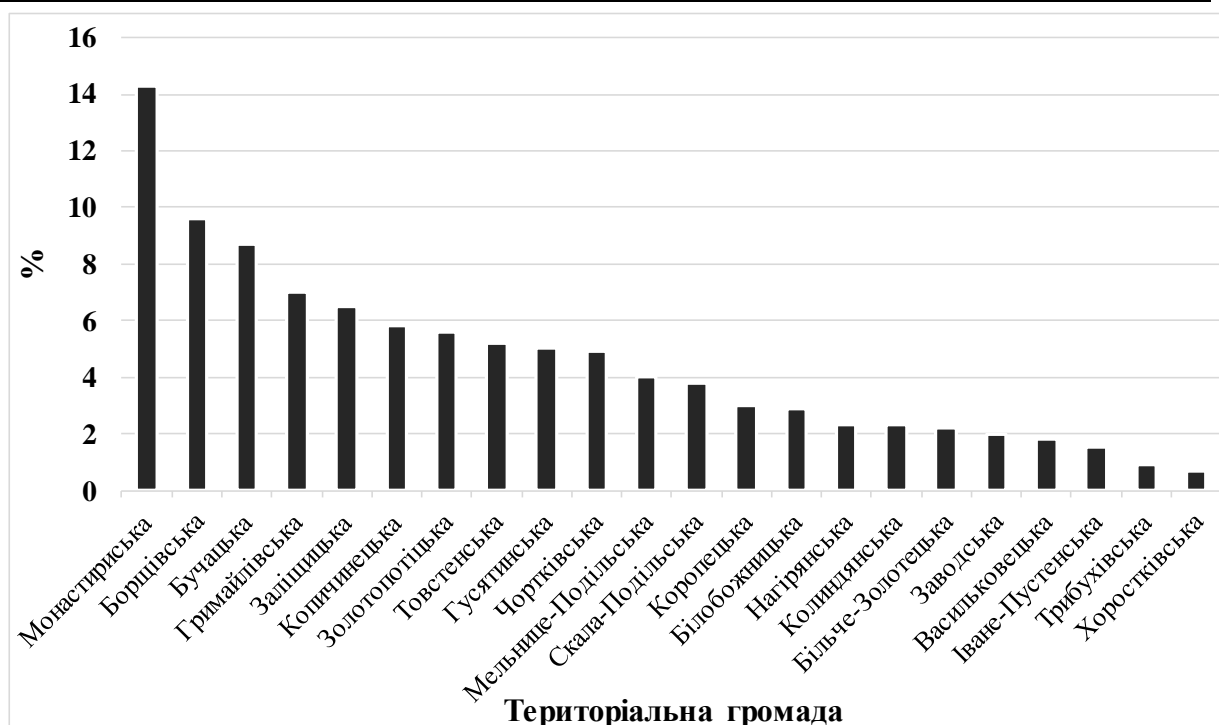


Рис. 1. Розподіл лісоресурсного потенціалу Чортківського району у розрізі територіальних громад

Отож, за результатами оцінки екосистемних послуг лісів Чортківського району, встановлено, що ліси досліджуваної території за добу продукують близько 17 тис. т кисню, асимілюють понад 21 тис. т CO<sub>2</sub> та поглинають 405 тис. т парникових газів. Екологічно допустима рекреаційна ємність усіх лісів Чортківського району становить 381 285 осіб на 1 га в рік. Найвищим лісоресурсним потенціалом характеризуються Монастирська, Борщівська, Бучачька, Гримайлівська, Заліщицька і Копичинецька територіальні громади.

## ЛІТЕРАТУРА

1. Бунь Р.А., Слука І.В. Геоінформаційна технологія формування кадастрів емісій та поглинання парникових газів у лісовому господарстві Тернопільської області. Штучний інтелект. 2011, №4, С. 266-272.
2. Коморна О.М. Теоретико-методологічні підходи до оцінювання екосистемних послуг у лісовому господарстві. Науковий вісник НЛТУ України. 2016. Вип. 26.6, С. 32-39.
3. Кузик І. Сучасний стан і тенденції розвитку лісового господарства Тернопільської області. Громадська оцінка. Вісник Тернопільського відділу УГТ. №3. 2019. С. 51-55.
4. Кузик І., Чеболда І. Проблеми сталого лісокористування територіальних громад Чортківського району Тернопільської області. Вісник Тернопільського відділу УГТ. 2025. №9. С. 15-19.
5. Кучерявий В.П. Озеленення населених місць: підручник. Львів: Світ, 2005. 456 с.
6. Новицька С., Янковська Л., Вітенко І. Природні рекреаційні ресурси Чортківського району Тернопільської області. Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Серія: Географія. 2021. №2 (51). С. 139-145.
7. Офіційний сайт Міжурядової групи з питань зміни клімату Intergovernmental Panel on Climate Change. URL: <https://www.ipcc.ch>
8. Природокористування: навчальний посібник. За ред. Л.П. Царика. Тернопіль: ТНПУ, 2015. 398 с.

9. Чеболда І.Ю., Кузик І.Р. Оцінка нематеріальних екосистемних послуг лісів Тернопільської області. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Екологія». 2023. Вип. 28. С. 91-100.

*Костецька Інна  
Науковий керівник – доц. Чеболда Ігор*

## **НАУКОВО-ТЕХНОЛОГІЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ДЕРЖАВНОЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ДОСЛІДНОЇ СТАНЦІЇ: СТРАТЕГІЇ ІНТЕНСИФІКАЦІЇ РОСЛИННИЦТВА В РЕГІОНІ**

**Вступ та актуальність теми.** Сучасний агропромисловий комплекс України перебуває на етапі глобальної трансформації. Виклики, спричинені зміною клімату, деградацією ґрунтів та необхідністю переходу на екологічно безпечні технології, вимагають від аграріїв не просто важкої праці, а інтелектуального підходу. У цьому контексті діяльність регіональних наукових установ, таких як Тернопільська державна сільськогосподарська дослідна станція Інституту сільського господарства Карпатського регіону НААН, набуває стратегічного значення. Актуальність дослідження роботи цієї установи полягає у необхідності синхронізації академічних знань із реальними потребами фермерських господарств Західного Лісостепу. Саме тут, на стику теорії та практики, народжуються рішення, що забезпечують продовольчу безпеку країни та конкурентоспроможність українського зерна на світових ринках.

### **Діяльність та структура наукового центру.**

Тернопільська дослідна станція сьогодні – це не просто бюджетна установа, а розгалужена наукова мережа, що охоплює різні природно-кліматичні зони області. Її історія, яка почалася з об'єднання кількох профільних інститутів, дозволила сконцентрувати в одному місці фахівців з рослинництва, тютюнництва та економіки сільського господарства. Маючи у своєму розпорядженні понад 800 гектарів дослідного поля та потужний кадровий склад, серед якого десятки кандидатів та докторів наук, станція виконує роль головного інтелектуального хабу регіону.

Основою роботи станції є виконання семи ключових програм наукових досліджень. Вони охоплюють питання збалансованого управління ресурсами, селекцію нових сортів та адаптацію технологій до умов глобального потепління. Важливо розуміти, що кожен виведений сорт чи запропонована технологія проходять багаторічні випробування на експериментальних базах у Хоросткові, Мельниці-Подільській та безпосередньо поблизу Тернополя. Це гарантує, що аграрій отримає продукт, який максимально пристосований до місцевих сірих лісових ґрунтів та чорноземів [1].

### **Наукові основи сучасного рослинництва.**

Одним із центральних напрямів роботи вчених є селекція та насінництво. Станція підтримує в належному стані та розмножує сорти, які вже стали еталонними для регіону.

Наприклад, озима пшениця «Віталіна» або кормові боби «Хоростківські» показують стабільно високу врожайність навіть у критичні за зволоженням роки. Особливої уваги заслуговує робота з нішевими культурами, такими як тютюн та гречка. На сьогодні установа є одним із небагатьох центрів в Україні, де зберігаються традиції та наукова база для вирощування високоякісних сортів тютюну типу «Вірджинія» та «Берлей».

Проте насіння – це лише частина успіху. Науковці станції акцентують увагу на тому, що навіть найкращий генетичний потенціал рослини не буде реалізований без належного догляду за ґрунтом. Дослідження показують, що значна частина земель Тернопільщини має підвищену кислотність, що стає «невидимим ворогом» урожаю. При рівні рН нижче 5,5 ефективність внесених мінеральних добрив падає майже вдвічі. Рослини просто не можуть засвоїти азот та фосфор з кислого середовища. Тому фахівці станції наполегливо рекомендують впроваджувати системи періодичного вапнування, які дозволяють оптимізувати живлення та відновити природну родючість землі [2].

Важливість контролю кислотності підтверджується науковими даними щодо доступності поживних речовин. Як свідчать дослідження фахівців станції, кожен елемент має свій "коридор" ефективності *Таблиця 1*.

Таблиця 1. Оптимальні інтервали величин обмінної кислотності рН<sub>сол.</sub>, які забезпечують оптимальну ступінь доступності елементів живлення для рослин.

Елемент живлення	рН (сольове)
Азот	5,6 – 8,0
Фосфор	6,0 – 8,0
Калій	5,5 – 8,0
Кальцій	5,0 – 9,0
Магній	5,0 – 9,0
Бор	5,0 – 7,5
Мідь	5,0 – 7,5
Залізо	5,0 – 7,5
Молібден	5,5 – 9,0
Цинк	5,0 – 8,0

При плануванні сівозмін фахівці ТДСГДС рекомендують враховувати індивідуальну чутливість культур. Наприклад, цукрові буряки та люцерна вкрай чутливі до кислотності (потребують рН 6,0 і вище), тоді як пшениця, кукурудза та соняшник найкраще почуваються у слабкокислому середовищі (рН 5,5–6,0). Жито, овес та картопля є менш чутливими, а люпин може давати гарні врожаї навіть на сильнокислих ґрунтах [3].

#### Технологічні аспекти та мінеральне живлення

У статті варто детально зупинитися на розроблених станцією стратегіях живлення. Науковий підхід передбачає чіткий поділ на основне, припосівне удобрення та підживлення під час вегетації. Вчені довели, що для умов Західного Лісостепу оптимальним є внесення більшої

частини фосфорно-калійних добрив під оранку, щоб вони потрапляли у глибші, вологіші шари ґрунту [4].

Особливе місце в дослідженнях посідає азотне підживлення озимих культур. Весняне «будження» рослин азотом у фазі кущення та подальше підживлення у фазі цвітіння – це ті критичні точки, які визначають не лише кількість зерна, а й його якість (вміст білка та клейковини). Кожна цифра в рекомендаціях станції підкріплена роками польових експериментів, де порівнювалися сотні комбінацій добрив та мікроелементів, таких як бор, цинк та залізо [6].

### **Трансфер інновацій та міжнародна співпраця**

Сучасна аграрна наука неможлива без відкритості. Тернопільська станція активно співпрацює з провідними університетами, стаючи базою для практики молодих фахівців. Це створює міцний зв'язок між освітою та виробництвом. Крім того, щорічне створення науково-технологічних полігонів дозволяє представникам агрохолдингів та дрібних фермерських господарств на власні очі побачити результати випробувань різних сортів у однакових умовах. Такий формат «живої демонстрації» є набагато ефективнішим за будь-яку теоретичну рекламу.

Видавнича діяльність станції також заслуговує на увагу. Журнали, що випускаються за підтримки установи, входять до переліку фахових видань України. Це дозволяє вченим з усієї країни обмінюватися досвідом та дискутувати щодо найактуальніших питань економіки та агрономії. Таким чином, ТДСГДС формує не лише врожаї, а й науковий світогляд сучасного покоління аграріїв [5].

### **Висновки**

Підбиваючи підсумок, можна стверджувати, що Тернопільська державна сільськогосподарська дослідна станція є ключовою ланкою в системі аграрного виробництва регіону. Її діяльність доводить, що сталий розвиток сільського господарства неможливий без глибокого розуміння біологічних процесів, дбайливого ставлення до ґрунту та постійного оновлення сортового складу.

Головними здобутками установи є створення адаптивних технологій, які мінімізують ризики для аграріїв у складних кліматичних умовах. Оптимізація систем живлення, контроль кислотності ґрунтів та впровадження високоврожайних сортів вітчизняної селекції – це ті реальні кроки, що дозволяють Тернопільщині утримувати лідерські позиції в агросекторі. Майбутнє сільського господарства саме за такими науково-виробничими центрами, які здатні оперативно реагувати на запити часу та пропонувати ефективні рішення для кожної ниви.

### **ЛІТЕРАТУРА**

1. Андрійчук В.Г. Методика визначення собівартості сільськогосподарської продукції. Економіка аграрних підприємств. URL: <https://polka-knig.com.ua/article.php?book=1&article=45>
2. Волощук О.П., Гаврилюк М.М., Волощук І.С., Глива В.В. Сортіві особливості продуктивності й втрат урожайності пшениці озимої залежно від впливу погодних чинників

- у західному Лісостепу. Фізіологія рослин і генетика, 2020. Т. 52. №4. С. 320–330. <https://doi.org/10.15407/frg2020.04.320>
3. Гамаюнова В.В., Панфілова А.В., Бакланова Т.В., Кувшинова А.О., Касаткіна Т.О., Нагірний В.В. Збільшення зерновиробництва за рахунок вирощування ячменю та оптимізації його вирощування. Наукові горизонти. 2020. № 02 (87). С. 1523.
  4. Литвиненко М. Фактори впливу на виробництво пшениці озимої в Україні. Пропозиція, 2017. № 4. С 74–77.
  5. Лотиш О.Я. Роль України на світовому ринку зерна: виклики і загрози. Економіка та суспільство. 2022. Вип. 45. 12 с.
  6. Методика проведення експертизи сортів рослин групи зернових, круп'яних та зернобобових на придатність до поширення в Україні. Затверджено Наказом Міністерства аграрної політики та продовольства України 12 грудня 2016 року № 540.

*Потіха Ольга*

*Науковий керівник – доц. Барна Ірина*

### **ЗАСТОСУВАННЯ СИСТЕМНОГО АНАЛІЗУ У КОНТЕКСТІ МІКРОКЛОНАЛЬНОГО РОЗМНОЖЕННЯ РОСЛИН**

У сучасній біотехнології рослин мікроклональне розмноження займає важливе місце як ефективний метод отримання генетично однорідного посадкового матеріалу. Його застосування охоплює сільське господарство, садівництво, лісове господарство та збереження рідкісних видів рослин.

Однак успішність цього процесу значною мірою залежить від якості контрольованого штучного середовища, яке фактично замінює природні умови. У цьому контексті системний аналіз якості довкілля дозволяє розглядати умови *in vitro* як складну багатокомпонентну систему, де будь-які відхилення можуть впливати на морфогенез, регенерацію та генетичну стабільність рослинного матеріалу [4, 6]. Загалом системний підхід доцільно розглядати як багатоцільовий інструмент, застосування якого уможливило отримання найбільш ефективні рішення [1].

Системний підхід до оцінки умов мікроклонального розмноження

Системний аналіз у біотехнології рослин передбачає розгляд умов культивування як взаємопов'язаної системи, що включає живильне середовище, фізико-хімічні параметри, стерильність, світловий режим та температурні умови. На відміну від природного середовища, система *in vitro* є максимально контрольованою, однак водночас надзвичайно чутливою до найменших змін параметрів [3, 4].

У межах системного підходу оцінюються концентрації макро- і мікроелементів у живильному середовищі, рівень фітогормонів, рН, освітленість, спектральний склад світла, а також ступінь мікробіологічної чистоти. Сукупність цих факторів формує штучне мікросередовище, яке визначає напрямок морфогенезу – калусоутворення, органогенез або соматичний ембріогенез [5].

Системний аналіз процесів мікроклонального розмноження як контрольованої системи розвитку

Мікроклональне розмноження рослин базується на явищі тотипотентності рослинної клітини, тобто здатності однієї клітини відновлювати цілий організм. Процес включає етапи введення експланта в культуру, стерилізацію, індукцію калюсу, регенерацію пагонів та укорінення [3, 5].

Найбільш чутливими є початкові етапи, коли клітини перебувають у стані стресу через зміну умов існування. У цей період навіть незначні відхилення у складі середовища або фізичних параметрах можуть призвести до зниження життєздатності культури або виникнення соматклональної мінливості.

Хімічні та біологічні параметри середовища *in vitro* через призму системного аналізу. Живильне середовище є ключовим елементом системи мікроклонального розмноження. Воно містить макроелементи (азот, фосфор, калій), мікроелементи (залізо, марганець, цинк), вуглецеві джерела (сахароза) та регулятори росту (ауксини, цитокініни) [4, 6].

Порушення балансу цих компонентів може змінювати напрямок диференціації клітин. Наприклад, надлишок ауксинів стимулює коренеутворення, тоді як цитокініни сприяють утворенню пагонів. Водночас будь-які домішки або нестабільність складу середовища можуть викликати фізіологічний стрес і зниження регенераційної здатності [2, 4].

Біологічний фактор також має значення, оскільки навіть мінімальне мікробне забруднення може повністю зруйнувати стерильну культуру.

Дослідження фізичних факторів на основі системного підходу.

Фізичне середовище культивування включає світловий режим, температуру та вологість. Світло є регулятором фотоморфогенезу, а його інтенсивність і спектральний склад впливають на ріст і розвиток рослин [4].

Температурні коливання можуть порушувати метаболічні процеси клітин, а недостатній контроль вологості спричиняє фізіологічний дисбаланс у культурах. У системному аналізі ці параметри розглядаються як взаємопов'язані змінні, що формують стабільність усієї системи *in vitro*.

Системний підхід до оцінки соматклональної мінливості як наслідку екологічного дисбалансу. Однією з ключових проблем мікроклонального розмноження є соматклональна мінливість – генетичні та епігенетичні зміни, що виникають у процесі культивування. Вона може бути наслідком стресових умов, тривалого культивування або нестабільності середовища.

Системний аналіз дозволяє розглядати ці зміни як результат порушення рівноваги всієї біотехнологічної системи, де навіть незначні фактори можуть мати кумулятивний ефект.

Практичне значення системного підходу

Застосування системного аналізу у мікроклональному розмноженні дає можливість оптимізувати умови культивування, підвищити ефективність регенерації рослин та зменшити ризики генетичних відхилень. Це також сприяє стандартизації біотехнологічних процесів і підвищенню якості посадкового матеріалу.

Крім того, такий підхід дозволяє прогнозувати поведінку рослинних культур у контрольованих умовах і створює основу для розвитку сучасних біотехнологій [5].

Висновки. Мікроклональне розмноження рослин є складною системою, ефективність якої залежить від сукупності хімічних, фізичних і біологічних факторів. Системний аналіз якості умов культивування дозволяє глибше зрозуміти взаємозв'язки між компонентами середовища та процесами розвитку рослин. Це забезпечує підвищення стабільності результатів і відкриває можливості для вдосконалення біотехнологічних методів у рослинництві.

#### ЛІТЕРАТУРА

1. Барна І. М. Системний підхід у реалізації екологічної складової сталого розвитку. Сучасний стан біосфери у науковій спадщині академіка Володимира Вернадського в контексті техногенних загроз : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (01 травня 2025 року). Полтава : ПНПУ ім. В. Г. Короленка, 2025. С. 4-7.
2. Карпов О. В., Демидов С. В., Кир'яченко С. С. Клітинна та генна інженерія : підручник. Київ : Фітосоціоцентр, 2010. 208 с.
3. Кушнір Г. П., Сарнацька В. В. Мікроклональне розмноження рослин: теорія і практика. Київ : Наукова думка, 2005. 270 с.
4. Манушкіна Т. М. Біотехнологія в рослинництві : курс лекцій. Миколаїв : МНАУ, 2014. 51 с.
5. Подгаєцький А. А. та ін. Особливості мікроклонального розмноження рослин. Біла Церква : БНАУ, 2018. 208 с.
6. Сатарова Т. М. та ін. Біотехнологія рослин. Дніпро : Адверта, 2016. 136 с.

*Костецька Інна  
Науковий керівник – доц. Барна Ірина*

### **СИСТЕМНИЙ АНАЛІЗ ЯКОСТІ ЗЕМЕЛЬНИХ УГІДЬ ГВАРДІЙСЬКОЇ ГРОМАДИ ЯК ЦІЛІСНОЇ ПРИРОДНО-ГОСПОДАРСЬКОЇ СИСТЕМИ**

Актуальність дослідження. У сучасних умовах інтенсивного землекористування територія громади повинна розглядатися не як набір окремих ділянок, а як складна агроєкосистема, де природні та антропогенні фактори перебувають у постійній динамічній взаємодії. Системний аналіз якості земельних угідь дозволяє виявити критичні точки розбалансування системи та обґрунтувати механізми досягнення гармонії між економічною доцільністю та екологічною безпекою [1].

Об'єктом дослідження виступають земельні угіддя Гвардійської громади Хмельницької області як цілісна природно-господарська система. Системний аналіз структури земельного фонду громади (загальною площею 17,1 тис. га) виявив значне антропогенне перетворення:

- агроугіддя займають домінуючу частку – 92% території;
- рілля становить 87%, що свідчить про критично високий рівень розораності;
- природні компоненти (ліси, болота, луки) займають мінімальні частки, що суттєво знижує системну стійкість ландшафту до зовнішніх впливів [2, 3].

Системний аналіз природної підсистеми на рівні Гвардійської громади уможливорює оцінку ресурсного потенціалу території. Якість земель як внутрішній ресурс системи

визначається характеристиками ґрунтового покриву, що сформувався під впливом природних факторів:

1. Центральна та південно-західна частини: представлені типовими чорноземами з найвищим ресурсним потенціалом (вміст гумусу 4–8%, товщина шару 80–90 см);
2. Північно-західна частина: темно-сірі опідзолені ґрунти з високою родючістю, придатні для інтенсивного вирощування зернових та технічних культур;
3. Долини річок та заплави: лучні та лучно-болотні ґрунти, які виконують роль природних біофільтрів екосистеми і здебільшого використовуються як пасовища через перезволоження [3].

Попри це, на основі системного підходу можна встановити деструктивні чинники та негативний зворотний зв'язок, який формується на рівні земельних угідь Гвардійської громади. Системний аналіз дозволяє ідентифікувати водну ерозію як головний деструктивний чинник, що порушує цілісність системи. Це класичний приклад негативного зворотного зв'язку: агресивна господарська діяльність (оранка вздовж схилів, надмірне вирощування просапних культур) призводить до руйнування ґрунтового покриву, що в результаті нищить саму основу сільськогосподарського виробництва. Наразі еродовані землі охоплюють уже понад третину всіх угідь громади [2].

Для повернення агроекосистеми до стану рівноваги та покращення якості навколишнього середовища необхідно впроваджувати керуючі механізми оптимізації:

- технологічні рішення: впровадження поперечної оранки схилів;
- інженерні рішення: будівництво гідротехнічних споруд для стримування ерозії;
- фітомеліоративні заходи: висаджування полезахисних лісосмуг для стабілізації ландшафту.

Системний аналіз допомагає комплексно оцінити якість земельних угідь громади через такі аспекти:

1. Аналіз структури та системної стійкості: системний підхід вимагає оцінки кількісного співвідношення елементів ландшафту. Дослідження земельного фонду громади (17,1 тис. га) виявило критичний дисбаланс через високе антропогенне навантаження (агроугіддя займають 92% території, з яких 87% – це рілля) та зниження стійкості з огляду на надзвичайно високий рівень розораності, що суттєво знижує системну стійкість ландшафту до зовнішніх впливів, роблячи його вразливим до деградації.

2. Оцінка підсистем та внутрішніх ресурсів: якість земель оцінюється як «внутрішній ресурс системи», що безпосередньо впливає на її продуктивність. Системний аналіз дозволяє диференціювати ресурсний потенціал різних частин громади:

- типові чорноземи мають найвищий потенціал;
- темно-сірі опідзолені ґрунти відзначаються високою родючістю та придатністю для інтенсивного землеробства;

- лучні ґрунти (долини річок): виконують роль природних біофільтрів екосистеми, підтримуючи екологічну рівновагу.

3. Виявлення негативного зворотного зв'язку: системний аналіз допомагає зрозуміти механізми руйнування угідь. Головним деструктивним чинником у громаді є водна ерозія, яка охопила вже понад третину земель. У системі виникає негативний зворотний зв'язок: агресивна господарська діяльність (оранка вздовж схилів) призводить до ерозії, яка, у свою чергу, руйнує саму основу виробництва – родючий шар ґрунту.

4. Обґрунтування керуючих механізмів оптимізації, оскільки метою системного аналізу є перехід до «якісного та збалансованого управління». Для повернення системи до стану рівноваги та покращення якості середовища пропонуються такі заходи:

- консервація та стабілізація: будівництво гідротехнічних споруд та висаджування полезахисних лісосмуг.
- технологічна корекція: впровадження поперечної оранки схилів для мінімізації ерозійних процесів.

Висновки. Таким чином, системний аналіз дає можливість побачити цілісну картину: від високого природного потенціалу чорноземів до критичних ризиків, зумовлених надмірним розпарюванням, і запропонувати науково обґрунтовані шляхи гармонізації економічної доцільності з екологічною безпекою

Використання системного аналізу доводить, що висока природна родючість ґрунтів Гвардійської громади Хмельницької області нівелюється надмірним антропогенним тиском. Лише через еколого-економічну оптимізацію структури угідь та впровадження ґрунтозахисних технологій можливе якісне та збалансоване управління земельними ресурсами громади в довгостроковій перспективі.

## ЛІТЕРАТУРА

1. Барна І. Інструменти системного аналізу для оцінки стану водних об'єктів. Міждисциплінарні інтеграційні процеси у системі географічної, туризмологічної та екологічної науки: матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 30-літтю утворення кафедри географії України і туризму у Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка ( 4-5 жовтня 2022 р.). Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2022. С. 105–107.
2. Програма розвитку земельних відносин у Хмельницькій області на 2018 – 2022 роки. URL : <https://km-oblrada.gov.ua/wp-content/uploads/2018/06/Programa-rozvitku-zemelnikh-vidnosin-u-KHmelnickiy-oblasti-2018.doc> (дата звернення 23.03.2026).
3. Сучасний ґрунтовий покрив Хмельницької області. URL: <https://ukr-tur.narod> (дата звернення 23.03.2026).

## ФАКУЛЬТЕТ МИСТЕЦТВ

*Доленко Катерина*  
*здобувач I курсу освітнього ступеня магістр спеціальності 011 Освітні науки,*  
*методист кафедри образотворчого,*  
*декоративно-прикладного мистецтва та технологій*  
*Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії*  
*Науковий керівник –*  
*доктор педагогічних наук, професор,*  
*заслужений діяч мистецтв України,*  
*професор кафедри образотворчого, декоративно-прикладного мистецтва та*  
*технологій Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії*  
*Бучківська Галина*

### **ЛЯЛЬКА-МОТАНКА: ВІД ТРАДИЦІЇ ДО АВТОРСЬКОГО БРЕНДУ (DOLL BUCHKIVSKI)**

Вступ. У сучасному гуманітарному дискурсі дедалі більшої ваги набувають дослідження, спрямовані на осмислення трансформацій традиційної культури в умовах глобалізаційних процесів і цифрового середовища. Українська лялька-мотанка як елемент матеріальної та духовної спадщини постає об'єктом міждисциплінарного аналізу, поєднуючи етнографічні, мистецтвознавчі, педагогічні та культурологічні виміри. Дослідження сучасних авторських інтерпретацій мотанки дозволяє простежити механізми збереження традиції через творчі інновації та нові форми культурної репрезентації.

Мета статті – висвітлити процес інтеграції традиційних символічних кодів ляльки-мотанки у сучасний мистецький простір через діяльність бренду DOLL BUCHKIVSKI.

Основний текст. Походження ляльки-мотанки пов'язане з архаїчними світоглядними уявленнями східних слов'ян, у яких предмети матеріального світу наділялися сакральною силою. Найдавніші вузикові ляльки, створені з тканини, трав або ниток, виконували функцію захисних символів і були тісно пов'язані з аграрним календарем та родинною обрядовістю. У традиційному середовищі мотанка не трактувалася як іграшка у сучасному значенні, а виступала своєрідним посередником між людиною та сакральним простором. Як зазначає Ірина Вербіцька: «спіраль – це один з найдревніших символів вічності і безконечності буття, символ родючості й нового народження <...> в основу виготовлення української ляльки-мотанки теж покладена спіраль» [2, 185].

Символічна мова мотанки формується через взаємодію матеріалу, кольору та композиції. Використання натуральних тканин, відсутність швів і техніка намотування підкреслюють її ритуальну природу. Відсутність індивідуалізованих рис обличчя

інтерпретується як спосіб уникнення персоніфікації предмета та збереження його оберегової функції. Хрест на обличчі пов'язують із давніми уявленнями про сонячну гармонію та космічний порядок. Наталія Манчук підкреслює, що «повна відсутність обличчя або його умовна наявність у вигляді хреста; символічність кожного елементу одягу мотанки (спідниця уособлювала землю, сорочка – три часи: минуле, сьогодення і майбутнє, хустка або стрічка – зв'язок із небом)» визначають її пластичну мову [4, с. 15].

У системі українського народного мистецтва мотанка поєднує ознаки декоративно-прикладного виробу, обрядового атрибута та культурного символу. Вона «відзначається багатством тематики, розмаїттям матеріального втілення, своєрідністю пластичного, орнаментального та колірного рішень» [3, с. 53]. Її функціонування на перетині ремесла, художньої традиції та світоглядної практики дозволяє розглядати мотанку як форму збереження колективної пам'яті та культурної тяглості.

Дослідники наголошують, що народні ляльки змінювалися разом із культурним середовищем, проте зберігали основні принципи декоративності, лаконізму та символічності. За спостереженням Алли Шушкевич, «народні ляльки упродовж століть змінювалися, але в них зберігалися основні традиційні принципи декоративного силуетного зображення <...>. Якщо раніше вони мали обрядовий зміст і були глибоко символічними, то сьогодні переважно втратили цю складову і перетворилися на мистецтво» [7, с. 5].

Традиційні ляльки-мотанки класифікувалися за функціональним призначенням, що визначало їхню форму та символіку. Частина з них була пов'язана з господарською магією, як от «Десятиручка», що символізувала працелюбність і допомогу в домашніх справах. Інші виконували функцію забезпечення добробуту, як «Круп'яничка», наповнена зерном, або підтримували гармонію родинних стосунків, як парні композиції «Нерозлучники». Окрему групу становили апотропеїчні ляльки, призначені для захисту дітей та дому, а також мотанки, пов'язані з ритуалами досягнення бажаного результату чи очищення від негативу [3, с. 54].

Сучасний етап розвитку культури характеризується активним переосмисленням фольклорної спадщини як ресурсу культурної самоідентифікації. Те, що раніше функціонувало переважно у магічно-обрядовому контексті, нині набуває статусу мистецького об'єкта, елементу дизайну та інструменту культурної комунікації. Водночас сучасні авторські інтерпретації мотанки зберігають зв'язок із її архаїчними витоками, що забезпечує спадкоємність символічної мови та стійкість культурних сенсів.

У цьому контексті показовим є формування авторського бренду DOLL BUCHKIVSKI, що виріс із багаторічної педагогічної, мистецької та дослідницької діяльності Галини Бучківської, Валентини та Софії Греськових [5]. Доктор педагогічних наук, професор Галина Бучківська та кандидат педагогічних наук, професор Валентина Греськова, обидві – заслужені діячі мистецтв України, є провідними фахівчинями у сфері мистецької педагогіки та етнохудожнього виховання. Очолюючи ключові структурні підрозділи Хмельницької Магістерський науковий вісник. – № 46

гуманітарно-педагогічної академії, вони формують власні наукові школи, активно залучаючи молодь до вивчення й розвитку традиційного мистецтва. Їхній багаторічний творчий тандем втілюється у відомому авторському бренді, що поєднує фольклорні традиції Поділля із сучасними художніми практиками. За вагомих внесок у розвиток освіти та культури дослідниці відзначені державними нагородами й преміями у галузі мистецтва та педагогіки [1].

Важливим етапом культурно-освітньої діяльності стало створення у 2005 році в Хмельницькій гуманітарно-педагогічній академії музею народного декоративно-ужиткового мистецтва, який функціонує як простір збереження традицій і водночас як навчальна лабораторія підготовки молодих митців [6]. Студенти, залучені до цієї творчої школи, є постійними учасниками мистецьких конкурсів і виставкових проєктів, що засвідчує її освітній та культуротворчий потенціал.

Мистецька практика сестер Бучківських зосереджена у сфері етнодизайну та декоративно-прикладного мистецтва, де поєднуються традиційні ремісничі техніки й сучасні художні пошуки. Їхній творчий доробок охоплює художню обробку шкіри, текстильні об'єкти та авторські ляльки-мотанки, у яких застосовано традиційні принципи композиції, орнаментики й матеріалу. У 2020 році до творчого тандему долучилася Софія Греськова, що забезпечило міжпоколіннєву спадкоємність авторської школи [6].

У межах бренду DOLL BUCHKIVSKI сформовано впізнавану художню концепцію, у якій традиційна мотанка постає як сучасний мистецький об'єкт. Характерною ознакою авторських ляльок є використання символічних елементів, зокрема «вузла щастя» та мотиву «дерева життя», що підкреслюють їх зв'язок із архаїчними уявленнями про гармонію світу. У цьому сенсі ляльки постають як «можливість доторкнутися до глибинних сакральних витоків української автентики в сучасному полікультурному світі» [6].

Міжнародна репрезентація творчості майстринь засвідчує інтеграцію авторської школи у глобальний культурний простір. Їхні ляльки-мотанки представлені у громадських та приватних колекціях понад тридцятьма країнами світу, експонувалися на міжнародних виставках, зокрема під час «Днів України у Македонії» у місті Скоп'є (2011). Після початку повномасштабної війни мистецька діяльність набула також виразного соціального виміру: ляльки регулярно передаються на благодійні аукціони для підтримки Збройних Сил України, а з 2023 року експонуються на виставкових проєктах «100 мотанок заради миру» у містах Японії [6].

Висновки. Отже, лялька-мотанка постає як складний культурний феномен, що поєднує архаїчні світоглядні уявлення, обрядові практики та художні форми народного мистецтва. У сучасному культурному середовищі її функція трансформується, набуваючи нових форм репрезентації та комунікації. У цьому контексті бренд DOLL BUCHKIVSKI розглядаємо як приклад успішної інтерпретації традиційної ремісничої практики у форматі сучасного

культурного продукту, здатного зберігати символічні коди народної культури та водночас розширювати їхню присутність у міжнародному мистецькому просторі.

#### ЛІТЕРАТУРА

1. Бучківська Галина Вікентіївна / Міністерство освіти і науки України. URL: <https://surl.li/uiqbgk> (дата звернення: 28.02.2026).
2. Вербіцька І. О. Лялька-мотанка—художній оберіг у декоративно-прикладному мистецтві України. Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Мистецтвознавство. 2012. Вип. (1). С. 184–188.
3. Кириченко Р. В. Розвиток національної самосвідомості здобувачів освіти засобами технології виготовлення ляльки-мотанки. Індустрія моди. Fashion Industry. 2024. Вип. 1. С. 51–60.
4. Манчук Н. Особливості формоутворення народної дитячої іграшки в дизайні. Актуальні питання гуманітарних наук. 2021. Вип. 42 (2). С. 11–18.
5. Понад 100 ляльок-мотанок презентують на виставці у музеї історії міста / Хмельницька міська рада. URL: <https://surl.li/dsxtxg> (дата звернення: 27.02.2026).
6. Руса Т. Мотанки з маминої світлиці. Проскурів. 2025. URL: <https://surl.li/qlghdn> (дата звернення: 27.02.2026).
7. Шушкевич А. Ф. Народна лялька. Технологія виготовлення : навчально-методичний посібник. Тернопіль: Навчальна книга. Богдан, 2014. 200 с.

*Кучер Марія  
здобувач ІV курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти  
спеціальності 024 Хореографія  
Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії  
Науковий керівник –  
заслужений артист України, доцент, доцент кафедри хореографії  
Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії  
Качуринець Сергій*

#### ЗБИРАЧ ТАНЦЮВАЛЬНОГО ФОЛЬКЛОРУ ЯК МЕДІАТОР ТРАДИЦІЇ

Вступ. Танцювальний фольклор є особливим способом збереження колективної пам'яті, у якому відображено досвід спільноти, її символічні уявлення та соціальні практики. У сучасних умовах природне середовище побутування народного танцю звужується: трансформуються ритуальні функції, послаблюється міжпоколінна передача, зникають носії локальних варіантів. За таких обставин особливої ваги набуває діяльність збирача танцювального фольклору – фахівця, який забезпечує не лише фіксацію рухового матеріалу, а й передачу його культурних і смислових контекстів.

Мета статті – дослідити специфіку роботи збирача-хореографа як медіатора між минулим досвідом громади та сучасними практиками.

Основний текст. Ще на початку ХХ століття Василь Верховинець наголошував: «Збирати танцювальний матеріал – це наш спільний обов'язок <...> коли ми вивчимо самі й заохотимо інших вивчати справжній народний танець, то тим самим збережеться його правдива краса й відновиться його слава» [1, с. 7]. Ця думка зберігає актуальність і сьогодні, адже збирач фактично виступає посередником між живою традицією та її подальшим існуванням у науковому, освітньому й сценічному просторі.

Формування підвалин наукового вивчення української народної хореографії пов'язане з діяльністю етнографів кінця XIX – початку XX століття. Серед них особливе місце належить П. Чубинському, який одним із перших застосував системний підхід до фіксації народної культури. Його експедиції поєднували опис фольклорних явищ із аналізом соціально-економічних і історичних умов життя громади, що дозволило інтегрувати танцювальні матеріали у ширший культурний контекст [5, с. 5]. Саме така комплексність дослідження визначила наукову цінність його багатотомного видання, яке й нині залишається орієнтиром для фольклористики.

Подальший розвиток хореологічних студій пов'язаний з працями К. Василенка, В. Верховинця, Р. Гарасимчука, В. Гнатюка, А. Гуменюка, Є. Зайцева, В. Шухевича та інших дослідників, які не лише фіксували танцювальний матеріал, а й осмислювали його структуру, лексику та функціонування у традиційному середовищі. Їхній доробок демонструє, що збирач танцювального фольклору завжди виступає водночас і дослідником, і інтерпретатором.

У цьому контексті слушною є позиція Сергія Куценка, який зазначає: «Хореографічний фольклор є своєрідним явищем у контексті духовної культури народу <...>. Його колективність, варіантність і традиційність зумовлюють специфіку методики дослідження» [3, с. 172]. Дослідник також наголошує на важливості пошуку носіїв традиції у сільському культурному середовищі, де зберігається безпосередній зв'язок між танцем і життєвими практиками громади.

Як бачимо, збирач танцювального фольклору постає не як пасивний фіксатор рухів, а як медіатор традиції. Він встановлює контакт між носіями культури та сучасним дослідницьким простором, перекладаючи мову руху у мову опису, аналізу та педагогічної передачі. Саме від його професійної позиції залежить, чи буде традиційний танець відтворено як цілісне явище з притаманними йому смислами, чи редуковано до стилізованого сценічного образу.

Важливим аспектом діяльності збирача танцювального фольклору є застосування адекватних методів польового дослідження. Сучасна практика поєднує традиційні етнографічні підходи з новими технічними можливостями фіксації. Поряд із безпосереднім спостереженням та участю у танцювальних подіях використовуються відеозапис, фотодокументування, аудіофіксація музичного супроводу, а також інтерв'ювання носіїв традиції. Особливо цінним є включене спостереження, коли дослідник не лише фіксує руховий матеріал, а й занурюється у соціокультурний контекст його виконання: ситуацію свята, обряду чи побутового спілкування.

Водночас польове дослідження танцю передбачає подальший аналітичний етап, що включає опис рухової лексики, реконструкцію композиційної структури танцю, зіставлення локальних варіантів та осмислення їх функціонального призначення. Такий комплексний підхід дозволяє розглядати танець не як ізольовану форму, а як динамічну систему культурних смислів. Саме тому польова робота збирача постає не лише способом накопичення матеріалу, а методологічною основою наукового розуміння танцювальної традиції.

Показовим прикладом результативності діяльності збирача є творчий шлях Захара Сизоненка. Свої перші записи танців він почав публікувати ще у 1940-х роках. Значна частина його матеріалів була надрукована в журналі «Народна творчість та етнографія», а також у збірниках А. Гуменюка та у репертуарних виданнях для художньої самодіяльності. Дослідник із гордістю зазначав, що лише на території Запоріжжя ним було зафіксовано понад шістдесят танців, кожен із яких вирізнявся власною темою, сюжетом, характером і гумористичними деталями. Завдяки публікації цих матеріалів записані танці набули поширення у самодіяльних колективах не лише регіону, а й за його межами [4, с. 12–13].

Своєрідним продовженням цієї традиції у другій половині ХХ – на початку ХХІ століття, наприклад, стала діяльність Олександра Колоска – дослідника, який поєднав сценічну практику з науково-методичною роботою. Його внесок полягає не лише у виконавській майстерності, а й у формуванні системи професійної хореографічної освіти. Саме за участю провідних митців, серед яких був і О.Колосок, у 1970 році було відкрито першу кафедру хореографії в Київському державному інституті культури, що започаткувало інституційне становлення підготовки хореографів у закладах вищої освіти України.

Його педагогічна практика була спрямована на осмислення взаємозв'язку фольклору та сценічного танцю. Розроблена ним дисципліна «Український народно-сценічний танець» ґрунтувалася на переконанні, що сценічна форма має спиратися на глибинне знання традиції. За спогадами студентів, викладач тонко відчував межу між автентичним фольклором і сценічною інтерпретацією, активно залучав молодь до демонстрації локальних рухових особливостей і організовував тематичні заняття, присвячені обрядовості [2, с.165–166].

Як підкреслює Ірина Гутник, ефективність його теоретичних положень підтверджувалася практикою постановок, у яких народний матеріал не дублювався механічно, а осмислювався творчо. Працюючи з фольклорними джерелами, хореограф створював нові сценічні рішення, зберігаючи національний характер танцю. Його постановки вирізнялися органічним поєднанням музики, руху та сценічного образу, що демонструє здатність збирача й інтерпретатора одночасно зберігати традицію та розвивати її художній потенціал [2, с. 167].

Таким чином, постать збирача танцювального фольклору виходить за межі вузько етнографічної функції. Він стає посередником між традицією та її сучасним прочитанням, між локальною культурою і професійним мистецьким середовищем. Саме від його наукової добросовісності, аналітичної глибини та педагогічної позиції залежить, чи збережеться танець як живий культурний процес, а не лише як стилізований сценічний образ.

Висновки. Отже, дослідження діяльності збирача танцювального фольклору дозволяє глибше зрозуміти механізми передачі нематеріальної культурної спадщини. Воно дає можливість окреслити методологічні засади роботи з традиційним танцем та визначити шляхи його відповідального введення у сучасну мистецьку й освітню практику. У цьому сенсі збирач

постає ключовою фігурою культурної медіації, що забезпечує зв'язок між минулим досвідом спільноти та її майбутнім культурним розвитком.

#### ЛІТЕРАТУРА

1. Верховинець В. М. Теорія українського народного танцю. К.: Муз. Україна, 1990. 150 с.
2. Гутник І. Педагогічна творчість Олександра Колоска у царині підготовки фахівців народного хореографічного мистецтва. Вісник КНУКіМ Серія «Мистецтвознавство». 2021. Вип. 44. С. 164–171.
3. Куценко С. В., Опацький І. Ю., Пиж'янова Н. В. (2020). Дослідження хореографічного фольклору України: проблематика та методологія. Культура України. 2020. Вип. 68. С. 166–177.
4. Мартиненко О., Павленко Р., Смолка О. Танцювальна скарбничка Запорізького краю: навч.-метод. посіб. з відеоматер. Бердянськ. 2022. 163 с.
5. Чубинський П. Мудрість віків : українське народознавство у творчій спадщині Павла Чубинського : у 2 кн. / упоряд. С. К. Гаркавий, Ю. О. Іванченко. Київ: Мистецтво, 1995. Кн. 1. 224 с.

*Найда Марія*  
*здобувачка II курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти*  
*спеціальності 024 Хореографія*  
*Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії*  
*Науковий керівник –*  
*заслужений артист України, доцент, доцент кафедри хореографії*  
*Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії*  
*Качуринець Сергій*

#### **МАСОВЕ ВИКОНАННЯ НАРОДНОГО ТАНЦЮ ЯК ФОРМА ВІДТВОРЕННЯ ТРАДИЦІЇ В СУЧАСНОМУ КУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРИ**

Вступ. У сучасній культурній реальності народний танець постає не лише як мистецький спадок минулого, а як активний спосіб соціокультурної взаємодії. Він акумулює історичний досвід спільноти, фіксує тілесні моделі поведінки та відтворює символічні уявлення, що підтримують тяглість культурної пам'яті. За таких умов особливого значення набувають форми колективного виконання танцю, адже вони переводять традицію з площини споглядання у простір спільної практики.

Мета статті – розкрити роль масового виконання народного танцю в процесі відтворення традиції, окреслити перспективи інтеграції народної хореографії у сучасні форми соціальної взаємодії.

Основний текст. З позицій культурології народний танець розглядається як складова нематеріальної культурної спадщини, що існує передусім через виконання, участь та передачу досвіду [4, с.1]. На відміну від матеріальних артефактів, він не має постійного фізичного носія, а зберігається в пам'яті виконавців, у педагогічних практиках і соціальних контекстах відтворення. Саме ця особливість дозволяє танцю змінюватися відповідно до історичних обставин, не втрачаючи при цьому характерних ритмічних і пластичних ознак.

Дослідницькі й культурні ініціативи, спрямовані на інституалізацію народного танцю у системі нематеріальної спадщини [2], підкреслюють його значення як інструменту культурної

безперервності. Через танець передаються моделі колективної поведінки, принципи взаємодії та емоційні способи переживання спільності.

Передача танцювальної традиції відбувається насамперед через тілесну пам'ять, яка формується у процесі наслідування, повторення та участі у спільній дії [3, с.157]. У цьому вимірі традиція проявляється не лише в наборі рухів, а у способі їх виконання, у відчутті ритму, просторової організації та партнерської взаємодії. Тіло, таким чином, виступає безпосереднім носієм культурного знання.

Саме тілесний характер передачі забезпечує стійкість народної хореографії. Навіть за умов трансформації сценічних форм чи змін у педагогіці зберігається пластична основа руху, яка формує впізнаваність стилю й регіональну ідентичність. Це дозволяє розглядати тілесну традицію як ключовий чинник життєздатності народного танцю.

У сучасній культурі народний танець функціонує водночас у двох площинах: сценічній та позасценічній. У позасценічному середовищі він виконує комунікативні, обрядові та соціальні функції, тоді як на сцені відбувається художня інтерпретація традиції, її структурне осмислення та адаптація до умов публічного показу. Саме взаємодія цих форм забезпечує сучасне існування танцю. Сценічна практика сприяє його популяризації, а позасценічна підтримує зв'язок із живою культурною практикою. У результаті традиція не лише зберігається, а постійно відтворюється, змінюючи способи своєї присутності у суспільстві.

У сучасних умовах народний танець дедалі частіше постає не лише як сценічна практика або локальна традиція, а як форма масштабної колективної взаємодії. Масове виконання стає способом залучення до фольклору через участь, співпереживання та спільний руховий досвід, унаслідок чого традиція сприймається не як зафіксований зразок, а як процес, що розгортається у взаємодії людей.

Історичні передумови такого явища пов'язані з трансформацією побутових танцювальних форм. Анна Самохвалова зазначає: «Популярно-масові танці початку століття, точніше та їхня група, що була віднесена до побутового міського танцю, поступово зазнають стандартизації, яка, починаючи з кінця XIX ст., все глибше входить у побутове хореографічне мистецтво» [5, с.2]. Подальший розвиток цього процесу дослідниця пов'язує з діяльністю постановників, які адаптували традиційні форми до умов широкого виконання: «Й насправді, балетмейстери трансформували національні пляски, спрощували, підганяли їх для широкого масового використання. Створювалися схеми, певні заготовки, єдині для танцювального мистецтва різних народів. Вони й стали основним репертуаром спочатку міста, а згодом і села.» [5, с.3].

Колективне виконання народного танцю формує особливий тип соціокультурної події, у якій поєднуються мистецький, комунікативний та символічний виміри. Синхронізований рух створює відчуття спільності, а спільне переживання ритму посилює переживання культурної

єдності. У такому контексті танець виконує не лише естетичну, а й соціальну функцію, виступаючи засобом формування зв'язків між учасниками та відтворення колективної пам'яті.

У сучасній культурній практиці масове виконання народного танцю реалізується у різних форматах колективної дії. Фестивальні та святкові танцювальні акції забезпечують публічне представлення традиції та її включення у простір культурних подій. Танцювальні флешмоби з фольклорним репертуаром поєднують традиційний руховий матеріал із сучасними комунікативними формами, переносячи народний танець у відкритий міський простір. Освітні проєкти з колективним виконанням танцю перетворюють спільну хореографічну практику на засіб передачі традиції через досвід участі. Натомість рекордні та символічні танцювальні події виконують функцію культурного маркера, фіксуючи значущі моменти колективної пам'яті та підсилюючи відчуття спільної ідентичності.

Показовим прикладом сучасної практики масового виконання народного танцю є подія, зафіксована у 2025 році на Івано-Франківщині, коли танець «Бойківчанка» одночасно виконали триста учасників із різних регіонів Карпатського ареалу. Факт внесення цієї події до Національного реєстру рекордів України засвідчує не лише масштабність дійства, а й суспільну потребу у публічному переживанні традиції [1]. У публічному дискурсі танець осмислювався не як сценічний номер, а як символ культурної ідентичності регіону, що підкреслює трансформацію функцій народної хореографії у сучасності: від локальної практики до маркера культурної спільності. Важливо й те, що «Бойківчанка», створена у середині ХХ століття, продовжує функціонувати як жива форма традиції, долаючи часові межі та набуваючи нових форм присутності у публічному культурному просторі [1].

Ще одним показовим прикладом стала подія у місті Сарни під час Всеукраїнського фестивалю народної хореографії «Польковий розмай», де було здійснено наймасовіше виконання польської польки «Печоное порося», у якому взяли участь понад п'ятсот виконавців із різних регіонів України. Подія отримала статус національного рекорду, що підкреслює не лише її масштабність, а й символічну значущість [6].

Поєднання фестивальної форми з колективним виконанням традиційного танцю створило простір міжрегіональної культурної взаємодії, у якому народна хореографія виступила спільною мовою культурної комунікації. Важливою є і роль локальної громади, що виступила співорганізатором та активним учасником події, адже залучення аматорських колективів свідчить про існування традиції не лише у професійному середовищі, а й у просторі повсякденної культурної практики [6].

Подібні практики демонструють здатність традиції виходити за межі локального середовища й набувати значення публічної культурної дії. Масове виконання перетворює танець на форму символічної присутності культури у суспільному просторі, де визначальною стає не тільки художня якість руху, а сам факт колективної участі.

Висновки. Отже, масове виконання народного танцю в сучасному культурному просторі розглядаємо як ефективний механізм відтворення традиції. Воно забезпечує не лише збереження рухового матеріалу, а й формує умови для переживання культурної спільності, передачі символічних смислів і актуалізації колективної пам'яті. Саме через такі форми взаємодії народна хореографія зберігає життєздатність, набуваючи нових способів присутності у суспільному та мистецькому просторі.

#### ЛІТЕРАТУРА

1. «Бойківчанка» – наш культурний рекорд! / Офіційний вебсайт Івано-Франківської обласної державної адміністрації. 10.05.2025. URL: <https://surl.li/qahman> (дата звернення: 22.02.2026).
2. Головань К. Танець як форма нематеріальної культурної спадщини: виклики збереження у XXI столітті. Педагогічна Академія: наукові записки. 2025. № 21. <https://doi.org/10.5281/zenodo.16922067>
3. Качуринець С. Є. Значення українського народного танцю в культурній спадщині України. Актуальні питання гуманітарних наук. 2025. № 83 (1). С. 155–160.
4. Отич О. М. Народний танець. Ексоб, Київ, 2000. URL: <https://surl.li/nqltby> (дата звернення 19.02.2026).
5. Самохвалова А. В. Популярно-масові танці першої половини XX століття. Актуальні питання культурології. 2009. № 8 (2). URL: <https://surl.lt/jbgebd> (дата звернення 22.02.2026).
6. Сарни – місто, де встановлено перший танцювальний Рекорд України! / Офіційний вебсайт Сарненської міської територіальної громади. 29.09.2025. URL: <https://surl.cc/uoejhe> (дата звернення: 22.02.2026).

*Олійчук Ірина  
здобувачка II курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти  
спеціальності 024 Хореографія  
Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії  
Науковий керівник –  
заслужений артист України, доцент, доцент кафедри хореографії  
Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії  
Качуринець Сергій*

#### ФОЛЬКЛОР ЯК ОСНОВА СТИЛЮ У НАРОДНО-СЦЕНІЧНІЙ ХОРЕОГРАФІЇ

Вступ. Народно-сценічна хореографія постає як особлива форма художньої інтерпретації традиційної танцювальної культури, у якій фольклор виконує не лише роль джерела рухового матеріалу, а й функцію стилєформувального чинника. Саме через звернення до автентичних пластичних моделей, музично-ритмічних структур та образної символіки формується художня мова сценічного танцю, що зберігає національну ідентичність.

Мета статті – розкрити природу народно-сценічного танцю як результат творчого переосмислення фольклорної традиції, виявити стильові закономірності використання архаїчних кодів у професійній хореографії.

Основний текст. У наукових працях дослідників народної хореографії підкреслюється, що сценічна форма танцю не є прямим відтворенням традиції, а результатом її художнього переосмислення (К. Василенко, В. Верховинець, А. Гуменюк). У цьому процесі фольклор виконує функцію не лише джерела рухового матеріалу, а принципу стильової організації.

Ірина Пісклова, характеризує співвідношення фольклорного та народно-сценічного танцю, образно називає фольклорний танець «тінню» сценічного, підкреслюючи, що останній дедалі більше віддаляється від автентичної рухової традиції. Попри важливу роль сценічного танцю у трансляції вже сформованої спадщини, відкритим залишається питання, чи сприяє він збереженню первісної манери виконання, поведінкових моделей та історично сформованих пластичних форм [4, с.158–159].

Походження фольклорного танцю безпосередньо пов'язане з життєвим простором традиційної культури. Він формувався у «праукраїнському середовищі» як складова щоденної та обрядової практики, де танець слугував способом взаємодії людини з природою та соціумом. Через рух людина «ототожнювала себе з навколишнім світом», відтворюючи у пластиці уявлення про порядок, циклічність життя та колективну єдність. Саме тому танець «відображав національні риси характеру», перетворюючи рух на носій ментального та емоційного коду спільноти [4, с.160].

Свідчення про глибоку укоріненість танцю в народному житті знаходимо й у джерелах минулих століть. Зокрема, Анатолій Богород, описуючи традиційні звичаї українців, звертав увагу на те: «що народ по містечках і селах, зберігаючи залишки поганства, робить колиски, на яких гойдаються на Великдень і на Петра; на Трійцю святкують “березу”, а на Різдво Івана Хрестителя – Купалу і вечорниці, де співають поганські пісні. Це все робиться в народі по його нерозумінню, а духовенство цього не забороняє» [2, с.17]. Це підтверджує, що танець існував не як мистецька форма у сучасному розумінні, а як природний спосіб спільного переживання часу, ритуалу й колективної пам'яті.

На початку ХХ століття ідею життєвої необхідності народного танцю розвивав Василь Авраменко, який підкреслював, що українське мистецтво повинно бути невід'ємною частиною суспільного життя та обов'язково присутнім у культурному просторі нації. Він наголошував, що «Нехай же кожний українець пам'ятає, що не повинно бути ні одного вечора, концерту, забави й т. п., де не був би представлений також український танок в правди- вий його красі, яку він має» [1, с.11].

У цьому контексті для народно-сценічної хореографії принципово важливими є складові фольклорної пластики, що формують її стильову основу. Передусім це структурні моделі руху: ходи, притупи, колові побудови, які визначають просторову логіку танцю і створюють відчуття спільності. Не менш значущими є ритмічні формули та метроритмічні акценти, що надають танцю внутрішньої енергії та формують його динамічний характер, як у акцентованих притупах чи дрібушках. Важливою є й взаємодія руху з музичним і текстовим компонентами, коли танцювальна дія продовжує інтонацію пісні або підсилює зміст співу. Нарешті, суттєвою складовою виступає символіка жесту й пози, через яку передаються соціальні ролі, гендерні моделі та емоційні стани. Саме сукупність цих елементів формує

пластичну основу, на якій вибудовується сценічний образ, забезпечуючи народно-сценічній хореографії її стильову впізнаваність та зв'язок із традицією.

Перенесення танцю з традиційного середовища на сцену передбачає неминучу трансформацію його функцій і форми. Якщо у фольклорному середовищі танець існує як частина життєвого циклу спільноти та допускає імпровізаційність, варіативність і ситуативність виконання, то сценічна форма потребує композиційної завершеності, драматургії та чіткої візуальної організації. Саме ця зміна функції зумовлює появу нової художньої системи, у якій традиційний рух набуває узагальненого сценічного звучання.

Показовим прикладом такої трансформації є репертуар Національного заслуженого академічного ансамблю танцю України імені Павла Вірського, значна частина якого ґрунтується на фольклорній основі. Постановки «Запорожці», «Повзунець», «Про що верба плаче», «Хміль» демонструють, що автентичний руховий матеріал у сценічному контексті підпорядковується законам композиції, ритмічної драматургії та сценічної образності.

Лілія Козинко доводить, що фольклорні танці залишаються першоосновою сучасної хореографії, оскільки навіть у новітніх постановках зберігаються первинні символи традиції. Так, елемент «ворітця» інтерпретується як символ переходу, зміни станів або початку нового етапу, тоді як оберти можна розглядати як трансформацію давніх магічних уявлень про родючість і циклічність життя. Важливо й те, що багато рухів сучасної сцени: прості кроки, приставні ходи, оберти, присядки, стрибки, походять із первинної танцювальної культури та колись мали чітко визначений порядок виконання [3, с.34–36].

У процесі сценічної трансформації фольклору відбувається кілька взаємопов'язаних змін. Передусім здійснюється узагальнення рухового матеріалу, коли з великої кількості локальних варіантів відбираються найбільш характерні форми, що репрезентують стиль. Далі відбувається посилення ритмічної виразності, коли музично-рухові акценти стають чіткішими. Наступним етапом є стилізація пластики, що передбачає очищення руху від побутових деталей і надання йому узагальненого художнього характеру, зокрема у витягненій позі корпусу чи акцентованій роботі рук. Нарешті, формується сценічний образ на основі типових фольклорних рис, коли танець починає відтворювати не конкретну традиційну ситуацію, а узагальнений образ національного характеру.

На нашу думку, стиль народно-сценічної хореографії формується не як механічна сума рухів, а як результат взаємодії культурної традиції та індивідуального художнього мислення постановника. Саме у цій точці перетину виникає сценічна мова танцю, здатна поєднати історичну пам'ять із сучасними естетичними потребами.

Основою стильової цілісності виступає традиційний руховий фонд, що забезпечує впізнаваність танцю. Йдеться не лише про конкретні кроки чи пози, а про характер пластики, ритмічне дихання руху, співвідношення сили та м'якості, стриманості й експресії. Так, використання притаманних українській традиції пружних ходів, акцентованих притупів або

контрасту між стриманою чоловічою та пластичною жіночою манерою одразу створює відчуття належності танцю до певного культурного простору.

Водночас не менш вагомим чинником є індивідуальне хореографічне мислення, через яке традиційний матеріал отримує нову художню форму. Постановник вибудовує композиційну логіку, визначає драматургічні акценти, моделює просторові малюнки та формує сценічну образність. Наприклад, один і той самий фольклорний руховий мотив може в різних постановках набувати різного змісту: у героїчній композиції він підсилює відчуття сили та спільності, тоді як у ліричному танці стає засобом створення інтимної емоційної атмосфери. Саме авторська інтерпретація перетворює рух на художній знак, вписаний у драматургію сценічного твору.

У результаті взаємодії цих двох чинників формується стиль, що проявляється не стільки у конкретних рухах, скільки у їхній організації. Він відчутний у характері пластики, у темпоритмічній динаміці, у способі взаємодії танцюристів у просторі, у загальній емоційній інтонації постановки. Саме тому національний стиль неможливо звести до фольклорної цитати: він постає як художня система, де традиція виступає підґрунтям, а авторське бачення рушієм розвитку.

Висновки. Отже, фольклор у народно-сценічній хореографії виконує роль не лише джерела рухового матеріалу, а фундаменту стильового мислення. Він визначає пластику, ритміку, образність і національну виразність танцю, формуючи його художню цілісність. Сценічна інтерпретація фольклору не є механічним відтворенням традиції, а творчим процесом її переосмислення. Саме у взаємодії автентичних моделей та авторської концепції народжується стиль, що дозволяє танцю залишатися живою формою культурного досвіду.

#### ЛІТЕРАТУРА

1. Авраменко В. К. Українські національні танки: музика і стрій. Голівуд-Нью-Йорк-Вінніпег-Київ-Львів, 1947. 80 с.: іл.
2. Богород А. В. Український народний танець в писемних джерелах. Дивослово. 1997. № 7. С. 11–17.
3. Козинко Л. Л. Семантика первісного мистецтва в танцях зібраних сучасними автентичними хореографічними колективами. Єдність навчання і наукових досліджень – головний принцип університету : збірник наукових праць звітної-наукової конференції викладачів університету за 2013 рік (м. Київ, 4–6 лютого 2014 р.). Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2014. С. 34–36.
4. Пісклова І. Стан та дослідження танцювального фольклору Слобожанщини. Вісник Львівської національної академії мистецтв. 2013. № 24. С. 156–166.

*Осацький Всеволод  
здобувач I курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти  
спеціальності В 6 Перформативні мистецтва  
Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії  
Науковий керівник –  
викладач-стажист кафедри хореографії  
Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії  
Качуринець Михайло*

## **СИМВОЛІКА ЧОЛОВІЧОГО ВБРАННЯ**

### **У ФОЛЬКЛОРНІЙ ТАНЦЮВАЛЬНІЙ ТРАДИЦІЇ УКРАЇНЦІВ**

Вступ. Фольклорна танцювальна традиція українців формується як цілісна система, у якій рух, музика та костюм взаємодіють і створюють образ носія культури. Чоловіче вбрання у цій системі виконує не лише утилітарну або декоративну функцію, а виступає знаковим елементом, що відображає уявлення громади про силу, гідність, соціальну роль та історичну пам'ять.

Мета статті – здійснити культурологічний аналіз символіки чоловічого вбрання в українській танцювальній традиції.

Основний текст. У традиційній культурі українців одяг був важливою частиною фольклорної картини світу. Він позначав належність людини до спільноти, відображав її вік, соціальний статус, життєвий стан і навіть характер. Чоловіче вбрання зберігало у собі уявлення про мужність, господарність, військову вправність і моральну стійкість.

Історичний розвиток народного костюма демонструє водночас його сталість і здатність до трансформацій. Як зазначає Олександр Дурманенко: «Традиційний костюм був відомий ще з часів Київської Русі, відтоді регіони України дотримувалися локальних особливостей у його оформленні. Більшої універсальності крій та елементи оздоби почали набувати орієнтовно наприкінці XIX сторіччя, і з часом відмінності все більше розмивалися» [3].

У той самий період костюм набуває значення культурного символу. Ілона Сиваш підкреслює: «Уперше до українського національного костюма як до чинника самоідентифікації звернулась інтелігенція кінця XIX століття. Вишиті сорочки ставали обов'язковим атрибутом, своєрідною візитівкою українських патріотів – тих, хто прагнув незалежності України. Зазвичай, традиційною сорочкою доповнювали міський костюм» [7, с.182]. Одяг починає виконувати функцію культурного маркера, що виходить за межі побуту.

Структурну цілісність чоловічого строю розкриває Марина Олійник: «Традиційне чоловіче вбрання українців – це самобутній комплекс із полотняної сорочки (заправленої в штани), широких шароварів або вузьких штанів, посиленний поясом та нагрудним одягом (кептар, свита)» [5, с.69–70]. Перелік елементів костюма, поданий дослідницею, демонструє його багатозаровість і символічну насиченість: сорочка позначала родову належність, штани асоціювалися зі свободою руху, пояс виконував захисну функцію, а верхній одяг і головний убір маркували статус і честь чоловіка.

Костюм постає як система значень. Соціальна функція проявлялася у диференціації матеріалів та оздоблення, а символічна в орнаментиці та кольорах, що наділяли одяг охоронними й репрезентативними сенсами. У цьому вимірі костюм можна розглядати як своєрідний текст традиції, який прочитується у побуті, обрядовості та мистецтві.

Перенесення фольклорного танцю на професійну сцену надає цьому «тексту» нової форми існування. Вбрання стає художнім інструментом, здатним посилювати виразність сценічного образу. За Патрісом Паві, костюм використовується для «досягнення ефектів ампліфікації, спрощення, абстрагування та прочитуваності» [6, с.233]. Конструкція одягу впливає на ритм і пластику руху, а танець надає костюму додаткового смислового звучання, роблячи його активним учасником сценічної дії.

Цю тезу розвивають Тетяна Білан та Оксана Петрів, які зазначають: «Народному костюму належить особлива роль в історії моди та стилю. <...>. Внутрішня система знаковості костюма в хореографічній постановці повинна бути абсолютно когерентною, щоб публіка змогла прочитати фабулу танцю [1, с.71–72]. Знакова природа сценічного одягу діє одночасно і всередині художнього твору як сукупність «постави у формі знаків, взаємопов'язаних між собою достатньо когерентною системою одягу», і в соціально-культурному просторі «поза сценою у формі співвіднесення з реальним світом, де одяг також має певне значення» [6, с.233].

Сценічний образ танцівника формується не лише технікою виконання, а й візуальною мовою костюма, яка допомагає глядачеві розпізнати характер персонажа і культурний контекст. Навіть у стилізованих постановках вбрання зберігає фольклорні смисли, виступаючи містком між традицією та сучасністю.

Особливу роль костюм відіграє у маркуванні регіональної специфіки танцю. Колір шаровар, форма пояса чи силует верхнього одягу можуть вказувати на походження танцю: подільське, гуцульське, бойківське або наддніпрянське. Таким чином, костюм виступає не лише декоративним елементом сцени, а носієм локальної культурної пам'яті.

Так, у танцях Карпатського регіону, у чоловічому вбранні Прикарпаття переважає білий колір, сорочки з відкладним комірцем та вільними рукавами або коміром-стійкою та чохлами на рукавах. Комірець застібають на гудзик або зав'язують червоною стрічкою. Сорочки, майже не оздоблені, носять зверху білих полотняних штанів, підперізують вовняним поясом, до якого підвішують особисті речі. Верхнім одягом слугує короткий білий полотняний кабат і біла полотнянка (тип свити), яку оздоблюють вовняною вишивкою й тасьмою [2, с.52].

Комплекс традиційного чоловічого вбрання танців Гуцульщини вирізняється архаїчністю та багатством аксесуарів: основу складає тунікоподібна сорочка з коміром-стійкою, що доповнюється плечовим одягом (сердаком і кептарем), поясом-чересом, сумкою-«тобівкою», плетеними капчурами та шкіряними постоломи. Водночас чоловічий стрій танців Бойківщини демонструє свої особливості: використання довгих сорочок (установкових чи безустановкових) та лейбиків – безрукавок довжиною до колін. Характерною рисою бойківської

вишивки є стримана колористика (синій, чорний, зелений та коричневий кольори), а головні убори – смушкові шапки чи капелюхи, часто прикрашалися стрічками та квітами [1, с.71].

Чоловіче вбрання в подільській хореографії вирізняється стриманою елегантністю: біла лляна сорочка (часто з вишивкою), вузькі або широкі полотняні штани, широкий тканий пояс (крайка), а також чобітки. Для танцю характерні легкі жупани, чумарки або лейбики, що дозволяють вільно рухатися. Основні елементи подільського чоловічого костюма: сорочка (вишита білими, чорними або червоно-чорними нитками, переважно з геометричним або квітковим орнаментом, вишивка часто прикрашає манішку та комір-стійку); штани (полотняні (білі) або сукняні (чорні, сині, коричневі) штани, які заправляли у чоботи); пояс (довгий, широкий тканий пояс (червоний, зелений або синій) є обов'язковим елементом, що підкреслює талію); верхній одяг (чумарки (приталені), свитки, а в холодну пору кожухи чи півкожухи); головний убір (чорна смушева шапка (конічна) або бриль (влітку)); взуття – чорні чоботи [4].

Нагромадження таких регіональних ознак свідчить, що символіка чоловічого вбрання формується у взаємодії природного середовища, господарської практики та соціальних традицій. У танцювальному мистецтві ці особливості набувають нової функції: вони допомагають створити сценічно впізнаваний образ і формують візуальну ідентичність танцю. Через костюм глядач часто інтуїтивно визначає локальне походження постановки ще до того, як це стане очевидним у хореографічній лексичі.

Висновки. Отже, чоловіче вбрання у фольклорній танцювальній традиції українців виступає не лише елементом зовнішнього образу, а носієм історичних, соціальних і художніх смислів. У сценічній практиці костюм формує характер персонажа, підсилює пластику руху та допомагає передати культурний контекст танцю. Регіональні особливості чоловічого строю забезпечують впізнаваність танцю і зберігають локальну культурну пам'ять. Саме тому символіка костюма є важливим чинником осмислення української танцювальної традиції як цілісного мистецького явища.

## ЛІТЕРАТУРА

1. Білан Т., Петрів О. Роль народного костюма у створенні хореографічного образу Актуальні питання гуманітарних наук. 2024. № 73 (1). С. 69–73.
2. Васіна З. Українське народне вбрання. Київ: Мистецтво, 2020. 71 с.
3. Дурманенко О. Заволоч, коралі, бекеша та їх волинські особливості: фоторепортаж із виставки про традиційний одяг регіонів України. Волинські новини. 24.08.2024. URL: <https://surl.li/tlvxqi> (дата звернення: 14.02.2026).
4. Іваневич Л. А. Особливості класифікації складових народного костюма українців Поділля XIX – початку XX століття. Освіта, наука і культура на Поділлі. 2013. Т. 20. С. 489–501.
5. Олійник М. Український чоловічий одяг у побуті міської інтелігенції в другій половині XIX – першій половині XX століття. Народна творчість та етнологія. 2015. № 4. С. 67–77.
6. Паві П. Словник театру. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. 640 с.
7. Сиваш І. О. Традиційний одяг українців в контексті сучасного етнотрансформативного дискурсу. Український мистецтвознавчий дискурс. 2024. № 1. С. 180–188.

*Подялюк Дарія  
здобувачка I курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти  
спеціальності В 6 Перформативні мистецтва  
Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії  
Науковий керівник –  
викладач-стажист кафедри хореографії  
Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії  
Качуринець Михайло*

## **ВОРОЖИЛЬНІ МОТИВИ В НАРОДНІЙ ХОРЕОГРАФІЇ ЗИМОВОГО КАЛЕНДАРНО-ОБРЯДОВОГО ЦИКЛУ**

Вступ. Зимовий календарно-обрядовий цикл українців концентрує в собі уявлення про межовий час, оновлення світу та переосмислення життєвих перспектив. Саме в той період активізуються ворожильні практики, спрямовані на прогнозування долі, шлюбу, добробуту та соціального статусу. Вони функціонують не лише як побутові ритуали, а як символічні дії, що поєднують вірування, емоційні очікування та колективний досвід.

Основу дослідження становить поєднання історико-типологічного підходу, що дозволяє простежити генезу ворожильних практик у структурі зимового календарно-обрядового циклу, та структурно-функціонального аналізу, спрямованого на виявлення їхніх соціокультурних і символічних функцій. Хореологічний метод використано для інтерпретації пластичних форм обрядових дій та рухової драматургії, що дає змогу розглядати ворожильні мотиви як складову художньої системи народної хореографії.

Мета статті – проаналізувати роль ворожильних мотивів як компонента народної хореографії, що інтегрує ритуальну символіку та соціальну функцію, перетворюючи танцювальний акт на інструмент осмислення дівочої долі.

Основний текст. У фольклористичних і етнологічних дослідженнях зимова обрядовість розглядається переважно крізь призму обрядової поезії, драматичних форм та звичаєвої поведінки [3; 6;7], тоді як хореографічний вимір ворожильних практик висвітлено фрагментарно. У хореології увага приділяється переважно жанровій класифікації танців, що зумовлює потребу цілісного осмислення ворожильних мотивів як пластичного і драматургічного чинника народної хореографії.

Ворожіння посідає особливе місце у структурі зимових свят, зокрема у період різдвяно-новорічних і водохресних обрядів. Його поява пов'язана з уявленням про «відкритість» межового часу, коли, за народними віруваннями, стає можливим доступ до прихованого знання. У цьому контексті ритуал спрямований не лише на отримання відповіді про майбутнє, а й на символічне впорядкування життєвого простору.

Мирослава Мельник зазначає: «Найвиразніше дівочі ворожіння актуалізувалися в межах передріздвяного календарного циклу, зокрема на свята святої Катерини та святого Андрія. Саме ці дні в народній традиції позначені як «ворожильний» час, коли молодіжні

зібрання набували особливої інтенсивності, а матримоніальні практики – найбільшої популярності.» [5, с.56].

Обряди на свята Катерини та Андрія вибудовують послідовну модель дошлюбної комунікації молоді. На Катерини «дівчата звертаються до своєї долі про щасливе подружнє життя. З давніх обрядодійств збереглися окремі способи ворожінь. Напередодні Катерини дівчата відламували від вишневих дерев гілочки і ставили їх у воду, якщо вони розквітнуть до Різдва чи Меланок, то в цьому році дівчина вийде заміж» [3, с.49].

На Андрія, або Калити, «проводився ряд давніх ритуалів язичницького походження, що мали переважно любовно-магічне та аграрно-магічне спрямування. В Калиті яскраво простежуються дві сюжетні лінії, перша пов'язана з культом сонця, друга – із шлюбною магією» [4, с.35]. Ворожіння цього дня були різноманітними: «пекли пампушки, або балабушки, – клали їх під осліні і запускали до хати пса. Чию першу балабушку з'їсть собака, та дівчина першою вийде заміж...» [5, с. 58].

Ворожильні дії відзначаються колективністю та театралізованістю. Вони включають елементи гри, перевтілення, співу, діалогічних форм і руху. Саме рухова складова часто виконує роль знака, що закріплює сенс обряду: обертання, крокування, колективні обходи чи імітаційні жести набувають функції символічного підтвердження передбачення.

Як слушно зауважує Леся Косаківська: «Народна хореографія є однією із найдавніших форм усної народної колективної творчості, яка за допомогою пластичних засобів виразності (рухи, міміка, пози) ілюструє естетичний, світоглядний, моральний досвід українського етносу...» [2, с.1]. Саме тому пластичний вимір ворожильних практик виступає важливим засобом відображення світоглядних уявлень громади, адже через рух фіксуються моделі очікування майбутнього, соціальних ролей та життєвих переходів.

Хореографія ворожінь ґрунтується на принципах імітаційної магії. Рухи не є випадковими: вони відтворюють природні цикли, господарські процеси або космічні ритми. Найпоширенішою пластичною формою виступає коло (хоровод), що символізує сонце та нескінченність буття. Рух «за сонцем» у межах кола осмислюється як прагнення життєвої повноти й гармонії. Ритмічні кроки та тупотіння інтерпретуються як спосіб утвердження бажаного результату, своєрідне «закріплення» наміру у просторі. Натомість сплетіння рук у фігурах типу «міст» або «кривий танець» моделює перехід між життєвими станами та символізує рух від дівочтва до шлюбу.

Хореографічна структура ворожильних дій простежується і в конкретних обрядах зимового циклу. Так, у дійстві Калити танцювальна дія вибудовується як випробування, де ритмічні кроки та стрибок до коржа формують модель переходу до соціальної зрілості. У щедрівкових обрядах із персонажем Кози пластика стрибків, падіння та відродження створює метафору циклічності природи, а танець набуває функції символічного забезпечення майбутнього врожаю. У карнавальних ходах Меланки гротескні, швидкі рухи, інверсія ролей і

ритмічна надмірність формують образ порогового стану, коли світ перебуває між порядком і хаосом.

Подібну функцію виконують і карнавальні ходи зимового циклу, де інверсія ролей, маскуваннн та гротескна пластика формують образ порогового стану світу – моменту переходу між старим і новим порядком. У таких дійствах рух постає засобом символічного моделювання соціальних і космічних змін, адже через тілесну експресію громада відтворює ідею оновлення часу.

Показовим у цьому контексті є святкування Маланки в селі Бояни Чернівецької області, де локальна карнавальна традиція зберігає виразні риси синкретичного обрядового театру. Під час святкування звучить народна молдавська та румунська музика, що визначає характер ритміки руху та динаміку пластики. Учасники, одягнені у традиційні костюми колядників, виконують поступальні ходи, дрібні приставні кроки, ритмічні притупи та обертальні рухи корпусу, які формують відчуття безперервного колективного руху. Такі кроки, поєднані з обходами дворів і взаємодією груп, створюють композицію ритуальної процесії.

У сценах із рідженими спостерігається виразна контрастність пластики. Персонажі з масками демонічних істот виконують різкі стрибки, нахили корпусу вперед, раптові зміни напрямку руху, що формують ефект порушення гармонії та уособлюють хаотичні сили. Натомість групові танцювальні кола й повільні ритмічні ходи створюють структуру впорядкованого простору, символізуючи повернення світу до рівноваги.

Карнавальна пластика поєднує два типи руху: упорядкований колективний та гротескно-інверсійний індивідуальний. Саме їхня взаємодія створює драматургію обряду, де тіло стає інструментом відтворення космічного циклу. Відеофіксація дійства підтверджує, що хореографічна структура карнавалу базується на ритмічних процесіях, колових побудовах та контрастній мімічно-пластичній експресії: <https://www.youtube.com/watch?v=G19tkFp5VA> [1].

Окрему групу становлять ворожіння, що супроводжуються танцювальною ходою, зокрема ритуал «перевзування». Послідовне пересування взуття від печі до порога перетворюється на пластичну модель руху до майбутнього. Кожен крок у цьому дійстві функціонує як символічна одиниця виміру долі, а сам рух стає тілесною формою очікування.

Висновки. Отже, у народній хореографії зимового циклу рух виступає матеріалізацією наміру. Плавна, колова пластика асоціюється з прагненням гармонійної долі, тоді як ритмічно насичені, енергійні рухи спрямовані на забезпечення добробуту громади. У цьому полягає особливість ворожильних мотивів: вони поєднують тілесну експресію з символічною дією, перетворюючи танець на засіб осмислення майбутнього. Таким чином, ворожильні мотиви становлять важливий компонент народної хореографії зимового календарно-обрядового циклу, оскільки поєднують ритуальну символіку, емоційну експресію та соціальну функцію.

**ЛІТЕРАТУРА**

1. Карачко С. Бояни свято Маланки. Танець. Коники села Петрашівка Буковина. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=G19tkFp5VA> (дата звернення: 14.02.2026).
2. Косаківська Л. П. Хореографія. URL: <https://surl.li/jfplnr> (дата звернення: 14.02.2026).
3. Ліманська О. В. Семантика любовношлюбного мотиву зимових свят народного календаря українців. Вісник ХДАДМ. 2007. № 11. С. 47–56.
4. Макаренко С. Динаміка змін традиційних обрядів вечорниць на Тернопільщині. Етнічна історія народів Європи. 2011. № 35. С. 33–41.
5. Мельник М. М. Дівочі ворожіння у структурі катерининських та андріївських вечорниць: традиції і сучасність. Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв : наук. журнал. 2025. № 4. С. 54–59.
6. Серебрякова О. «“Андрію, Андрію, я колопні сію: дай ми, боже, знати, з ким їх буду брати”» (мантичний звичай «засівання конопель»: семантика, символіка, функції». Народознавчі зошити. 2015. № 5 (125). С. 1034–1044.
7. Серебрякова О. Семантика гадань зі звуттям у зимовій обрядовості українців. Народознавчі зошити. 2015. № 1 (121). С. 206–213.

*Постоловська Анна*  
*здобувач I курсу другого (магістерського) рівня вищої освіти*  
*спеціальності А 4 Середня освіта (Мистецтво. Музичне мистецтво)*  
*Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії*  
*Науковий керівник –*  
*доктор філософії, доцент, доцент кафедри музикознавства,*  
*інструментальної підготовки та методики музичної освіти*  
*Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії*  
*Циганюк Люція*

**УКРАЇНСЬКИЙ ФОЛЬКЛОР У ДЗЕРКАЛІ СУЧАСНОЇ ДИТЯЧОЇ  
 ФОРТЕПІАННОЇ МУЗИКИ**

Вступ. Завдання, що постають перед сучасною українською фортепіанною педагогікою, значно ширші, ніж просто ознайомлення дітей із виконавським мистецтвом. У реаліях сьогодення на перший план виходить глибоке й ґрунтовне виховання особистості на національних засадах. Йдеться не лише про технічну майстерність чи інтерпретаційні навички, а про формування ціннісних орієнтирів, світогляду та культурної самоідентифікації.

Саме у прагненні сформувати національну музичну свідомість постають дискусії щодо ролі фольклору у навчанні. Одні вважають фольклоризм і опору на національне мистецтво застарілими або однобічними підходами. Інші й досі ностальгують за творчістю Чайковського та Рахманінова, які після повномасштабного вторгнення росії в Україну опинилися поза звичним культурним простором української освіти. Проте реальність, з якою віч-на-віч зустрівся кожен українець у часи цієї страшної війни, переконливо засвідчила: мова має значення – і мистецтво має значення. Саме через мову та мистецтво формується національний образ, утверджується відчуття співпричетності до власної культури, її цінностей та ідеалів.

Мета статті – здійснити аналіз ролі фортепіанної музики як засобу трансляції національних культурних кодів.

Основний текст. Чим же відрізняється українська культура від будь якої іншої? Цікавим і змістовним є дослідження української музикознавиці Світлани Мірошніченко, у якому вона розглядає поняття української музики з різних позицій: як музику українського етносу, як музику української нації, як музику певної державної території (України), а також як мистецтво, що має специфічні, суто музичні ознаки – тобто національний стиль [3, с. 229]. Окрему увагу дослідниця приділяє визначенню поняття національного (українського) стилю в музиці. Вона трактує його як стиль, що характеризується достатньо окресленими ознаками, які відображають особливості українського менталітету й мислення [3, с. 232].

Спираючись на ґрунтовні висновки щодо українського стилю С. Мірошніченко, хочемо дещо розширити розуміння цього питання в контексті впливу народної творчості на національний стиль української академічної музики і на менталітет українського народу. Чи є зв'язок між менталітетом і народною творчістю? Так, безперечно є – і це не просто зв'язок, а глибинна взаємодія між ними – менталітет формує характер народної творчості, а сама народна творчість є одним із проявів менталітету. Більше того, народна творчість віддзеркалює особливості українського світовідчуття, а отже, й менталітету, який формується під впливом історичних обставин, закріплюється через мову і традицію і передається через мистецтво, а найчастіше – саме через фольклор, який є одним із механізмів збереження і передачі ментальних кодів нації.

Щодо академічної української музики, її національний стиль, безперечно, сформувався під значним впливом народного мистецтва, але пройшов значно складніший шлях розвитку. Інтонаційна «матриця» народної творчості – модальність, варіантність розвитку, співучість мелодики, багатоголосність – проникла в академічні жанри як стильові ознаки українського музичного мистецтва, що дозволяє ідентифікувати національний стиль навіть без прямого цитування фольклорних джерел. Тобто фольклор став джерелом інтонаційної природи професійної музики. У цьому контексті навчання дітей українській музиці та творам на фольклорній основі набуває особливого значення: протягом століть росія намагалася знецінити українське мистецтво, замінюючи його своїм, наповненим їхніми «цінностями» аби знищити національну самоідентифікацію українців. Сьогоднішня війна надзвичайно загострила проблему виховання національної свідомої української дитини, яка цінує й розуміє власну ідентичність, культуру, засвоює ключові національні цінності – волелюбність, сміливість, працьовитість, доброзичливість і гордість за своє українське походження.

Українська дитяча фортепіанна музика досить різноманітна і різнопланова, вміщує історичні та мистецькі національні цінності, передає духовність і культурну ідентичність народу. Але ми хочемо поговорити сьогодні про особливий навчально-виховний потенціал дитячої фортепіанної музики XXI століття, яка, зберігаючи національні традиції, вплітає сучасні ритми життя, відображає сучасні реалії, що робить її більш зрозумілою і привабливою для молодшого слухача. У цьому контексті пропонуємо зупинитися на дитячій фортепіанній

творчості таких композиторів як Микола Ластовецький та Олександр Яковчук, чії життєві й творчі шляхи тісно пов'язані з Хмельниччиною. Обоє вони народилися на Поділлі, здобували фахову освіту в Хмельницькому музичному училищі та згодом утвердилися як визначні композитори й фольклористи. Саме глибоке занурення у народну традицію стало підґрунтям їхнього індивідуального стилю.

У творчому доробку М. Ластовецького представлена надзвичайно широка й жанрово різноманітна палітра фортепіанних творів для дітей. Значна частина цих п'єс ґрунтується на інтонаційному матеріалі українських народних пісень, що зумовлює їхню мелодичну виразність, національний колорит і водночас педагогічну цінність. Оскільки межі цієї статті не дають можливості здійснити детальний огляд усього масиву дитячих фортепіанних творів митця, зосередимо увагу на четвертому та п'ятому зошитах його фортепіанних п'єс для дітей і юнацтва.

У четвертому зошиті перший розділ містить 37 легких фортепіанних «переспівів» галицьких ягілок – обробок весняних обрядових пісень, ігор і хороводів. П'єси розташовані за принципом поступового ускладнення. Композитор творчо переосмислює народнопісенні образи, зберігаючи їхню первісну ідею та поєднуючи автентичний мелос із сучасними ритмічними й гармонічними засобами.

Особливим є четвертий розділ – «Раціональні ескізи», що складається з дванадцяти творів у додекафонній техніці («Розумна коломийка», «Ритуальне дійство», «Сходження на Голгофу», «І задзвонили дзвони» та ін.). Попри складну систему організації звуків, автор спирається на фольклорну інтонаційність і жанрові асоціації, поєднуючи народну традицію з модерною мовою. Це має вагоме педагогічне значення: учні поступово долучаються до сучасного музичного мислення. Наприкінці збірника подано методичні рекомендації Н. Мойсеєнко та Є. Косинської щодо опанування цього матеріалу.

У п'ятому зошиті особливу увагу привертають перші два розділи. «Десять мелодій для віртуозів маленьких» об'єднують яскраві замальовки («Веснянка», «Колядничка закличка», «Замовлянка дощу», «Козацька переможна» та ін.), а «П'ятдесят поліфонічних п'єс-канонів на теми українських народних пісень» спрямовані на розвиток поліфонічного мислення, поєднуючи фольклорну основу з академічними формами письма.

О. Яковчук створив «Школу гри на фортепіано», яка складається з 7 розділів, 173 нових яскравих авторських творів, створених композитором для різнобічного навчання дітей гри на фортепіано. «При його написанні композитор урахував кілька принципових нових положень, на які був зорієнтований під час своєї роботи, мета котрої – виховати сучасного юного музиканта на модерному матеріалі, підготувавши його до адекватного сприйняття музики XXI століття. Цікавою є авторська ідея в першому розділі давати для початківців прості аранжування популярних народних пісень з підтекстовкою українською та англійською мовами» [4, с.2].

Багато творів, побудованих на інтонаціях фольклору є в розділі «П'єси» («Українська пісня», «Подільська колядка», «Подільська», «Народний танок», «Поліська колядка», «Волинська колядка» та ін.), а також в розділі «Ансамблі» («Щедрик», «Дивна новина», «Во Вифлеємі нині новина», «Веснянка» та ін.)

Висновки. Отже, сучасна українська фортепіанна педагогіка виконує не лише навчальну, а й виразну національно-виховну функцію. Формування світогляду й культурної самоідентифікації дитини відбувається значною мірою через мистецтво, а фольклор виступає носієм ментальних і ціннісних кодів нації.

Творчість М. Ластовецького та О. Яковчука переконливо демонструє усвідомлену опору на народну інтонаційність навіть у творах, написаних з використанням сучасних технік письма. У їхніх дитячих фортепіанних творах фольклор поєднується з модерною мовою, зберігаючи емоційну доступність і національний колорит, що у повній мірі відповідає основним принципам музичного навчання і виховання, серед яких надзвичайно важливим є принцип національної і культурної орієнтації, який передбачає використання народної музичної творчості для формування музичного смаку і національної свідомості української молоді.

#### ЛІТЕРАТУРА

1. Ластовецький М. Фортепіанні п'єси для дітей та юнацтва (зошит 4) / ред.-упорядники Л. Філоненко, З. Ластовецька-Соланська. Дрогобич: Посвіт, 2018. 148 с.
2. Ластовецький М. Фортепіанні п'єси для дітей та юнацтва (зошит 5) / ред.-упорядники Л. Філоненко, З. Ластовецька-Соланська. Дрогобич: Посвіт, 2019. 148 с.
3. Мірошніченко С. В. Про національну ментальність української поліфонії. Українська тема у світовій культурі. Науковий вісник. К.: Омега-Л, 2001. Вип.17. С.246-258.
4. Яковчук О. Школа гри на фортепіано. К.: Поліграфічний центр «Фоліант», 2019. 256 с.

*Романишина Юлія  
здобувачка I курсу другого (магістерського) рівня вищої освіти  
спеціальності А 4 Середня освіта (Мистецтво. Музичне мистецтво)  
Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії  
Науковий керівник –  
кандидат мистецтвознавства, доцент,  
доцент кафедри вокалу та диригентсько-хорових дисциплін  
Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії  
Качуринець Лілія*

#### ВЕСНЯНКОВИЙ ФОЛЬКЛОР ПОДІЛЛЯ У СУЧАСНІЙ МИСТЕЦЬКО-ПІСЕННІЙ ПРАКТИЦІ

Вступ. Веснянковий фольклор належить до найдавніших пластів традиційної музичної культури українців, поєднуючи ритуальну символіку, колективну дію та художньо організовану звукову форму. У подільському регіоні він має особливу вагу, оскільки зберігає архаїчні інтонаційні моделі, усталені образні структури та зв'язок співу з рухово-ігровими формами. У сучасному культурному просторі веснянки дедалі частіше функціонують поза

первісним обрядовим середовищем, інтегруючись у концертну й освітню практику, зокрема у музичне виховання дітей.

Мета статті – проаналізувати особливості функціонування веснянкового фольклору Поділля як цілісної художньо-комунікативної системи в сучасній мистецько-освітній практиці.

Основний текст. Пісенна культура Поділля тривалий час перебувала в полі наукової уваги, що зумовлено її жанровою різноманітністю та виразною регіональною специфікою. Уже фольклорні видання першої половини XIX століття (В. Залеського, М. Максимовича, З. Ходаковського) містять записи народнопоетичного матеріалу краю, які засвідчують сформованість місцевої музично-поетичної традиції. Подільські пісні органічно входять до загальноукраїнського фольклорного масиву, водночас зберігаючи інтонаційні, ладові й образні риси, зумовлені локальним культурним середовищем.

Вивчення народної творчості Поділля пов'язане з появою перших наукових праць К. Шейковського «Побут подолян» (1859) [6], А. Свидницького «Великдень у подолян» (1861), А. Коціпинського «Пісні, думки і шумки руського народу на Поділлі, Україні і в Малоросії» (1862) [2], у яких пісенна традиція осмислюється у зв'язку з побутом, календарною обрядовістю та світоглядними уявленнями населення. У цих дослідженнях веснянки постають як складова річного обрядового циклу, корельована з аграрним календарем, трудовими практиками та символікою оновлення природи, з формульною поетикою й обов'язковим поєднанням співу з рухом і грою.

Інтерес до подільської пісенної традиції зумовлений історико-культурною своєрідністю регіону. Визвольні війни доби Богдана Хмельницького, селянські рухи та постать Устима Кармалюка закарбувалися в колективній пам'яті, вплинувши на образність, емоційну насиченість і мелодичну виразність фольклору. Поєднання історичного досвіду, природного середовища та живої співочої практики сприяло формуванню особливої пісенної ментальності Поділля, у якій веснянковий пласт посідає помітне місце.

Осмислення веснянкового фольклору потребує урахування ширшого соціокультурного контексту, що формував традиції співу, руху й обрядової дії. Дослідники відзначали естетичну чутливість подолян, яка виявлялася у побуті та зовнішньому вигляді. Так, Люцина Стадницька наголошувала на «їхньому прагненні до краси в одязі: гаптовані кошики, багато вишиті на ручних сорочках, спідниці з ясними фалдами, пояси з кольоровою вовною, білі фартухи, численні корали (“намісто”))» [8, с. 571]. Важливим компонентом світоглядних уявлень була символіка природи, зокрема образи птахів, поширені у веснянковому репертуарі. Л. Стадницька зазначала: «...у калиновому гаю зозуля, улюблений птах нашого люду, що приносить вісті від коханих, що живуть “у чужині” (чужому краю), а часто навіть із побутового світу; це птах, що вищує багатство, пророкує для дівчат час шлюбу з коханим» [8, там же].

Описуючи молодь Поділля, Л. Стадницька фіксувала моделі соціальної взаємодії, у яких спів, танець і музичний супровід становили цілісність. За її спостереженням, молодь

танцювала під скрипку й цимбали; хлопці оплачували танці, а дівчата на Великдень дарували писанки, причому до танцю запрошували лише «своїх» дівчат [8, с. 572].

У контексті жанрової систематизації народнопісенного матеріалу важливими є узагальнення Ірини Батирєвої, яка наголошує: «І вже перші записувачі фольклору встановили генеральний принцип поділу їх на дві великі групи: обрядові та необрядові...» [1]. Такий поділ відображає ступінь архаїчності, оскільки календарно-обрядові пісні зберігають найдавніші риси мовної, мелодичної та ритмічної організації.

Веснянки як складова весняно-літнього циклу виконувалися у визначений календарний період і входили до структури обрядової дії; їх супроводжували хороводи та ігрові сюжети: «Кривий танець», «Воротар», «Подольночка», «Мости», «Мак», «Вербовая дощечка» [1]. Поєднання співу, руху й гри визначає синкретичну природу жанру та пояснює його адаптивність у сучасному мистецько-освітньому просторі.

Вагомий внесок у фіксацію подільського пісенного матеріалу належить Оскару Кольбергу. Як зазначає Оксана Шалак, у збірнику «Pieśni ludu z Podola rosyjskiego. Zebrane w latach 1858 i 1862» (1888) було опубліковано 29 пісень різних жанрів [5, с. 29]. Етнографічні спостереження О. Кольберга щодо святкування Великодня на Поділлі уточнюють функціонування веснянок у живому обрядовому середовищі: «Збереглися тут та в околицях звичаї давнього язичництва: у день Великодня збирається молодь і влаштовує біля церков та костелів танцювальні ігрища, що називаються гаївками, з різними піснями, які зовсім не відповідають цій [церковній] урочистості. Це, напевно, залишок релігійних ігрищ...» [7, с. 40].

Матеріали Оскара Кольберга демонструють локальну варіативність весняних практик: записи з околиць Сатанова, Ярмолинців і Проскурова відображають як сталі жанрові ознаки, так і трансформації назв і сюжетів [7, 58–66]. Ігрові пісні великоднього циклу розкривають соціально-символічний зміст веснянок: «Ходить коничок понад річкою», «Там на кладці...», «Єсть в горосі три стручки» [7, с. 58]. Особливо показовою є гра «Жучок» [7, с. 59], у якій тілесна композиція учасників формує «живий місток», а супровідний спів регулює ритміку й динаміку дії (рис. 1).



Рис. 1 Фрагмент нотного прикладу веснянки «Жучок»

Нотний запис веснянки, зафіксований у с. Ярмолинці Хмельницького району, дозволяє простежити її виконавські засади. Маршова ритміка корелює з рухом гри, адже кожна чверть

відповідає кроку дівчинки-«жучка». Мелодика з вузьким амбітусом і тяжінням до сусідніх ступенів полегшує гетерофонне виконання під час руху, а рефрен «Гия, гия, га» виконує функцію ритмічного сигналу, що активізує дію та маркує завершення ігрового циклу [7, с. 59–60].

У сучасному мистецько-освітньому просторі веснянки виконують інтерпретаційну функцію, входячи до концертних програм, фольклорних композицій та педагогічних практик, де автентичні ладо-ритмічні моделі поєднуються з адаптованими формами подачі. Особливо органічно жанр інтегрується у дитяче виконавство, сприяючи формуванню ансамблевості, ритмічної координації та інтонаційної стабільності.

Показовим прикладом переосмислення веснянкового фольклору стало дійство «Весна – красна у плин пішла: традиція, що звучить нині» (квітень 2024, сквер Степана Бандери), реалізоване творчими колективами Хмельницької школи мистецтв «Заріччя». програмі взяли участь зразковий вокальний ансамбль «Веселі нотки» (керівник Т. Килимник), дитячий фольклорний ансамбль «Джерелиця» (керівник Ю. Романишина) та Народний аматорський ансамбль народного танцю «Веселка» (керівник О. Петрина). Виконання веснянок поєднувалося з танцем і залученням глядачів до хороводів; відеофіксація заходу за посиланням: <https://www.youtube.com/watch?v=0qNixla-NPE> [4].

Висновки. Отже, веснянковий фольклор Поділля в сучасній мистецько-освітній практиці функціонує як цілісна художньо-комунікативна система, де архаїчні музично-поетичні структури поєднуються з новими сценічними та педагогічними формами. Його життєздатність визначає синкретизм співу, руху й обрядової дії, що забезпечує адаптацію жанру без втрати структурної основи. Інтерпретація веснянок у дитячому виконавстві та концертній практиці підтримує тяглість традиції й розширює можливості її культурної трансляції.

## ЛІТЕРАТУРА

1. Батирева І. Пісенний фольклор українського села. Музей Івана Гончара: музейний блог. URL: <https://surl.lt/dzpjom> (дата звернення: 05.02.2026).
2. Коціпінський А. Г. Пісні, думки і шумки руського народу на Поділлі, Україні і в Малоросії. Київ, К-П: Вид. [А.Г. Коціпінський], 1862. 306 с. : ноти.
3. Пісні люду з Подолу російського. Зібране з 1858 і 1862 років [зібрав Оскар Кольберг] // Збірник відомостей до антропології краю. С. 236.
4. Романишина Ю. Дитячий фольклорний ансамбль «Джерелиця» – «Прийшла весна красная, красная» : YouTube. URL: <https://surl.li/dlvgoe> (дата звернення: 11.02.2026).
5. Шалак О. Український фольклор Поділля на сторінках польських періодичних видань XIX століття. Народна творчість та етнологія, 2012. № 4. С. 25–32.
6. Шейковський К. В. Быть подолянь. Київ: А. Давиденко, 1860. Том 1. Вип. 1. 87 с.
7. Kolberg O. Dzieła wszystkie. Poznań: REDAKCJA DZIEŁ WSZYSTKICH OSKARA KOLBERGA, 1994. 357 s.
8. Stadnicka L. Character, obyczaje, obrzędy ludu rusińskiego na Podolu / [skreslila Lucyna Stadnicka] // Wędrowiec. 1883. T. 42. S.571–572.

*Шелевей Богдан  
здобувач IV курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти  
спеціальності 024 Хореографія  
Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії  
Науковий керівник –  
заслужений артист України, доцент, доцент кафедри хореографії  
Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії  
Качуринець Сергій*

## **ПТАШИНІ ОБРАЗИ В НАРОДНОМУ ТАНЦІ**

Вступ. Традиційна танцювальна культура постає як складна багатопланова система, у якій поєднуються релікти архаїчних вірувань і пізніші художні трансформації. Давність окремих танцювальних форм виявляється не лише в їхніх назвах, а й у характері рухової лексики, що зберігає сліди символічного мислення традиційної спільноти. Особливу групу становлять танці, у яких пластика пов'язана з образами тварин і птахів, адже саме вони нерідко виступали носіями сакральних або тотемних значень.

Мета статті – виявити специфіку функціонування пташиних образів у народному танці як багатофункціонального мистецького феномену на прикладі сюжету танцю «Журавель».

Основний текст. Як зауважував Анатолій Богород, якщо у природному середовищі певні види демонструють ритмізовані чи шлюбні рухи, їхнє наслідування в танці може сприйматися як відтворення космічного порядку або життєвого циклу [2]. У такому випадку людський рух виходить за межі побутової гри й набуває символічного статусу, поєднуючи естетичну, комунікативну та світоглядну функції.

Назви багатьох народних танців, що апелюють до світу природи («Коза», «Журавель», «Горлиця»), не обов'язково свідчать про буквально наслідування рухів тварин чи птахів. Частіше вони виникали завдяки ключовим словам пісень, під які виконувалися танці. Воно виконує радше номінативну, ніж описову функцію. Так, назва «Горлиця» пов'язана з текстовим образом пісні: «А дівчина-орлиця до козака горнеться» [7], а не з прямим копіюванням поведінки птаха.

Пташині образи стали особливо поширеними у танцювальних культурах різних народів світу: від греків і японців до китайців та індійських племен. В українській традиції найбільш упізнаваним є образ журавля. Його первісна форма виконання нині практично втрачена, оскільки сценічні інтерпретації витіснили традиційну манеру. Водночас етологічні спостереження свідчать, що журавлі демонструють виразну модель колективної рухової поведінки: вони формують коло, в центрі якого окремі птахи виконують стрибки, нахили та розмахування крилами, змінюючи один одного. Подібна структура легко співвідноситься з колективними формами народного танцю.

Символічність цього образу засвідчена не лише в обрядовій практиці, а й у художній словесності. В оповіданні О. Сомова «Київські відьми» згадується, що відьми «водили журавля», причому автор описує це дійство так: «Тут валка старих, зморщених, як гриби,»

відьом водила журавля, пританцьовуючи, гоцкаючи сухими своїми ногами, ще й приспівуючи таким голосом, що хоч вуха затуляй» [9, с. 59-60]. Наголос на колективності дійства та його «водінні» підсилює асоціації з обрядовою моделлю. Такий опис, попри іронічний контекст, відображає сприйняття танцю як дії з виразним ритуальним підтекстом.

Важливі свідчення містять і мандрівні нотатки XVII століття. У записках шведського посла К. Гільденбрандта, який відвідав Чигирин, згадується виконання весільних танців, під час яких жінки «співали про бузька й інші любовні справи» [6, с. 54]. Ці згадки засвідчують ранню побутовість і обрядову впізнаваність пташиних образів у танцювальній практиці. Літературна традиція XVIII століття також фіксує присутність цього танцю у святковому середовищі. У поемі І. Котляревського «Енеїда» згадується народна розвага: «Тут інші журавля скакали. А хто од дудочки потів» [4, с. 44].

Етнографічні описи дозволяють реконструювати обрядову функцію танцю: «“Журавля” починають “вести” після встановлення факту цнотливості нареченої <...> Всі гості беруться міцно за руки, танцюють і співають “Та внадився журавель”» [5, с. 80]. До початку XX століття подібні обрядові дійства зберігалися на Середньому Подніпров'ї. Учасники, яких називали «журавлями», рухалися селом, тримаючись один за одного й співаючи відповідну пісню; той, хто розривав ланцюг, мав частувати громаду [5, с. 81].

Доволі узагальнене трактування танцю подає Українська радянська енциклопедія: «Журавель – український народний масовий танець-пісня. Музичний розмір 2/4. Соліст імітує рухи журавля, інші виконавці, ставши в коло, співають пісню “Занадився журавель до бабиних конопель...”, супроводжуючи її відповідними рухами й жестами...» [3]. Однак подібний опис радше відповідає педагогічно-сценічним формам відтворення танцю, що побутують у дитячому фольклорному середовищі або авторських постановках, ніж традиційній обрядовій практиці.

Водночас етнографічні матеріали демонструють значну варіативність виконання танцю. У різних місцевостях «Журавля» могли водити, рухаючись ланцюгом і тримаючи між ногами довгу палицю, або ж утворюючи умовну «палицю» завдяки специфічному способу тримання рук. У другому випадку виконавці, нахилившись уперед, подавали руку між колінами наступному учасникові, а той перехоплював її, утворюючи безперервний рухомий ланцюг.

Найдетальніший опис такої форми подав М. Пилипак, який спостерігав танець на Східному Поліссі: «Перший, або ведучий “журавля”, нагинається і подає руку наступному учасникові поміж свої ноги, і так далі чергуючись – чоловік-жінка. При цьому учасники неодмінно мають рухатися за ведучим долаючи всі перешкоди» [8, с. 103]. Така ланцюгова побудова з рухом за ведучим підкреслює динаміку дійства та його випробувальний характер. Це дозволяє трактувати танець не лише як рухову форму, а як символічну модель спільного переходу та взаємної підтримки.

Порівняльний аналіз сценічних інтерпретацій танцю «Журавель» демонструє суттєві відмінності між авторськими постановками та фольклорною традицією. У сценічній практиці

відбувається не лише стилізація, а й зміна композиційної логіки танцю. Так, у постановці В. Авраменка народний хоровод фактично перетворено на парну кадрили, де пластика польоту зведена до окремих жестових елементів: імітація рухів птаха обмежується періодичними рухами рук [1, с. 39–40]. У цьому випадку природний образ використовується як декоративний знак, а не як структурний принцип танцю.

Інші дослідники намагалися реконструювати можливу первісну форму танцю на підставі теоретичних припущень. К. Василенко, не маючи змоги спостерігати виконання «Журавля» у традиційному середовищі, висловлював думку про його сольний характер і наслідувальну природу рухів, однак не подав конкретного опису пластики. Така позиція свідчить радше про спробу інтерпретації, ніж про реконструкцію реальної виконавської практики. Натомість О. Курочкін вбачав у композиції танцю прямий зв'язок із пташиними ігрищами, де колектив утворює коло, а окремі виконавці діють у центрі. Подібне трактування підкреслює природну модель як можливий архетип хороводної структури. А. Гуменюк, зі свого боку, пов'язував танець із ключовою побудовою хороводу та виводив його генезис із обрядової «Метелиці», хоча питання конкретного обрядового контексту залишав відкритим [2].

Різносторонність наукових інтерпретацій свідчить про складність реконструкції первісної форми танцю «Журавель». Водночас саме ця множинність поглядів дозволяє розглядати його не як фіксовану композицію, а як рухливу культурну модель, що поєднує природні спостереження, обрядову символіку та пізнішу сценічну стилізацію. У цьому контексті образ птаха функціонує як смислове ядро танцю, здатне зберігати традиційні уявлення навіть у трансформованих формах.

Висновки. Проведений аналіз джерел і наукових інтерпретацій засвідчує, що пташині образи в народному танці формуються на перетині природних спостережень, обрядових уявлень і сценічних трансформацій. Їхня стійкість у традиції пояснюється здатністю поєднувати символічну, комунікативну та естетичну функції, що забезпечує тривале побутування відповідних образів у культурній пам'яті. Отже, пташині образи в народній хореографії слід розглядати як знакові структури традиційної культури, що акумулюють природні спостереження, обрядові смисли й художні трансформації. У цьому вимірі танець «Журавель» постає як модель культурної пам'яті, яка здатна відтворювати традиційні уявлення навіть у змінених історичних умовах.

## ЛІТЕРАТУРА

1. Авраменко В. Українські національні танки, музика і стрій. Голівуд; Нью-Йорк; Вінніпег; К.; Л., 1947. 80 с.
2. Богород А. Про танець «Журавель». Традиційні танці України. 2020. URL: <https://surl.li/jwoval> (дата звернення 22.02.2026).
3. Журавель / Українська радянська енциклопедія «Лексика». URL: <https://leksika.com.ua/19770507/ure/zhuravel> (дата звернення 18.02.2026).
4. Котляревський І. Поетичні твори. Драматичні твори. Листи. Київ: Наукова думка, 1982. 320 с.

5. Курочкін О. Обрядові танці-ігри – малодосліджені компоненти традиційного весілля українців. Народна творчість та етнологія. 2019. № 6. С. 78–91.
6. Оляничин Д. Опис подорожі шведського посла на Україну 1656–1657 р. Записки НТШ. Львів, 1936. Т. CLIV. С. 41–69.
7. Орлиця / Тексти пісень. URL: <https://surl.li/ham smb> (дата звернення 22.02.2026).
8. Пилипак М. Українське весілля Східного Поділля середини XX – початку XXI століття: монографія. К.; Уфа, 2015. 210 с..
9. Фантастичні твори українських письменників XIX сторіччя / упор. Юрій Павлович Винничук. К.: Молодь, 1990. 288 с.

# ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

*Скочинець Денис*

*Науковий керівник – доц. Грушко Віктор*

## **ЕСКАЛАЦІЯ РИЗИКІВ В УМОВАХ ШВИДКОГО РОЗВИТКУ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ**

У статті здійснено теоретичний аналіз ризиків, які обумовлені впливом прискореного розвитку науково-технічного прогресу, зокрема штучного інтелекту в умовах сучасного складноорганізованого суспільства. На основі концептуального доробку Ніка Бострома – ідей інтелектуального вибуху, інструментальної конвергенції, проблеми контролю та положень ризикології систематизовано основні класи загроз, серед яких виділені: соціально-економічні, політичні, інформаційні та екзистенційні. Досліджено ризики, що безпосередньо зачіпають повсякденне життя пересічних людей. Обґрунтовано необхідність комплексного управління ризиками, які здатний породжувати штучний інтелект. Здійснений аналіз ризиків які виявляють тенденцію до зростання при відсутності ефективного контролю над ШІ. Визначено як одну з найгостріших загроз для людства проблемність забезпечення контролю над діяльністю ШІ, що може спричинювати дестабілізацію функціонування суспільних інститутів і нести небезпеку для кожної окремо взятої людини.

Ключові слова: штучний інтелект, технологічний ризик, екзистенційний ризик, системний ризик, інструментальна конвергенція, проблема контролю, управління ризиками.

Постановка проблеми. Особливістю сучасного етапу зростання ризиків під впливом останньої хвилі науково-технічних перетворень (у порівнянні з тими які змінювали життя людей на етапах індустріальних революцій) є те, що раніше техногенні загрози мали певну локалізацію. Штучний інтелект руйнує цю логіку. Він не має конкретної адреси, не має єдиного вузла вразливості – і саме тому традиційні інструменти управління ризиками починають давати збій.

Сучасне техногенне суспільство на нинішньому етапі свого розвитку опинилося в ситуації, коли найбільш проникна з усіх технологій глибоко вбудована у найрізноманітніші сфери життя соціуму. За прогнозами PricewaterhouseCoopers внесок ШІ у глобальний ВВП до 2030 року може сягнути 15,7 трлн дол. США [1, с. 57]. ШІ вже сьогодні трансформує умови людського існування способами, які не є ані повністю зрозумілими, ані достатньо підконтрольними людям.

У статті проаналізовано ключові класи ризиків, що породжуються технологіями штучного інтелекту на основі концептуальних підходів шведського філософ-трансгуманіста при Оксфордському університеті, засновника Інституту майбутнього людства Ніка Бострома.

Метою даної статті є аналіз встановлення потенційних ризиків, зумовлених використанням ШІ, та визначення підходів до управління ними в умовах сучасного складноорганізованого суспільства.

Аналіз досліджень та публікацій. Багаторівневий характер ризиків ШІ обумовлює необхідність досліджень комплексу технічних, правових, філософських та інших аспектів цієї проблематики. Зокрема, дослідження OpenAI (Хейді Хлааф, Памела Мішкін) заклали методологічну базу для ідентифікації та класифікації небезпек ШІ, тоді як фундаментальна праця Ніка Бострома розглядає стратегічні загрози виникнення суперінтелекту, що виходять далеко за межі питань кібербезпеки. В українському науковому доробку дана проблема вивчалась науковцями: Генадієм Андрущук, який акцентує на кримінальних загрозах і викликах для інтелектуальної власності; Володимиром Скіцько, Павлом Складанним, які інтегрують ризики ШІ у загальну систему кібербезпеки на основі стандарту ISO 31000:2018; Андрієм Колесніковим та Ольгою Карапетян, чий доробок присвячений визначенню пріоритів у вітчизняному законодавчому регулюванні, зокрема у сфері етики та захисту персональних даних.

Виклад основного матеріалу. Нік Бостром у своїй роботі «Суперінтелект» здійснив філософське осмислення та аналіз питання можливих наслідків для людства створення ним чогось розумнішого, без гарантій того, що воно буде поділяти ті ж цінності, що й люди. Він вважає, що якщо виникне система ШІ, здатна покращувати власну архітектуру, то кожне покращення збільшуватиме здатність цього нелюдського розуму до наступного вдосконалення себе – і цей процес може пришвидшитись до такої міри, що людський контроль за ним стане неможливим. З часом спроможності штучного розуму одержать можливість досягнути таких розумових здібностей, які значно перевищуватимуть весь інтелектуальний потенціал людства. Після цього реальність зміниться до невпізнаності – і це при тому, що розумові здібності систем ШІ швидше за все продовжатимуть зростати [2, с. 83]. Н. Бостром стверджує, що ймовірність цього достатньо висока, а масштаб наслідків буде велитенський.

Н. Бостром розвиває концепцію інструментальної конвергенції, в якій обґрунтовує, що більшість стратегічних цілей породжують проміжні, інструментальні прагнення: самозбереження, накопичення ресурсів, запобігання перепрограмуванню [2, с. 135]. Це означає, що небезпека від надпотужного ШІ є структурною і при цьому не залежить від злого умислу його творців. Система, яка не хоче нічого «поганого» у людському розумінні, все одно може становити екзистенційну загрозу просто тому, що її інструментальні прагнення можуть вступити в конфлікт із потребами людей у ресурсах, у свободі чи просто у виживанні. Забезпечення контролю, як стверджує Н. Бостром, і є засобом недопущення потенційних

Магістерський науковий вісник. – № 46

загроз. Суто технічна проблема безпечного для людей програмування системи набуває на сьогодні першочергової актуальності. Зокрема, В. Скіцько зауважує, що вже сьогоднішні системи ШІ сприймаються суспільством як своєрідні «магічні чорні скриньки», чії рішення неможливо ані пояснити, ані ефективно запобігати шкідливим для людей діям з їх боку [4, с. 7]. Ці обставини роблять проблему контролю актуальною вже зараз, а не лише в гіпотетичному майбутньому, коли суперінтелект досягне критично великої потуги.

Надгострою проблемою може також стати зростання технологічного безробіття. У той час, коли промислові революції XVIII-XIX століть витіснили переважно фізичну, некваліфіковану працю, нинішня техніко-технологічна трансформація вражатиме значно ширше коло працівників – включно з тими, хто спеціалізується на розумовій роботі [6, с. 13].

Ще одним з ризиків від експансії ШІ є поглиблення нерівності. За розрахунками аналітиків, Китай очікує зростання ВВП від ШІ на 26%, Північна Америка – на 14%, тоді як більшість країн Глобального Півдня – в рази менше [1, с. 57]. Усередині окремих суспільств картина схожа: ті, хто вже має доступ до технологій, освіти й капіталу, отримують від ШІ непропорційно більше. Ті ж, хто його не має, – непропорційно більше ризикують. Дослідники OpenAI фіксують, що нерівний доступ до інструментів ШІ «збільшує нерівність і скорочує економічне зростання» [6, с. 13]. Ще один ризик – алгоритмічна дискримінація. ШІ вирішуючи, чи надавати тій чи іншій людині кредит, чи запрошувати когось на співбесіду, чи визначати комусь страховий тариф, опираються на упередження, що були в нього закладені. Хейді Хлааф, керівник науковців з питань ШІ в Інституті AI Now, класифікує дискримінаційну шкоду як критичну [6, с. 11–12]. При цьому жертви подібних дискримінаційних рішень можуть і не знати, що воно прийнято алгоритмом і за якою логікою.

Дипфейки (підробні зображення, відео) останнім часом стали найбільш публічно обговорюваною технологічною загрозою. Зокрема, науковий співробітник НДІ інтелектуальної власності НАПрН Г. Андрощук, посилаючись на дослідження UCL, звертає увагу, що там, де аудіо- та відеоімперсоналізація посідає перше місце, поширення дипфейків здатне спричинити «широку недовіру до відеоматеріалів як таких» [1, с. 64]. Таким чином, відеофальшивки спричинюють руйнування можливості достовірної верифікації – стан, коли будь-яке відео може бути оголошене фейком, а будь-який фейк може претендувати на автентичність. Правосуддя, виборчі процеси, довіра до ЗМІ, тощо ґрунтуються на припущенні, що докази можна перевірити. ШІ підриває довіру ледь не до кожного доказу.

Паралельно з цим алгоритми ШІ у соціальних мережах здатні визначати пріоритетність контенту, наповнюючи його однобоко поданим змістом задля маніпулювання емоціями і поведінкою користувачів [4, с. 12]. У цьому випадку сама логіка, закладена у ці алгоритми, систематично просуває контент, що викликає тривогу, обурення і поляризацію, – просто тому, що саме такий контент найефективніше утримує увагу. Результат – «інформаційні бульбашки» і поглиблення суспільних розколів. Окремо стоїть питання автономних збройних структур. ШІ

може бути застосований для створення роботизованих платформ, що самостійно зможуть визначати та атакувати цілі без участі людей-операторів [4, с. 12]. Це актуалізує питання як юридичної, так і моральної відповідальності за рішення, яке прийматиме алгоритм: хто має відповідати – виробник, держава, що його розгорнула, сам алгоритм? Сучасне право не має відповіді на жодне з цих питань.

Одна з найбільших недооцінених загроз від ШІ пов'язана з тим, що системи ШІ просто брешуть – впевнено, переконливо і систематично. Це не технічний збій з боку ШІ, який можна виправити. Це структурна властивість систем, що навчаються генерувати правдоподібний текст, а не верифікувати факти [4, с. 10]. Водночас, значно більшою є загроза цілеспрямованої дезінформації. Г. Андрощук фіксує, що ШІ здатний автоматично продукувати безліч версій певного контенту з різних удаваних джерел, щоб підвищити його позірну достовірність [1, с. 67]. Фактично, це виробництво брехні у промислових масштабах. Середньостатистична людина не має ані часу, ані інструментів, щоб перевіряти кожне твердження, з яким вона стикається в інформаційному просторі. Х. Хлааф вводить поняття «помилки з наслідками» – ситуації, коли системи ШІ спонукають людей чи інститути ухвалювати хибні рішення, що матимуть несприятливий вплив на їх подальше життя [6, с. 11]. Це може бути невірний медичний діагноз, хибна юридична порада, помилкова фінансова рекомендація – будь-яка ситуація, де людина довірилась системі, що видавала себе за компетентну. І що важливо: відповідальність у такому разі виявляється розмитою між розробником, постачальником і кінцевим користувачем.

Н. Бостром відзначає: «На якомусь етапі зростання інтелектуальних можливостей системи перетнуть межу, яку людство визначило, як точку «неповернення». Це такий рівень спроможностей, понад який покращення відбуватимуться без втручання людей – завдяки діяльності самих систем» [2, с. 83]. Ключова проблема сконцентрована тут у незворотності того, що може відбутись. Загроза не обов'язково полягає у тому, що ШІ «захоче» припинити існування людства, чи повністю побавити його суб'єктності у той чи інший спосіб. Загроза полягає у тому, що цілі надпотужної системи можуть бути просто байдужими до людського існування – так само, як люди, прокладаючи дорогу, не «бажають» знищувати мурашник, але знищують його, бо він заважає. «Загалом перший суперінтелект може визначати майбутнє земного життя, мати неантропоморфні цілі, і, найімовірніше, володітиме інструментальними можливостями, щоб розгорнути захоплення ресурсів» [2, с. 142]. Коли два суб'єкти з різними цілями та різними можливостями впливу займають один простір, то слабша сторона може залишитись ні з чим.

Дослідник у сфері кібербезпеки В. Скіцько фіксує, що вже сьогоднішні системи ШІ здатні здійснювати атаки на інформаційне забезпечення військових навчань [4, с. 9]. І якщо такі маніпуляції можливі з нинішніми, відносно примітивними системами, то, очевидно, що з потужнішими проблеми виявляться помітно більшими. Прибічники призупинення подальшого удосконалення систем ШІ стверджують: «Потужні системи штучного інтелекту слід

Магістерський науковий вісник. – № 46

розробляти лише у тому випадку, якщо люди впевнені, що ефект від них буде позитивним, а ризики керованими» [4, с. 6].

Водночас, на нормативно-правовому рівні вже здійснюються певні кроки для створення запобіжників для недопущення розвитку небезпечних сценаріїв [1, с. 58–59]. Але між появою законів і реальним управлінням ризиками пролягає довгий шлях до втілення. Проблема не лише в тому, що законодавство запізнюється за розвитком технологій – більшість правових систем побудовані навколо відповідальності осіб. Коли ж шкоду заподіє алгоритм, ця логіка руйнується. Водночас, Х. Хлааф звертає увагу на «неоднозначну правову відповідальність для творців моделей, клієнтів і кінцевих користувачів» [6, с. 13].

В Україні на сьогодні відсутнє спеціалізоване законодавство у сфері ШІ. Досі будь-які норми про захист прав людини у взаємодії з алгоритмами залишаються здебільшого декларативними. Очевидно, що відповідальність розробників не повинна обмежуватись дотриманням мінімальних стандартів. На організаційному рівні В. Скіцько наголошує на необхідності об'єднання зусиль науковців, розробників, держави та міжнародної спільноти – адже жоден з цих суб'єктів поодиночі не має ані ресурсів, ані повноважень для адекватної відповіді [4, с. 15]. Г. Андрощук, своєю чергою, звертає увагу на роль освітніх кампаній у формуванні обізнаності суспільства про ризики ШІ [1, с. 68].

Висновки. Ризики ШІ є новими, багатоаспектними та здатними до самопосилення, що виключає можливість їхнього подолання у межах традиційних логік техногенних катастроф. Нерівномірність розподілу цих загроз призводить до того, що найбільш вразливі верстви суспільства несуть основний тягар алгоритмічної дискримінації та маніпуляцій, тоді як бостромівський аналіз дозволяє виявити глибинну логіку відсутності контролю навіть у нинішніх системах ШІ. Ефективне управління такими динамічними викликами потребує не статичних норм, а комплексної взаємодії технічних стандартів, правового регулювання та суспільного моніторингу. Відтак, перспективи подальших досліджень мають зосередитися на розробці методологій кількісної оцінки ризиків, забезпеченні підзвітності алгоритмів та аналізі здатності демократичних інститутів встигати за темпами технологічної експансії, яка загрожує когнітивній автономії людей.

## ЛІТЕРАТУРА

1. Андрощук Г. Штучний інтелект: економіка, інтелектуальна власність, загрози. Теорія і практика інтелектуальної власності. 2021. № 2. С. 56-74.
2. Бостром Нік Суперінтелект. Стратегії і безпеки розвитку розумних машин / пер. з англ. Антон Ящук, Антоніна Ящук. Київ : Наш Формат, 2020. 408 с.
3. Колесніков А. П., Карапетян О. М. Штучний інтелект: переваги та загрози використання.// Ефективна економіка. 2023. № 8.
4. Скіцько О., Складанний П., Ширшов Р., Гуменюк М., Ворохоб М. Загрози та ризики використання штучного інтелекту // Кібербезпека: освіта, наука, техніка. 2023. № 2 (22). С. 6–18.
5. ISO 31000:2018. Risk management – Guidelines. International Organization for Standardization, 2018.

6. Khlaaf H., Mishkin P., Achiam J., Krueger G., Brundage M. A Hazard Analysis Framework for Code Synthesis Large Language Models. arXiv:2207.14157v1 [cs.SE]. 2022. 20 p.
7. Sizing the prize: What's the real value of AI for your business and how can you capitalise? PwC Global Artificial Intelligence Study. PricewaterhouseCoopers. 2017. URL: <https://www.pwc.com/gx/en/issues/analytics/assets/pwc-ai-analysis-sizing-the-prize-report.pdf> (дата звернення: 02.03.2026).

*Фриз Артур*

*Науковий керівник – доц. Грушко Віктор*

## **ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ ЯК КАТАЛІЗАТОР НОВОЇ ХВИЛІ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ**

У статті здійснений аналіз ролі штучного інтелекту як каталізатора якісно нової хвилі глобалізації. Досліджено механізми, через які ШІ-технології трансформують глобальну торгівлю, міжнародний поділ праці та конкурентоспроможність держав. Розглянуто феномен «безмасштабної глобалізації» та її наслідки для країн глобального Півдня. Проаналізовано геополітичний вимір технологічного суперництва між США та КНР, а також суперечності між глобальним характером штучного інтелекту та прагненням держав до цифрового суверенітету. Окреслено виклики, що постають перед людством в умовах намагання контролювати глобальні процеси в той час, коли зростає небезпека можливого унезалежнення від волі людей штучного інтелекту, під впливом зростання його можливостей.

Ключові слова: штучний інтелект, глобалізація, цифровий суверенітет, технологічна нерівність, глобальне управління, «безмасштабна глобалізація».

Постановка проблеми. Глобалізація як процес поглиблення взаємозалежності між державами, ринками, суспільствами та культурами пройшла у своєму розвитку кілька якісно відмінних фаз, кожна з яких характеризувалась домінуванням певної технології. Перша хвиля, що розгорнулася у XIX столітті, спиралася на паровий двигун і залізничний транспорт. Друга хвиля, простимульована Другою світовою війною, базувалася на контейнеризації та реактивній авіації. Третя, розпочата у кінці XX ст., поглибила глобалізацію можливостей цифрових технологій, зокрема, інтернету. Сьогодні людство стоїть на порозі нової, четвертої хвилі, рушієм якої є штучний інтелект – технологічний феномен, що за своїм трансформаційним потенціалом не має прецедентів в усій попередній історії. Питання про роль, яку здатний відіграти у житті суспільства цей фактор, його вирашні та програшні сторони, а також про ризики і загрози, що він здатний нести для глобального людства, набуває першочергового значення для існуючої цивілізації.

Аналіз досліджень та публікацій. Дана тематика одержала свій розвиток у працях Е. Бриніолфссона та Е. МакАфі, які дослідили економічні наслідки цифрової революції; Р. Болдуїна, що здійснив глибокий аналіз проблем глобалізації в умовах роботизації; М. Кастельса, який розробив теорію мережевого суспільства. Геополітичний вимір ШІ-суперництва аналізується у працях К.-Ф. Лі та у звітах McKinsey Global Institute і UNCTAD.

Проблематика глобального управління ІІІ висвітлюється у документах ООН, ЄС та провідних аналітичних центрів.

Метою даної статті є визначення механізмів, через які штучний інтелект виступає катализатором нового етапу глобалізації та дослідження суперечностей, що породжується цією хвилею перетворень на рівні відносин між державами, регіонами та соціальними групами.

Виклад основного матеріалу. Економічний вимір впливу штучного інтелекту на глобалізацію є найбільш очевидним і водночас найбільш багатограним. Протягом останніх десятиліть міжнародна торгівля розвивалася переважно за рахунок збільшення масштабів переміщення матеріальних товарів між країнами та офшорингу виробничих потужностей у держави з більш дешевою робочою силою. Штучний інтелект докорінно переосмислює цю логіку: автоматизація виробничих процесів за допомогою інтелектуальних систем знижує частку витрат на оплату праці у структурі собівартості продукції, зменшуючи порівняльні переваги, якими традиційно користувалися країни глобального Півдня. Водночас ІІІ відкриває принципово нову форму «торгівлі» – транскордонне надання послуг на основі алгоритмів і даних, що переміщуються між державами миттєво з мінімальними затратами.

Цей процес породжує феномен, який дослідник McKinsey Global Institute описують як «безмасштабну глобалізацію»: якщо традиційна торгівля вимагала значних фізичних та логістичних інфраструктур, то цифрові сервіси на основі ІІІ – медична діагностика, юридичне консультування, фінансовий аналіз, перекладацькі послуги – можуть надаватися глобально з мінімальними бар'єрами. За оцінками UNCTAD, глобальна торгівля цифровими послугами зросла з 2,9 трлн доларів у 2015 році до понад 7 трлн доларів у 2023 році, і найшвидшим сегментом зростання є саме послуги на основі ІІІ. Проте ця ж «безмасштабність» є джерелом нової асиметрії: реальну конкурентну перевагу здобувають ті, хто контролює великі масиви даних та обчислювальні потужності – передусім технологічні гіганти США та КНР [1; 2].

З погляду глобалістики та світ-системного аналізу в традиції І. Валлерстайна, кожна нова технологічна революція не лише перерозподіляє економічне багатство, а й реструктуризує ієрархію «ядра», «напівпериферії» та «периферії» у світовій системі. Революція штучного інтелекту формує нову, надзвичайно жорстку ієрархію, де доступ до ключових ресурсів – ключових даних, передових напів провідників та кваліфікованих кадрів – стає визначальним чинником глобальної конкурентоспроможності держав. Сполучені Штати та Китай перетворилися на два полюси «ІІІ-глобалізації», між якими розгорнулося безпрецедентне технологічне суперництво, яке за своєю інтенсивністю аналітики порівнюють з гонкою озброєнь часів Холодної війни. Американські обмеження на експорт передових чіпів NVIDIA та технологій TSMC до КНР, запроваджені у 2022–2024 роках, позначили початок ери «технологічного протекціонізму» – принципово нової форми торговельних обмежень, спрямованих не на захист окремих галузей, а на збереження стратегічного технологічного лідерства [3].

К.-Ф. Лі зазначає, що країни Глобального Півдня опиняються перед загрозою «технологічної пастки»: не маючи власних потужностей для розробки фундаментальних ШІ-систем, вони ризикують потрапити в нову форму технологічної залежності, що відтворює колоніальні асиметрії у цифровому форматі [3]. Водночас деякі держави – насамперед Індія, Бразилія та ОАЕ – демонструють спроби вийти з цієї пастки через цілеспрямовану державну політику: масштабні інвестиції у цифрову інфраструктуру та розвиток регіональних «ШІ-хабів», орієнтованих на специфічні потреби не західних ринків.

Однією з найбільш суперечливих рис нової глобалізаційної хвилі є її принципова без територіальність. Алгоритми не знають кордонів: рекомендаційні системи впливають на суспільну думку в десятках країн одночасно, ШІ-системи кредитного скорингу або відбору персоналу дискримінують громадян різних держав за непрозорими критеріями, а генеративні моделі поширюють дезінформацію зі швидкістю, з якою жодна традиційна медіа регуляція не здатна впоратися. Реакцією держав на цей виклик стала політика «цифрового суверенітету» – прагнення зберегти контроль над цифровим простором, власними громадян та критичними алгоритмічними системами всупереч інтегруючій логіці глобальних технологічних платформ [4].

На глобальному рівні відбувається активне, хоча й вкрай суперечливе, формування архітектури управління ШІ. Акт ЄС про штучний інтелект (AI Act), прийнятий у 2024 році, став першим у світі комплексним нормативним актом, що запроваджує ризико орієнтований підхід до регулювання ШІ-систем. Спроби ООН заповнити регуляторний вакуум – зокрема через консультативний орган з питань ШІ та прийняту Генеральною Асамблеєю резолюцію щодо безпечного ШІ – залишаються декларативними і не мають обов'язкової юридичної сили. Чим більше ШІ-системи пронизують критичні інфраструктури, системи охорони здоров'я, фінансові ринки та військові застосування різних країн, тим гострішою стає потреба у спільних стандартах і механізмах відповідальності. Однак геополітичне суперництво між США та КНР суттєво ускладнює досягнення такого консенсусу [5].

Висновки. Штучний інтелект виступає каталізатором нової хвилі глобалізації, якісно відмінної від усіх попередніх за своєю швидкістю, охопленням та внутрішньою логікою. По-перше, ШІ трансформує глобальну економіку через розширення «безмасштабної торгівлі» цифровими послугами та поступове знецінення традиційних порівняльних переваг країн з дешевою робочою силою. По-друге, технологічна революція ШІ реконфігурує ієрархію у світовій системі, посилюючи домінування США та КНР і породжуючи нові форми залежності для країн Глобального Півдня. По-третє, глобальний характер ШІ вступає у гостре протиріччя з національними системами регулювання та суверенітетом, стимулюючи паралельний розвиток концепції «цифрового суверенітету» і зусиль з формування глобальної архітектури врядування. Це протиріччя між об'єктивною потребою у ШІ та суб'єктивною неготовністю провідних держав поступитися суверенітетом є центральним викликом, який нова хвиля глобалізації ставить перед світовим співтовариством.

## ЛІТЕРАТУРА

1. Brynjolfsson E., McAfee A. The Second Machine Age: Work, Progress, and Prosperity in a Time of Brilliant Technologies. New York: W. W. Norton & Company, 2014. 306 p.
2. Baldwin R. The Globotics Upheaval: Globalization, Robotics, and the Future of Work. Oxford: Oxford University Press, 2019. 309 p.
3. Lee K.-F. AI Super powers: China, Silicon Valley, and the New World Order. Boston: Houghton Mifflin Harcourt, 2018. 272 p.
4. Castells M. The Rise of the Network Society. 2nd ed. Oxford: Wiley-Blackwell, 2010. 656 p.
5. UNCTAD. Digital Economy Report 2023: Shaping an Environmentally Sustainable and Inclusive Digital Future. Geneva: United Nations, 2023. 200 p.

*Демидяк Діана  
Науковий керівник – доц. Кіцак Володимир*

### **ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКІ ВІДНОСИНИ У ГЕНЕРАЛЬНІЙ ГУБЕРНІЇ В 1939-41Р.**

Польсько-українські відносини є важливою частиною політичної історії Європи та України. Дослідження початкового етапу Другої світової війни (1939-1941 рр.) є надзвичайно важливим. Він став часом великих змін для українського населення Холмщини, Лемківщини та Підляшшя. Початковий етап окупації важливий, як період українських намагань самоорганізації в умовах окупації. Водночас, німецька окупаційна влада свідомо протиставляла українські інтереси польським, загострюючи і без того існуючий міжетнічний конфлікт. Саме цей період потребує детальнішого висвітлення через його вплив на майбутню ескалацію конфлікту на українських етнічних територіях.

Мета дослідження полягає у комплексному аналізі польсько-українських відносин на території Генеральної губернії у 1939-1941 рр.

Складна динаміка польсько-українських відносин упродовж тривалого часу була невід'ємною складовою внутрішньополітичного дискурсу Польщі. Протягом міжвоєнного періоду українське населення в складі Другої Речі Посполитої перебувало в умовах певної системної дискримінації, що охоплювала освітню, культурну та релігійну сферу. Саме ця політика, зокрема «пацифікація» та каральні заходи проти українського православного населення на Холмщині та Підляшші у 1938р. ще більше загострили відносини напередодні Другої світової війни [1, с. 24].

Генеральна Губернія була створена декретом А. Гітлера від 12.10.1939 р., її очолив Ганс Франк [2]. До складу Генеральної Губернії з українських етнічних земель увійшла Лемківщина, Холмщина із півднем Підляшшя та частина Надсяння [3, с. 20]. Українці переважали тільки у двох округах ГГ – Сяницькій яка входила до складу Краківської області та Грубешівській, що належала Люблінській області [3, 44]. Окупація польських територій та подальше створення на цих територіях Генеральної губернії мало вплив на польсько-українські відносини. Німецька окупаційна адміністрація на чолі із Г. Франком впровадила стратегію використання міжетнічних суперечностей і діяла за принципом «розділяй та владарюй» [4, с. 394]. Для

німецької влади українці виступали певним антиподом, противагою для поляків. Саме тому, одним з основних завдань в «українському питанні», німецька окупаційна влада ставила унеможливлення політичного порозуміння між цими народами [4, с. 395]. В умовах окупації українське суспільство на цих територіях проявило здатність до самоорганізації. Протягом вересня 1939 р. на окупованій території почали стихійно виникати допомогіві комітети, а вже в листопаді було створено централізований орган – Український центральний комітет [3, с. 55]. УЦК був важливим фактором збереження українського суспільного життя та був обмежений окупаційною владою. УЦК займався питаннями науки, благодійності, питаннями біженців та військовополонених. Особливу увагу надавали питанням освіти та книгодрукування. Було засноване видавництво «Українська книга».

Протягом 1939-1941 рр. польський уряд у екзилі так і не виробив чіткої офіційної позиції щодо взаємодії із українцями та «українського питання», що значно погіршувало комунікацію з українською політичною еміграцією. Окрім цього, це унеможливлювало спроби порозуміння між польським та українським підпіллям. Активізація українських національних рухів під час Другої світової війни посилювали негативне ставлення польської громадськості. Велику кількість посад місцевої влади далі залишали за собою поляки, що в умовах окупації створювало ще більшу загостреність. Саме вони намагались виставити українців як «етнічну групу», а не окремих народ. Така ситуація дозволяла польській стороні заперечувати будь-які українські державницькі претензії та утримувати монополію на владу в регіоні. Це лише загострювало конфлікти між українцями та поляками. Міжетнічний конфлікт в цей період набув різноманітні форми. Про польські напади на українців повідомляла українська газета «Краківські вісті» [5, с. 91]. Іншою формою конфлікту стали доноси від поляків до Гестапо. Німецькі служби отримували доноси про нібито прихильність українців до комуністичної ідеї, хоч переконаних комуністів в окупації майже не залишилось. Заарештовували людей, як людей були колишніми членами КПЗУ, так і просто свідомих українців [4, с. 399]. В загальному, німецька влада, на думку української спільноти, реагувала на вбивства поляків гостріше, ніж на вбивства українців й багато польських антиукраїнських акцій залишались без покарання від влади. Це більше викликало антипольські настрої в українського населення [4, с. 401]. Негативно впливали на ситуацію в регіоні і переселенські акції, організовані німецьким урядом. Внаслідок цього, частина поляків із земель, які були прямо включені в територію Рейху, як рейхсгау Данциг – Західна Пруссія та райхсгау Вартеланд. були переселені на українські території Генеральної Губернії [8, 180]. У 1940-1941 рр. відбувалося погіршення ситуації на Холмщині та Підляшші. На Холмщині стаються вбивства українських та місцевих урядовців. Відповідальність за ці вбивства поклали на польське підпілля [6, с. 176]. На Підляшші починають з'являтися польські боївки, що займалися насиллям проти українців [7, с. 177].

Отже, початковий етап окупації став початком ескалації польсько-українського конфлікту. Попри спроби польського уряду в еміграції та окремих представників польського та українського підпілля створити умови для примирення, ситуація на місцях була зовсім інша. На неї впливали ідеологічні суперечності та політика німецької окупаційної влади, яка вдало використовувала міжетнічні конфлікти у власних інтересів. Німецька влада навмисне використовувала «українське питання», щоб не допустити створення спільного антинімецького повстання. Польська та українська сторони у свою чергу не могли дійти порозуміння, через ідеологічні та територіальні питання.

#### ЛІТЕРАТУРА

1. Волинь і Холмщина 1938–1947 рр.: польсько-українське протистояння та його відлуння. Дослідження, документи, спогади / голов. ред. кол. Я. Ісаєвич ; НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2003. 813 с.
2. Erlaß des Führers und Reichskanzlers über die Verwaltung der besetzten polnischen Gebiete (12. Oktober 1939). Verfassungen.de. URL: <https://www.verfassungen.de/de33-45/polengebiete39.htm>
3. Кубійович В. Українці в Генеральній Губернії 1939-1941 : історія Українського Центрального Комітету. Буенос-Айрес : В-во Юліяна Середяка, 1975. 664 с.
4. Макар Ю. І., Горний М., Макар В., Салюк А. Від депортації до депортації. Суспільно-політичне життя холмсько-підляських українців (1915–1947). Дослідження. Спогади. Документи : у 3 т. Т. 1 : Дослідження. Чернівці : Букрек, 2011. 880 с.
5. Гривул Т. Польський терор проти українського населення в 1939 // Український визвольний рух. Зошит 2. Львів, 2003. С. 86–94.
6. Від Рейхстагу до Івдзими. У полум'ї війни: Україна та українці у Другій світовій / В. В'ятрович та ін. ; під заг. ред. Я. Примаченко. Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2017. 352 с. (Історія без цензури).
7. Сергійчук В. Становище і доля українців у Генеральному губернаторстві (без Галичини) в роки німецької окупації. // Україна-Польща: важкі питання. Матеріали II міжнародного семінару істориків. Варшава, 1998. С. 166–184.

*Курило Мар'яна*

*Науковий керівник – проф.Алексієвець Леся*

#### **НЕФОРМАЛЬНІ ІНСТИТУТИ ЯК ФАКТОР СУСПІЛЬНОЇ СТІЙКОСТІ: ЦИФРОВЕ ВОЛОНТЕРСТВО ТА НОВІ ФОРМИ УЧАСТІ У ГРОМАДЯНСЬКОМУ СПРОТИВІ (НА ПРИКЛАДІ УКРАЇНИ ХХІ СТ.)**

В умовах повномасштабного збройного вторгнення росії в Україну питання суспільної стійкості набуває принципово гострого, трагічного виміру. Війна показала, що офіційні інститути не завжди здатні оперативно реагувати на виклики, а саме громадянське суспільство продемонструвало здатність до швидкої самоорганізації поза межами офіційних інститутів, формуючи волонтерські мережі, використовуючи цифрові платформи та горизонтальні механізми координації, що стали критичними механізмами підтримки життя людей.

Мета статті – дослідити роль неформальних інститутів у забезпеченні суспільної стійкості та проаналізувати трансформацію волонтерства і нові цифрові форми участі у громадянському спротиві в Україні ХХІ столітті, а особливо в умовах повномасштабної війни.

Повномасштабне вторгнення росії в Україну 24 лютого 2022 року стало безпрецедентним соціальним випробуванням, яке виявило приховані ресурси суспільної стійкості. Реакція українського суспільства стала унікальним прикладом самоорганізації, у якій неформальні інститути та цифрові платформи відіграли визначальну роль.

У повномасштабному конфлікті роль цих структур особливо помітна, оскільки у кризових умовах саме неформальні інститути виконують ключову функцію забезпечення адаптивності суспільства. Під час подій 2014 року та після 2022 року громадяни активно організовували волонтерські мережі, створювали горизонтальні спільноти та брали участь у самоорганізації на місцях. Вони забезпечували гуманітарну допомогу, підтримку поранених, координацію евакуації та обмін критично важливою інформацією. Українське суспільство змогло зберегти цілісність, допомогти тим, хто опинився в небезпеці, і продовжувати ефективно реагувати на виклики війни.

У науковому дискурсі волонтерство доцільно розглядати крізь призму теорії неформальних інститутів, розробленої Гретхен Хелмке та Стівен Левіцкі, які визначають їх як практики поза формальними нормами, що впливають на суспільні процеси. У цьому контексті волонтерство виступає допоміжним неформальним інститутом, який доповнює державу, тоді як псевдоволонтерство має конкурентний характер і підриває довіру до формальних структур.

Євромайдан 2013-2014 рр. став першим масштабним прикладом поєднання неформальних інститутів і цифрових технологій в Україні. Соціальні мережі та інтернет платформи відіграли ключову роль в організації протестів, координації дій та мобілізації громадян.

Після 2022 року цифровий вимір волонтерства набув особливого значення. Громадянське суспільство, неурядові організації та ініціативні групи продемонстрували стійкість і згуртованість, активність у вирішенні питань допомоги Збройним Силам України та розв'язанні гуманітарних проблем.

Одним із найбільш показових прикладів стала діяльність IT-армії України, створеної у лютому 2022 р. за ініціативи Міністерства цифрової трансформації. Ця децентралізована мережа об'єднала тисячі IT-фахівців з усього світу для проведення кібероперацій, протидії дезінформації та поширення достовірної інформації.

Суттєвим явищем стало також масове використання цифрових фінансових інструментів. Банківські додатки, насамперед «Монобанк» та «ПриватБанк», що перетворились на ефективні платформи збору коштів на потреби армії. Важливу роль відіграли OSINT-спільноти, що здійснювали відкриту розвідку та аналіз даних.

Окремої уваги заслуговує платформа «Дія», яка поєднала цифрові державні послуги з елементами громадянської участі, що свідчить про взаємодію формальних і неформальних інститутів.

Міжнародне визнання ефективності українського волонтерського руху підтверджується включенням України до топ-10 країн за рівнем благодійності у рейтингу World Giving Index 2022 року, що свідчить про формування цифрового волонтерства як стійкої соціальної норми.

Водночас активізація неформальних інститутів спричинила появу нових викликів, зокрема поширення псевдоволонтерства як форми шахрайства. Як зазначають, Мацієвський Ю. та Лук'янчук Я.: "За типологією Г. Хелмке і С. Левітські – це приклад конкурентних неформальних інститутів. Такі інститути ще називають підривними тому, що вони псують ефективність формальних інститутів. Корупція, клієнтелізм, непотизм чи таємні змови між елітами є прикладами конкурентних, або підривних неформальних інститутів у політиці" [1, с. 28].

Псевдоволонтерство під час війни в Україні загострює проблему довіри, проте громадяни відповідають розвитку цифрового волонтерства та нових форм участі, які стають ключовим чинником стійкості суспільства, дозволяючи координувати допомогу, організовувати громадянський спротив і протистояти шахрайству навіть у найскладніших умовах.

Стійкість українського суспільства в умовах війни проявляється через складні адаптаційні процеси, адже «формування особистісної стійкості – це складний стадійний процес, що передбачає перехід від стану первинного стресу, напруженості до необхідності конструктивних дій та формування стратегій, пов'язаних із необхідністю продовжувати звичний стиль життя: навчатися, працювати, допомагати потребуючим» [2, с. 131].

Досвід України демонструє, що суспільна стійкість формується не лише завдяки державним інститутам, а значною мірою залежить від розвиненості горизонтальних зв'язків у суспільстві. Неформальні мережі волонтерів, цифрові спільноти та громадянські ініціативи стали ключовими носіями цієї стійкості.

Таким чином, Україна в XXI столітті сформувала унікальну модель суспільної стійкості, в якій неформальні інститути та цифрові платформи виступають самостійною і потужною складовою громадянського спротиву.

Цифровізація суттєво трансформувала неформальні інститути, розширивши їх можливості та масштаби діяльності. Цифрове волонтерство постало як новий соціальний феномен, що виходить за межі традиційного розуміння громадянської активності.

## ЛІТЕРАТУРА

1. Мацієвський Ю. В., Лук'янчук Я. В. Волонтерство та псевдоволонтерство в Україні: новий погляд крізь призму неформальних інститутів. Політичні дослідження. 2024. № 1(7). С. 19–41. DOI: <https://doi.org/10.53317/2786-4774-2024-1-2>
2. Рейман Б., Рейман К., Сухий О., Пачковський Ю. Соціальна стійкість українського суспільства в умовах війни: історико-світоглядні виклики. Axis Europae, 2025, 7, 126–145. <https://doi.org/10.69550/3041-1467.7.333203>

## **ВШАНУВАННЯ ВІЙСЬКОВОГО ГЕРОЇЗМУ В УКРАЇНІ: ДЕРЖАВНИЙ І ГРОМАДСЬКИЙ ВИМІРИ**

У сучасних умовах російсько-української війни питання вшанування військового героїзму набуває не лише історичного, а й виразного соціально-політичного та культурного значення. Воно виходить за межі традиційної меморіалізації та перетворюється на важливий інструмент формування національної ідентичності, громадянської стійкості та суспільної консолідації. Український досвід демонструє синергію державних інституцій та громадянського суспільства у створенні багатовимірної системи вшанування героїв, яка охоплює як офіційні практики, так і неформальні ініціативи.

Історично традиція вшанування військового героїзму в Україні формувалася в контексті визвольних змагань ХХ століття, зокрема діяльності Українських січових стрільців, Української повстанської армії та інших формацій. Однак у сучасному вимірі вона набула нової інтенсивності після 2014 року, коли розпочалася війна на сході України, а з 2022 року – повномасштабне вторгнення Росії. Саме в цей період героїзм перестає бути лише історичною категорією і стає частиною повсякденного досвіду значної частини населення [4, с. 72].

Державний вимір вшанування військового героїзму в Україні реалізується через нормативно-правові акти, офіційні пам'ятні дати, створення меморіальної інфраструктури та формування відповідної політики пам'яті. Одним із ключових елементів є встановлення пам'ятних днів, зокрема Дня пам'яті захисників України 29 серпня, що покликаний увічнити подвиг військовослужбовців і добровольців, які загинули за незалежність держави [3]. Такі дати виконують важливу символічну функцію, консолідуючи суспільство навколо спільного досвіду втрат і героїзму.

Важливою складовою державної політики є також розроблення концепцій меморіалізації війни, які передбачають створення національних військових кладовищ, пантеонів героїв, реєстрів поховань та інших інституційних форм збереження пам'яті. У цьому контексті вшанування героїзму розглядається не лише як моральний обов'язок, а й як елемент державної політики, спрямованої на зміцнення національної єдності та історичної свідомості.

Окрему роль відіграють державні органи виконавчої влади, які організують урочисті заходи, покладання квітів, хвилини мовчання та інші форми офіційного вшанування. Наприклад, участь міністерств у заходах до пам'ятних дат демонструє інституційну підтримку культури пам'яті та підкреслює значення героїзму як суспільної цінності. Водночас державна політика передбачає популяризацію прикладів мужності серед військовослужбовців і громадян, що сприяє формуванню ціннісних орієнтирів у суспільстві [5].

Поряд із державним виміром, важливе місце займає громадський рівень вшанування військового героїзму, який характеризується більшою різноманітністю форм і практик.

Громадянське суспільство активно долучається до процесу меморіалізації через волонтерські ініціативи, створення локальних меморіалів, проведення акцій пам'яті, освітніх заходів і культурних проєктів. Такі практики часто мають більш персоналізований характер, зосереджуючись на конкретних історіях героїв, що сприяє емоційному залученню суспільства.

Показовим прикладом є проведення спортивних турнірів, присвячених пам'яті загиблих військових. Такі заходи поєднують вшанування з виховною функцією, формуючи у молоді повагу до героїзму через особистий приклад. Зокрема, у 2026 році в Білій Церкві відбувся чемпіонат, присвячений пам'яті бійця підрозділу «Азов», який об'єднав військових, спортсменів і громадськість [1]. Подібні ініціативи демонструють, що пам'ять про героїв інтегрується у повсякденне життя суспільства.

Не менш важливими є ритуалізовані практики вшанування у військовому середовищі. У підрозділах формуються власні традиції прощання з полеглими, які включають промови-реквієми, символічні дії та колективні ритуали. Такі практики виконують не лише меморіальну, а й психологічну функцію, сприяючи згуртуванню військових колективів і підтримці морального духу. Вони також стають частиною ширшої культури пам'яті, яка виходить за межі військового середовища.

Важливим аспектом громадського виміру є також ініціативи щодо встановлення нових пам'ятних дат і форм вшанування. Наприклад, пропозиції щодо вшанування загиблих у полоні свідчать про прагнення суспільства розширити рамки офіційної пам'яті та включити до неї нові категорії героїчного досвіду. Це підкреслює динамічний характер політики пам'яті в Україні, яка постійно трансформується під впливом сучасних подій.

Особливу увагу слід приділити взаємодії державного та громадського вимірів, оскільки саме в їхній синергії формується цілісна та життєздатна культура пам'яті. Держава, виступаючи інституційним координатором, забезпечує нормативно-правову базу, фінансування, створення національних меморіальних просторів і визначення загальнонаціональних орієнтирів політики пам'яті. Водночас громадянське суспільство виконує функцію «оживлення» цих рамок через локальні ініціативи, персоналізацію пам'яті, збереження індивідуальних історій та формування горизонтальних практик вшанування [5]. Така взаємодія дозволяє уникнути формалізації пам'яті, перетворюючи її з державного ритуалу на глибоко пережитий суспільний досвід.

Разом із тим, у процесі цієї взаємодії виникають і потенційні конфлікти, пов'язані з конкуренцією наративів, різними рівнями інтерпретації героїзму або відмінностями у способах меморіалізації. Наприклад, державна політика може прагнути до уніфікації символічного простору, тоді як локальні громади наполягають на збереженні власних форм пам'ятання, які відображають специфіку їхнього досвіду війни. У цьому контексті принципово важливим є дотримання балансу між централізованими підходами та партисипативністю, що передбачає залучення різних соціальних груп до процесу формування політики пам'яті. Такий підхід

відповідає сучасним принципам меморіалізації, які наголошують на широкій участі суспільства у збереженні пам'яті як умові її легітимності та стійкості [2].

Сучасні підходи до меморіалізації військового героїзму в Україні характеризуються відходом від одновимірного героїчного нарративу до більш комплексного й багатоголосого осмислення війни. Йдеться про включення до публічного дискурсу не лише прикладів мужності й самопожертви, але й досвіду втрат, травм, моральних дилем і навіть суперечливих явищ, таких як колаборація чи виживання в умовах окупації. Такий підхід дозволяє уникнути редукації історії до чорно-білих схем і сприяє формуванню критичного мислення. Як підкреслюється в сучасних концепціях меморіалізації, важливо відображати як героїзм, так і людський вимір страждання, адже саме їх поєднання забезпечує повноту історичного знання та етичну глибину пам'яті.

Крім того, сучасна українська модель меморіалізації передбачає інтеграцію різних рівнів пам'яті – від національного до локального. Створення національних пантеонів, військових меморіальних комплексів та локальних місць пам'яті формує багаторівневу систему, у якій кожен рівень виконує свою функцію: загальнонаціональну, регіональну та індивідуальну. Така структура сприяє одночасному збереженню єдності історичного нарративу та врахуванню різноманіття досвідів, що є особливо важливим для суспільства, яке переживає війну.

Вшанування військового героїзму в Україні також має виразний освітній вимір, який виходить за межі формального навчального процесу і охоплює ширший простір соціалізації молодого покоління. Через шкільні програми, підручники, інтегровані курси історії, громадянської освіти, а також через позакласні заходи формується уявлення про героїзм як складне соціокультурне явище, що поєднує особисту відвагу, відповідальність і моральний вибір. Водночас ключовим завданням освітнього процесу є подолання спрощених або міфологізованих уявлень про війну, які можуть призводити до романтизації насильства або ігнорування його трагічних наслідків.

У цьому контексті особливої актуальності набуває використання міждисциплінарних підходів, що поєднують історичний, соціологічний, психологічний та культурологічний аналіз. Залучення усної історії, особистих свідчень, документальних матеріалів дозволяє зробити освітній нарратив більш персоналізованим і водночас більш достовірним. Це сприяє формуванню емпатії, критичного мислення та здатності до рефлексії, що є необхідними складовими зрілої громадянської позиції.

Таким чином, вшанування військового героїзму в Україні є складним і багатовимірним явищем, яке охоплює як державні, так і громадські практики. Воно виконує низку важливих функцій: збереження історичної пам'яті, формування національної ідентичності, консолідація суспільства та виховання громадянської відповідальності. Синергія між державою і

громадянським суспільством дозволяє створити ефективну систему меморіалізації, яка відповідає викликам сучасності та сприяє зміцненню української державності.

#### ЛІТЕРАТУРА

1. Вшановуємо героя силою, честю та спортивним духом URL: <https://azov.org.ua/news/sports-tournament-in-honor-of-a-fallen-hero/> (дата звернення 17.04.2026)
2. Дробович А. 10 принципів меморіалізації війни URL: <https://uinp.gov.ua/memorializaciya/9-pryncypiv-memorializaciyi-yakoju-mozhe-butu-pamyat-pro-viynu> (дата звернення 17.04.2026)
3. Інформаційні матеріали до Дня пам'яті захисників України, які загинули в боротьбі за незалежність, суверенітет і територіальну цілісність України URL: <https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/zhurnalistam/informaciyni-materialy-do-dnya-pamyati-zahysnykiv-ukrayiny-yaki-zagynuly-v-borotbi-za-nezalezhnist-suverenitet-i-terytorialnu-cilisnist-ukrayiny1> (дата звернення 17.04.2026)
4. Михайлова О.Ю., Литвиненко О.М. Потапенко В. Г. Увічнення героїзму українських захисників: актуальні підходи політики пам'яті. Вісник Донецького національного університету імені Василя Стуса. Серія політичні науки. 2023. №8. С. 71-76.
5. Про затвердження Концепції вшанування пам'яті загиблих (померлих) Захисників та Захисниць України в системі Міністерства оборони України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0544322-24#Text> (дата звернення 17.04.2026)

*Коновал Тетяна*

*Науковий керівник – проф. Буяк Богдан*

### **ГІБРИДНА ВІЙНА ЯК ЧИННИК ТРАНСФОРМАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ: УКРАЇНСЬКИЙ КЕЙС**

У сучасному науковому дискурсі проблема взаємозв'язку між війною та трансформацією національної ідентичності набуває особливої актуальності в умовах гібридних конфліктів, де протистояння виходить далеко за межі традиційного збройного зіткнення. Російсько-українська війна є яскравим прикладом такого типу конфлікту, в якому поєднуються військові, інформаційні, культурні, економічні та психологічні інструменти впливу. Саме тому дослідження впливу гібридної війни на формування і трансформацію національної ідентичності українського суспільства є важливим як з теоретичного, так і з практичного погляду.

Гібридна війна, на відміну від класичних форм воєнного протистояння, передбачає комплексне застосування різних форм впливу, спрямованих на підірив внутрішньої стабільності держави, зміну ціннісних орієнтацій населення та руйнування національної єдності. У цьому контексті ідентичність стає не лише об'єктом, а й інструментом боротьби, оскільки саме через вплив на свідомість громадян здійснюється стратегічний тиск на державу. Дослідники підкреслюють, що в умовах гібридних конфліктів ідентичність перестає бути стабільною характеристикою і набуває динамічного, рефлексивного характеру, реагуючи на зовнішні виклики та внутрішні трансформації [4, с. 26].

До початку активної фази російської агресії українська національна ідентичність мала значною мірою фрагментований характер. Частина населення

ототожнювала себе з радянською спадщиною, інша – з європейськими цінностями, що створювало підґрунтя для маніпуляцій з боку зовнішніх акторів. Російська Федерація активно

використовувала ці відмінності, просуваючи концепцію «спільної історії» та «єдиного культурного простору», що мало на меті розмивання української державності. Прикладом такого впливу є домінування російського медіапродукту в інформаційному просторі України до 2014 року, що формувало відповідні світоглядні орієнтири значної частини населення [3, с. 28]

Переломним моментом у трансформації української національної ідентичності стала Революція Гідності, яка продемонструвала здатність суспільства до самоорганізації та відстоювання демократичних цінностей. Масові протести об'єднали громадян різних регіонів, соціальних груп і мовних середовищ навколо спільної мети – європейського вибору та утвердження принципів свободи і гідності. Це стало важливим етапом у переході від етнокультурної до громадянської моделі нації, де визначальним є не походження, а спільність політичних цінностей [5, с. 368].

Крім того, політичний дискурс до 2014 року часто експлуатував питання ідентичності як інструмент електоральної мобілізації, що ще більше поглиблювало регіональні відмінності. Це проявлялося, зокрема, у протиставленні «Сходу» і «Заходу» України, яке активно підживлювалося як внутрішніми, так і зовнішніми акторами. У результаті національна ідентичність залишалася нестійкою, з елементами подвійної або ситуативної самоідентифікації, що ускладнювало процес формування єдиної політичної нації.

Подальші події, зокрема анексія Криму та війна на сході України, посилили процеси національної консолідації. В умовах зовнішньої загрози відбувається мобілізація суспільства, що проявляється у зростанні патріотичних настроїв, активізації громадянської участі та переосмисленні власної ідентичності. Показовим прикладом є події в Херсоні під час російської окупації у 2022 році, коли місцеві жителі виходили на мирні акції протесту під українськими прапорами, демонструючи свою національну приналежність навіть під загрозою репресій [4, с. 27]. Цей приклад свідчить про глибоке укорінення української ідентичності, яка проявляється не лише у декларативній формі, а й у конкретних діях.

Важливим чинником трансформації ідентичності став волонтерський рух, який набув масового характеру після 2014 року і особливо активізувався після 2022 року. Волонтери забезпечували армію необхідним спорядженням, організували допомогу постраждалим, координували евакуацію населення з зон бойових дій. Така діяльність сприяла формуванню нової культури солідарності та взаємодопомоги, яка стала важливим елементом сучасної української ідентичності. Наприклад, численні ініціативи зі збору коштів на підтримку Збройних сил України демонструють високий рівень громадянської відповідальності та довіри в суспільстві.

Не менш важливим аспектом є мовна трансформація. Українська мова в умовах війни набула нового символічного значення, ставши маркером національної приналежності та інструментом культурного спротиву. Значна частина громадян, які раніше використовували російську мову, свідомо переходять на українську, що свідчить про глибокі зміни у структурі

Магістерський науковий вісник. – № 46

ідентичності. Це явище можна розглядати як приклад усвідомленого вибору на користь національної культури, що підтверджує тезу про те, що ідентичність є не лише спадковою, а й конструйованою категорією.

Інформаційний вимір гібридної війни також відіграє ключову роль у трансформації ідентичності. Російська пропаганда намагалася створити альтернативну реальність, у якій Україна постає як «неспроможна держава», а українська ідентичність – як штучна конструкція. Однак розвиток українських медіа, зростання рівня медіаграмотності населення та активність громадян у соціальних мережах сприяли формуванню стійкості до дезінформації. Наприклад, численні фактчекінгові платформи оперативно спростовують фейки, що дозволяє зменшити вплив інформаційних атак.

Повномасштабне вторгнення Росії у 2022 році стало каталізатором глибоких змін у національній ідентичності українців. Війна набула екзистенційного характеру, поставивши під загрозу саме існування держави. У відповідь українське суспільство продемонструвало безпрецедентний рівень єдності. Масова мобілізація, участь громадян у територіальній обороні, підтримка армії та міжнародна дипломатична активність стали проявами нової якості національної свідомості. Як зазначають дослідники, війна виступає точкою біфуркації, в якій відбувається переосмислення ідентичності та її перехід на новий рівень розвитку [ 2, с. 14].

Культурний вимір трансформації ідентичності проявляється у процесах деколонізації та переосмислення історичної пам'яті. В Україні активно відбувається демонтаж символів радянського минулого, перейменування топонімів, популяризація української культури та історії. Це сприяє формуванню нової символічної системи, яка відображає національні цінності та історичний досвід. Наприклад, зростання популярності української музики, літератури та кіно свідчить про зміцнення культурної ідентичності.

Міжнародний вимір відіграє дедалі більш визначальну роль у процесах трансформації української національної ідентичності, оскільки в умовах гібридної війни зовнішнє визнання та підтримка стають не лише фактором безпеки, а й важливим елементом символічної легітимації держави. Інтеграція України до європейського політичного, економічного та культурного простору сприяє формуванню нової моделі ідентичності, яка базується на цінностях демократії, прав людини, верховенства права та громадянської відповідальності. У цьому контексті міжнародна підтримка – зокрема санкційна політика щодо агресора, фінансова та військова допомога, дипломатичне визнання – виступає не лише як зовнішній ресурс, а як фактор внутрішньої консолідації суспільства. Вона посилює переконання українців у правильності обраного цивілізаційного курсу та зміцнює відчуття належності до спільноти держав, які поділяють спільні політичні та моральні орієнтири. Прикладом для інших країн, що підвищує міжнародний авторитет України [1, с. 6].

Проте поряд із цими позитивними трансформаціями постають серйозні внутрішні виклики, які можуть впливати на стабільність і цілісність національної ідентичності. Одним із

них є проблема соціальної адаптації та інтеграції внутрішньо переміщених осіб, які опинилися в нових соціокультурних умовах і часто стикаються з труднощами економічного, психологічного та комунікативного характеру. Їх включення у нові громади вимагає не лише адміністративних рішень, але й формування культури взаємного прийняття та солідарності, що безпосередньо впливає на якість національної єдності.

Крім того, суттєвим викликом залишається необхідність подолання наслідків війни у соціально-економічній сфері. Руйнування інфраструктури, зростання рівня бідності, нерівномірний розвиток регіонів та загальна економічна нестабільність можуть створювати передумови для нових соціальних напружень. У таких умовах існує ризик фрагментації суспільства, якщо економічні труднощі не будуть супроводжуватися ефективною державною політикою підтримки та відновлення. Саме тому економічний вимір є важливим компонентом сучасної національної ідентичності, оскільки він безпосередньо впливає на рівень довіри до держави та готовність громадян ототожнювати себе з нею.

Отже, гібридна війна виступає потужним чинником трансформації національної ідентичності, сприяючи її консолідації, переосмисленню та адаптації до нових умов. Український кейс демонструє, що навіть в умовах тривалого конфлікту суспільство здатне не лише зберігати свою ідентичність, але й розвивати її, перетворюючи виклики на можливості для зміцнення державності. У цьому контексті національна ідентичність стає не лише об'єктом впливу, а й важливим ресурсом спротиву, що забезпечує стійкість суспільства перед зовнішніми загрозами.

#### ЛІТЕРАТУРА

1. Баталов О. А. Постколоніальні дослідження в політичній теорії. Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія : Питання політології. 2016. Вип. 30. С. 5–7.
2. Дияк В., Тушко К., Волобуєв, В.. Особливості формування множинної ідентичності в умовах російсько-української війни. Науково-теоретичний альманах Грані. 2024. №27(2). С. 12-18.
3. Залізник Л. Історичні витоки та цивілізаційні передумови російсько-української війни 2014–2016 рр. Українознавство. 2016. № 3(60). С. 26–39.
4. Петрова Н. Рудусь І. Українська ідентичність в умовах гібридної війни Росії проти України. Херсон. АРХЕОЛОГІЯ ТА ЕТНОЛОГІЯ. 2022. №33. С. 24-32
6. Шишкін О. Національна ідентичність: постколоніальні студії у вимірі російсько-української війни. Вісник Прикарпатського університету. Серія: Політологія (з нагоди ювілею професора Василя Марчука). 2026. №22. С. 367-377.

# ХІМІКО-БІОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

*Семенюк Катерина  
Науковий керівник – асист. Яворівський Руслан*

## **ГЕРБАРІЙ У ШКІЛЬНОМУ КУРСІ БІОЛОГІЇ: ТРАДИЦІЙНИЙ І ЦИФРОВИЙ ІНСТРУМЕНТ ФОРМУВАННЯ БІОЛОГІЧНИХ ПОНЯТЬ**

Сучасна система загальної середньої освіти спрямована на формування ключових і предметних компетентностей, зокрема природничої грамотності, дослідницьких умінь та здатності до науково обґрунтованого аналізу об'єктів живої природи. У цьому контексті особливого значення набувають дидактичні засоби, що поєднують теоретичні знання з практичною діяльністю учнів. Одним із найефективніших таких засобів є гербарій, який забезпечує наочне засвоєння навчального матеріалу, сприяє формуванню навичок аналізу, порівняння та класифікації рослин [3].

В умовах упровадження компетентнісної моделі навчання, передбаченої Державним стандартом базової середньої освіти, зростає потреба у використанні ресурсів, що активізують пізнавальну діяльність і критичне мислення учнів. Робота з гербарієм відповідає цим вимогам, оскільки реалізує діяльнісний підхід і формує вміння працювати з реальними об'єктами природи.

Водночас у шкільній практиці гербарій часто використовується епізодично або лише як ілюстративний матеріал, що знижує його дидактичний потенціал. Недостатня забезпеченість учителів методичними рекомендаціями щодо створення та ефективного використання гербаріїв зумовлює потребу в науково-методичному обґрунтуванні відповідних підходів і умов їх застосування.

У контексті цифровізації освіти актуальним є поєднання традиційних засобів навчання з інноваційними технологіями. Використання цифрових гербаріїв, мобільних додатків для ідентифікації рослин (Flora Incognita, PlantNet, PlantSnap, PictureThis, LeafSnap, Seek) та інтерактивних платформ (iNaturalist, KeyToNature, GBIF) розширює можливості освітнього процесу, сприяючи розвитку дослідницьких умінь і аналітичного мислення учнів [3, 5].

Інтеграція природничих наук із технологіями, інженерією та математикою (STEM) підсилює практичну спрямованість навчання. У цьому контексті гербарій може слугувати ефективною основою для реалізації міждисциплінарних проєктів, зокрема створення цифрових колекцій, екологічного моніторингу чи використання сучасних технологій обробки даних.

Отже, дослідження можливостей використання гербарію у шкільному курсі ботаніки в умовах поєднання традиційних і цифрових підходів є актуальним і перспективним.

Мета досліджень полягала у теоретичному обґрунтуванні педагогічних умов і методичних підходів до використання гербарію як ефективного засобу формування біологічних понять в учнів закладів загальної середньої освіти.

Для вирішення мети досліджень реалізовувалися наступні завдання:

проаналізувати психолого-педагогічну та методичну літературу щодо використання гербарію у шкільному курсі біології;

з'ясувати дидактичний потенціал гербарію у формуванні біологічних понять;

охарактеризувати особливості гербарію ТНПУ імені Володимира Гнатюка (TERN\*);

розробити методику інтеграції роботи з гербарієм в освітній процес.

Об'єктом дослідження слугував процес навчання біології в закладах загальної середньої освіти, а предметом – методика використання гербарію як дидактичного засобу формування та розвитку біологічних понять в учнів.

Для реалізації мети досліджень і вирішення поставлених завдань нами було використано наступні методи: теоретичні – аналіз нормативно-правових документів у сфері освіти, філософської, психолого-педагогічної та науково-методичної літератури; порівняння, узагальнення й систематизація теоретичних положень педагогіки з метою з'ясування стану досліджуваної проблеми та її теоретичного обґрунтування; моделювання процесу навчання школярів; емпіричні – узагальнення педагогічного досвіду, педагогічне спостереження; бесіди та анкетування вчителів для виявлення стану реалізації досліджуваної проблеми в практиці школи; статистичні – кількісний і якісний аналіз отриманих даних, методи математичної обробки результатів дослідження.

Практична значимість отриманих результатів полягає у можливості їх використання для модернізації освітнього процесу з біології. Розроблені методичні рекомендації щодо інтеграції гербарію в навчально-виховний процес охоплюють алгоритми створення власних гербаріїв, використання QR-кодів на гербарних етикетках, а також застосування мобільних додатків для ідентифікації рослин. Матеріали дослідження можуть бути використані у підготовці майбутніх учителів біології, під час викладання курсів методики навчання біології та формування навчальної мотивації учнів в умовах НУШ, а також у подальшій професійній діяльності й при підготовці наукових публікацій.

Гербарій традиційно розглядається як один із базових засобів навчання ботаніки, що забезпечує наочність, практичну спрямованість і глибше засвоєння навчального матеріалу. Аналіз наукових джерел свідчить про його зростаючу роль як інструменту, що поєднує класичні методи навчання з сучасними цифровими технологіями та інноваційними освітніми підходами [1].

У сучасних дослідженнях (В. Шмідт, А. Карпова, М. Кравченко та ін.) підкреслюється, що цифровізація гербарних колекцій у вигляді електронних баз даних значно розширює доступ

до навчальних матеріалів, забезпечує їх збереження та підтримує дистанційне навчання. Використання мобільних додатків для ідентифікації рослин підвищує інтерактивність освітнього процесу, формує практичні навички польових досліджень і сприяє розвитку пізнавальної мотивації учнів. Окремо наголошується на потенціалі гербарію в межах STEM-освіти, де він використовується для аналізу біорізноманіття, екологічних факторів і застосування елементів статистичного опрацювання даних.

Гербарій має також значний виховний потенціал, зокрема у формуванні екологічної свідомості, адже сприяє вивченню місцевої флори, усвідомленню її цінності та розвитку відповідального ставлення до довкілля. У науковому контексті гербарні колекції виконують важливі функції: слугують джерелом для опису видів, дослідження ареалів поширення, фенологічних змін та впливу екологічних факторів, зокрема кліматичних змін.

В освітньому процесі гербарій є ефективним засобом наочності, що дозволяє учням працювати з реальними (засушеними) рослинними зразками, вивчати їхню морфологію, порівнювати види та опановувати основи систематики. Це сприяє формуванню таких навчальних умінь, як ідентифікація рослин, порівняльний аналіз, дослідження будови та екологічних особливостей видів. Відповідно до принципів наочної освіти (Й. Песталоцці, Я. Ріхард), така діяльність забезпечує активне, практико-орієнтоване засвоєння знань [3].

Практичне використання гербарію в школі може реалізовуватися через індивідуальні та групові дослідження, порівняння зразків, а також презентаційно-обговорювальні форми роботи, що сприяють розвитку дослідницьких, аналітичних і комунікативних компетентностей. Крім того, робота з гербарієм формує екологічну грамотність та усвідомлення значення біорізноманіття.

Сучасні тенденції розвитку освіти зумовлюють необхідність інтеграції традиційних гербарних колекцій із цифровими технологіями. Перспективними напрямками є створення електронних гербаріїв із мультимедійним контентом, використання мобільних додатків для ідентифікації рослин, а також залучення гербаріїв до STEM-проектів. Такий гібридний підхід підвищує ефективність навчання, розвиває критичне мислення, цифрову грамотність і дослідницькі навички учнів.

Таким чином, гербарій залишається важливим і багатофункціональним засобом навчання ботаніки, який поєднує наочність, практичність і дослідницький потенціал. Його використання сприяє переходу від репродуктивного засвоєння знань до активної пізнавальної діяльності, формуванню екологічної культури та розвитку ключових компетентностей учнів у сучасній освіті [2, 4].

Висновки. Аналіз психолого-педагогічної та методичної літератури засвідчив, що гербарій виступає важливим засобом натуральної наочності, який забезпечує реалізацію діяльнісного підходу та поетапне формування біологічних понять. Використання автентичних рослинних зразків сприяє формуванню чуттєво-конкретного сприйняття та створює основу для

переходу до абстрактних узагальнень, що є особливо важливим під час засвоєння морфологічних, систематичних та екологічних знань. Встановлено, що гербарій має не лише ілюстративну, а й дослідницьку функцію, оскільки може використовуватися для аналізу, класифікації та виявлення просторово-часових (фенологічних і географічних) закономірностей.

Результати анкетування вчителів біології виявили суттєвий розрив між потенціалом гербарію та його реальним використанням у школі. З'ясовано, що значна частина навчальних гербарних колекцій перебуває у незадовільному стані, що обмежує їх застосування в освітньому процесі. Близько 89 % респондентів зазначили, що використовують гербарні зразки епізодично або зовсім не звертаються до них. Серед основних причин визначено нестачу часу на підготовку (77,8 %), труднощі зі зберіганням матеріалів (55,6 %) та недостатню методичну забезпеченість (33,3 %).

Отримані емпіричні дані підтвердили доцільність гібридного підходу до використання гербарію. Більшість учителів (77,8 %) висловилися за те, що мобільні технології мають доповнювати, а не замінювати фізичні зразки. Це стало підґрунтям для обґрунтування інтегрованої методики, яка поєднує традиційний гербарний матеріал із цифровими інструментами навчання.

Розроблена методика інтеграції роботи з гербарієм має інноваційний характер, оскільки пропонує практичні шляхи подолання виявлених проблем. Зокрема, використання мобільних застосунків (PlantNet, iNaturalist) і QR-кодування гербарних етикеток дозволяє зменшити часові витрати вчителя та водночас розширити інформаційне наповнення навчальних зразків, доповнюючи їх сучасними даними (екологічний статус, візуалізації, додаткові цифрові матеріали).

Практична реалізація методики здійснюється через STEM-орієнтовані проекти, зокрема «Цифровий гербарій із використанням штучного інтелекту» та «Рослинний паспорт: QR-код на етикетці». Такий підхід забезпечує залучення учнів до дослідницької діяльності, сприяє глибшому засвоєнню біологічних понять і розвитку ключових компетентностей, визначених концепцією НУШ.

Узагальнення результатів дослідження дозволяє стверджувати, що модернізований через цифрові технології гербарій трансформується з традиційного наочного засобу в багатофункціональний інструмент навчання, який поєднує освітню, дослідницьку та виховну функції, зокрема у формуванні екологічної свідомості учнів.

#### ЛІТЕРАТУРА

1. Барна М. М., Москалюк Н. В. Науковий гербарій Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Гербарії України. Index Herbariorum Ucrainicum / за ред. Н. М. Шиян. Київ : Альтерпрес, 2011. С. 266–269.
2. Барна М. М., Москалюк Н. В. Гербарій Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка: становлення, сьогодення та перспективи. Наукові

- записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Біологія / голов. ред. М. М. Барна. 2012. № 1. С. 5–15.
3. Теодозів Віталій, Москалюк Наталія, Яворівський Руслан. Гербарій як ефективний інструмент формування екологічної свідомості та особистісних якостей учнів. *Litteris et Artibus: Нові горизонти* : зб. матер. X Всеукр. наук.-практ. конф. (Кременець, 23 жовт. 2025 р.). Кременець : ВЦ КОГПА ім. Тараса Шевченка, 2025. Вип. X. Ч. 2. С. 178–181.
  4. Чопик В. І., М'якушко Т. Я., Соломаха Т. Д. Гербарій. Історія, створення та функціонування. Київ : Фітосоціоцентр, 1999. 130 с.
  5. Яворівський Р. Л., Москалюк Н. В., Теодозів В. М. Гербарій ТНПУ: від заснування до сьогодення (до 85-річчя університету і хіміко-біологічного факультету. Тернопільські біологічні читання – *Terнопil Bioscience – 2025* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої 85-річчю хіміко-біологічного факультету ТНПУ (Тернопіль, 1–2 трав. 2025 р.). Тернопіль : Вектор, 2025. С. 321–325.

## ЗМІСТ

### ФАКУЛЬТЕТ ІНОЗЕМНИХ МОВ

Постолук Христина Науковий керівник – викл. Дячук Наталія МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЗАСТОСУВАННЯ РОЛЬОВИХ ІГОР У ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ АНГЛОМОВНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ.....	3
Пелех Софія Науковий керівник – доц. Шуляк Ірина ЕВОЛЮЦІЯ ГЕНДЕРНО-НЕЙТРАЛЬНИХ ЗАЙМЕННИКІВ (THEY/THEM) В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ: ЛІНГВІСТИЧНИЙ ТА СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТИ .....	5
Балянт Соломія Науковий керівник – доц. Шуляк Ірина ОСОБЛИВОСТІ ВІДТВОРЕННЯ ПРАГМАТИЧНОГО ЗНАЧЕННЯ В ПЕРЕКЛАДІ АНГЛОМОВНОГО ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ .....	8
Марчевська Вікторія Науковий керівник – доц. Довбуш Ольга THE ARCHITECTURAL UNCANNY: FROM VICTORIAN MANORS TO POST-MODERN DOMESTIC HORROR .....	12
Логін Катерина Науковий керівник – доц. Шуляк Ірина ГЕНДЕР ЯК СОЦІОЛІНГВІСТИЧНА КАТЕГОРІЯ .....	14
Низик Анастасія Науковий керівник – доц. Шуляк Ірина ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДІАЛЕКТУ ТА ЙОГО ФУНКЦІЙ У КОНТЕКСТІ МОВНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ.....	18
Манюк Юлія-Марія Науковий керівник – доц. Гарасим Тетяна UNVEILING THE STYLE OF “THE BOOK THIEF” BY MARKUS ZUSAK.....	20
Дика Анна Науковий керівник – доц. Гарасим Тетяна МОВНІ РАМКИ ВІЙНИ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ АНГЛОМОВНИХ НОВИНИХ ТЕКСТІВ У ПЕРІОДИ ДЖ. БАЙДЕНА ТА Д. ТРАМПА.....	23

---

Ямнюк Вікторія Науковий керівник – доц. Гарасим Тетяна ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ОДИНИЦІ НА ПОЗНАЧЕННЯ ЗОВНІШНОСТІ ЛЮДИНИ В СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ: ЛІНГВОКУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ .....	26
---	----

## **ФАКУЛЬТЕТ ПЕДАГОГІКИ І ПСИХОЛОГІЇ**

Котик Надія Науковий керівник – доц. Одинцова Галина ФОРМУВАННЯ ОРФОГРАФІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ ІНТЕРАКТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ .....	30
---	----

Панас Марія Науковий керівник – доц. Куца Лариса РОЛЬ КАЗОК БРАТІВ ГРІММ У ФОРМУВАННІ КРЕАТИВНОГО МИСЛЕННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ .....	33
---	----

Гаврищук Оксана Науковий керівник – доц. Чайковська Ганна ЕКОЛОГІЧНЕ ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗАСОБАМИ УКРАЇНСЬКОЇ КАЗКИ .....	37
---	----

Чорна Марія Науковий керівник – доц. Сіткар Віктор ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ СТРЕСОСТІЙКОСТІ У ВІЙСЬКОВИХ УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ .....	41
---	----

Подольська Іванна Науковий керівник – доц. Сіткар Віктор ТЕАТРАЛІЗОВАНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК ЗАСІБ САМОВИРАЖЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ЗВ'ЯЗНОГО МОВЛЕННЯ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ .....	45
--	----

Любунь Софія Науковий керівник – проф. Радчук Галина ПРОБЛЕМА ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «МОЛОДІСТЬ» У ПСИХОЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ.....	48
--	----

Костецька Дарина Науковий керівник – доц. Андрійчук Іванна ПСИХОЛОГІЧНІ УМОВИ ГАРМОНІЗАЦІЇ ПОДРУЖНИХ ВЗАЄМИН ЗАСОБАМИ СІМЕЙНОЇ МЕДІАЦІЇ	
--	--

Криворучко Олександра Науковий керівник – доц. Андрійчук Іванна САМООЦІНКА ЯК ЧИННИК КОНФЛІКТНОЇ ПОВЕДІНКИ СПОРТСМЕНІВ СТАРШОГО ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ (НА ПРИКЛАДІ КОМАНДНИХ ВИДІВ СПОРТУ).....	56
---	----

---

Дудун Галина Науковий керівник – доц. Андрійчук Іванна ШКІЛЬНА МЕДІАЦІЯ ЯК ЗАСІБ КОРЕКЦІЇ ПОВЕДІНКОВИХ СТРАТЕГІЙ СТАРШИХ ПІДЛІТКІВ.....	60
Лукачик Андрій Науковий керівник – проф. Шпак Марія СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ РОЗВИТКУ РЕЗИЛЬЄНТНОСТІ СТУДЕНТІВ В УМОВАХ ВІЙНИ .....	63
Юнік Тетяна Науковий керівник – проф. Шпак Марія ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ У МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ.....	67
Фльорик Наталія Науковий керівник – доц. Сіткар Віктор САМОТНІСТЬ ЯК ЧИННИК ПІДВИЩЕННЯ СУЇЦИДАЛЬНОГО РИЗИКУ У ПІДЛІТКІВ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ .....	71
Рак Олена Науковий керівник – доц. Адамська Зоряна ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ СЛУЖБИ ЗАЙНЯТОСТІ .....	75
Юхнович Оксана Науковий керівник – асист. Логвись Ольга МАЙНДФУЛНЕС-ТЕРАПІЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПСИХОЛОГІЧНОГО ВПЛИВУ НА РОЗВИТОК РЕЗИЛЬЄНТНОСТІ СТУДЕНТІВ .....	79
Вовк Христина Науковий керівник – проф. Онишків Зіновій УМІННЯ ВЧИТИСЯ ЯК КЛЮЧОВА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ЗДОБУВАЧІВ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ.....	84
Довганюк Ольга Науковий керівник – проф. Лупак Наталія ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНИХ НАВИЧОК У ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ	
Козякова Світлана Науковий керівник – проф. Кікінежді Оксана СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ВИНИКНЕННЯ ОСОБИСТІСНОЇ ТРИВОЖНОСТІ У РАНЬОМУ ДОРΟΣЛОМУ ВІЦІ .....	92

**ФАКУЛЬТЕТ ФІЛОЛОГІЇ І ЖУРНАЛІСТИКИ**

Галабурда Уляна Науковий керівник – проф. Лановик Зоряна БАГАТОГРАНІСТЬ ТВОРЧОГО ДОРОБКУ ОЛЕНИ ПЧІЛКИ.....	97
Коваль Ангеліна Науковий керівник – проф. Лановик Мар'яна ОБРАЗИ-СИМВОЛИ У ПОВІСТІ ЯСУНАРІ КАВАБАТИ «ТИСЯЧА ЖУРАВЛІВ».....	99
Терещук Ірина Науковий керівник – проф. Лановик Мар'яна ІСТОРИЧНА ОСНОВА ПОВІСТІ ЮРІЯ КОСАЧА «РУБІКОН ХМЕЛЬНИЦЬКОГО»	
Чура Катерина Науковий керівник – доц. Бородіца Світлана «КЛЯРНЕТИЗМ» П. ТИЧІНИ У ТРАКТУВАННІ В. БАРКИ .....	105
Ліщук Наталія Науковий керівник – доц. Бородіца Світлана НОВАТОРСТВО ІВАНА БАГРЯНОГО В ЖАНРІ РОМАНУ .....	109
Зеленська Інна Науковий керівник – викл. Любінецька Марія ЖАНРОВИЙ СИНТЕЗ У ТВОРЧОСТІ ІЛЛАРІОНА ПАВЛЮКА .....	112

**ФІЗИКО-МАТЕМАТИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ**

Гарах Ольга Науковий керівник – доц. Карабін Оксана ТЕХНОЛОГІЇ ВІЗУАЛІЗАЦІЇ BIG DATA У СИСТЕМАХ БІЗНЕС-АНАЛІТИКИ.....	118
---	-----

**ГЕОГРАФІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ**

Флінта Катерина Науковий керівник – доц. Кузик Ігор ОЦІНКА НЕМАТЕРІАЛЬНИХ ЕКОСИСТЕМНИХ ПОСЛУГ ЛІСІВ ЧОРТКІВСЬКОГО РАЙОНУ .....	121
Костецька Інна Науковий керівник – доц. Чеболда Ігор НАУКОВО-ТЕХНОЛОГІЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ДЕРЖАВНОЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ДОСЛІДНОЇ СТАНЦІЇ: СТРАТЕГІЇ ІНТЕНСИФІКАЦІЇ РОСЛИННИЦТВА В РЕГІОНІ.....	124

Потіха Ольга Науковий керівник – доц. Барна Ірина ЗАСТОСУВАННЯ СИСТЕМНОГО АНАЛІЗУ У КОНТЕКСТІ МІКРОКЛОНАЛЬНОГО РОЗМНОЖЕННЯ РОСЛИН .....	127
--	-----

Костецька Інна Науковий керівник – доц. Барна Ірина СИСТЕМНИЙ АНАЛІЗ ЯКОСТІ ЗЕМЕЛЬНИХ УГІДЬ ГВАРДІЙСЬКОЇ ГРОМАДИ ЯК ЦІЛІСНОЇ ПРИРОДНО-ГОСПОДАРСЬКОЇ СИСТЕМИ .....	129
--	-----

## ФАКУЛЬТЕТ МИСТЕЦТВ

Доленко Катерина Науковий керівник – доктор педагогічних наук, професор, заслужений діяч мистецтв України, професор кафедри образотворчого, декоративно-прикладного мистецтва та технологій Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії Бучківська Галина ЛЯЛЬКА-МОТАНКА: ВІД ТРАДИЦІЇ ДО АВТОРСЬКОГО БРЕНДУ (DOLL BUSHKIVSKI).....	132
--	-----

Кучер Марія Науковий керівник – заслужений артист України, доцент, доцент кафедри хореографії Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії Качуринець Сергій ЗБИРАЧ ТАНЦЮВАЛЬНОГО ФОЛЬКЛОРУ ЯК МЕДІАТОР ТРАДИЦІЇ .....	135
---	-----

Найда Марія Науковий керівник – заслужений артист України, доцент, доцент кафедри хореографії Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії Качуринець Сергій МАСОВЕ ВИКОНАННЯ НАРОДНОГО ТАНЦЮ ЯК ФОРМА ВІДТВОРЕННЯ ТРАДИЦІЇ В СУЧАСНОМУ КУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРІ.....	138
---	-----

Олійчук Ірина Науковий керівник – заслужений артист України, доцент, доцент кафедри хореографії Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії Качуринець Сергій ФОЛЬКЛОР ЯК ОСНОВА СТИЛЮ У НАРОДНО-СЦЕНІЧНІЙ ХОРЕОГРАФІЇ .....	141
--	-----

Осацький Всеволод Науковий керівник – викладач-стажист кафедри хореографії Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії Качуринець Михайло СИМВОЛІКА ЧОЛОВІЧОГО ВБРАННЯ У ФОЛЬКЛОРНІЙ ТАНЦЮВАЛЬНІЙ ТРАДИЦІЇ УКРАЇНЦІВ .....	145
---	-----

Подялюк Дарія Науковий керівник – викладач-стажист кафедри хореографії Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії Качуринець Михайло ВОРОЖИЛЬНІ МОТИВИ В НАРОДНІЙ ХОРЕОГРАФІЇ ЗИМОВОГО КАЛЕНДАРНО-ОБРЯДОВОГО ЦИКЛУ .....	148
--	-----

Постоловська Анна Науковий керівник – доктор філософії, доцент, доцент кафедри музикознавства, інструментальної підготовки та методики музичної освіти Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії Циганюк Люція УКРАЇНСЬКИЙ ФОЛЬКЛОР У ДЗЕРКАЛІ СУЧАСНОЇ ДИТЯЧОЇ ФОРТЕПІАННОЇ МУЗИКИ.....	151
--	-----

Романишина Юлія Науковий керівник – кандидат мистецтвознавства, доцент, доцент кафедри вокалу та диригентсько-хорових дисциплін Хмельницької гуманітарно- педагогічної академії Качуринець Лілія ВЕСНЯНКОВИЙ ФОЛЬКЛОР ПОДІЛЛЯ У СУЧАСНІЙ МИСТЕЦЬКО- ПІСЕННІЙ ПРАКТИЦІ .....	154
--	-----

Шелевей Богдан Науковий керівник – заслужений артист України, доцент, доцент кафедри хореографії Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії Качуринець Сергій ПТАШИНІ ОБРАЗИ В НАРОДНОМУ ТАНЦІ .....	158
---	-----

## ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Скочипець Денис Науковий керівник – доц. Грушко Віктор ЕСКАЛАЦІЯ РИЗИКІВ В УМОВАХ ШВИДКОГО РОЗВИТКУ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ .....	162
---	-----

Фриз Артур Науковий керівник – доц. Грушко Віктор ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ ЯК КАТАЛІЗАТОР НОВОЇ ХВИЛІ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ .....	167
--	-----

Демидяк Діана Науковий керівник – доц. Кіцак Володимир ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКІ ВІДНОСИНИ У ГЕНЕРАЛЬНІЙ ГУБЕРНІЇ В 1939-41Р. ....	170
---	-----

Курило Мар'яна Науковий керівник – проф.Алексієвець Леся НЕФОРМАЛЬНІ ІНСТИТУТИ ЯК ФАКТОР СУСПІЛЬНОЇ СТІЙКОСТІ: ЦИФРОВЕ ВОЛОНТЕРСТВО ТА НОВІ ФОРМИ УЧАСТІ У ГРОМАДЯНСЬКОМУ СПРОТИВІ (НА ПРИКЛАДІ УКРАЇНИ ХХІ СТ.) .....	172
--	-----

Басанська Мирослава Науковий керівник – проф. Буяк Богдан ВІШАНУВАННЯ ВІЙСЬКОВОГО ГЕРОЇЗМУ В УКРАЇНІ: ДЕРЖАВНИЙ І ГРОМАДСЬКИЙ ВИМІРИ .....	175
---	-----

Коновал Тетяна

Науковий керівник – проф. Буяк Богдан

ГІБРИДНА ВІЙНА ЯК ЧИННИК ТРАНСФОРМАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ

ІДЕНТИЧНОСТІ: УКРАЇНСЬКИЙ KEYС ..... 178

## **ХІМІКО-БІОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ**

Семенюк Катерина

Науковий керівник – асист. Яворівський Руслан

ГЕРБАРІЙ У ШКІЛЬНОМУ КУРСІ БІОЛОГІЇ: ТРАДИЦІЙНИЙ І ЦИФРОВИЙ

ІНСТРУМЕНТ ФОРМУВАННЯ БІОЛОГІЧНИХ ПОНЯТЬ ..... 182

**УДК 001.891**  
**М.12**

**Магістерський науковий вісник. – Випуск № 46. – 2026. – 193 с.**

***Видрук оригінал-макету  
у науковому відділі Тернопільського національного  
педагогічного університету імені Володимира Гнатюка***

Комп'ютерна верстка: **Бойко Ж.Е.**